
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01528081 1

Z české fronty.

Kniha 36.

Český Čtenář.

Sbírka poučné a krásné četby české.

Ročník IX. Svazek 4.

Tisk Pražské akciové tiskárny

Z české fronty.

Napsal
Josef Pekař.

15

Český Čtenář 1917.

POZNÁMKY K UHERSKÉ KORUNOVACI.

(„Nár. Pol." 2. a 3. ledna 1917.)

Již po druhé po smíření a zapomenutí toho, co se stalo roku 1848—49, slaví uherský národ s oprávněnou pýchou a okázalostí velkou slavnost své svobody, po druhé dolétá do ztichlé Prahy ohlas korunovačních slavností pešťských, a opětovně máme příležitost zamysliti se hluboko nad svou minulostí i přítomností. Po staletí, a tedy také po roce 1526, od kdy obě koruny, česká a uherská, byly v držení domu Rakouského, bývala královská korunovace v Uhrách i v Čechách nevyhnutelnou, všemu světu obvyklou manifestací suverenity i rovnocennosti obou korun. V titulatuře panovníků měly sic Uhry místo přednější, neboť byly královstvím starším než Čechy. Tento příkaz feudálního ceremonielu neosoboval si ovšem práva hodnotiti politicky, hospodářsky nebo kulturně význam toho či onoho státu: král uherský měl v titulatuře přednost vždy, i v 16. a 17. století, kdy jen menší část Uher náležela k monarchii a kdy nepřetržité války s Turky nebo přípravy k nim způsobovaly, že králi nešel z Uher důchod žádný, ano že naopak ostatní království a země naše musily většinu svých

výtěžků berních vrhati do Uher. Ostatek i královský titul uherský byl v titulatuře našich panovníků zastíněn tituly ještě skvělejšími, tak zejména od roku 1558 titulem císaře římského. To byla nejvyšší hodnost panovnická v celém křesťanstvu, jež přirozeně vyžadovala vedení skvělého císařského dvora, jež nutila k veliké, konflikty a válkami bohaté politice evropské, ale jež sama v sobě měla čím dál tím méně základu materielního. V 17.—18. století na př. neměl císař římsko-německý z císařství svého ani tolik důchodů, aby kryl jimi náklad jízdy a slavnosti korunovační ve Frankfurtu; podle jednoho spisovatele stol. 18. neměl z císařství ani tolik, aby zaplatil jediného koncipistu. Za takových poměrů bylo pochopitelno, že skutečným zdrojem moci, která nesla břímě těch velkých titulů, byly státy domu Rakouského v etiketním pořadu do pozadí posunuté, především stát český. Vedl-li císař římský války daleko na Rýně nebo v Italii, bojoval-li král uherský proti Turku, tu vždy opatřoval peníze a materiál z největší části král český. To se sic změnilo od prvé polovice 18. stol., kdy bylo Uher dobyto celých a kdy od r. 1742 podivuhodná berní výkonnost českých zemí byla zeslabena ztrátou většiny bohatého Slezska. Ale nezměnilo se přece úplně: uherskou šlechtu a církev, která vládla většinou půdy, nebylo lze přiměti jako šlechtu našich zemí, aby platila také nějakou daň ze svého majetku pozemkového a vzdala se svých osvobození od cel a poplatků. Jen

značný výnos uherských dolů byl jakous takous protiváhou poměrně nevelikému výtěžku uherských kontribucí.

* * *

Roku 1806 vzdal se poslední císař římsko-německý František II. titulu císaře římského. Tím slavná důstojnost tato přestala na vždy. Jak známo, přijal František o dvě léta dříve hodnost dědičného císaře rakouského. Přijal ji „s ohledem na své nezávislé státy", t. j. jako král uherský a český, a přijal ji proto, že Napoleon pojmenoval se dědičným císařem francouzským. Římské císařství bylo volební, nikoliv dědičné; na snadě byla obava, že Napoleon zmaří volbu příštího císaře z domu Rakouského. Titul císaře rakouského byl tedy stvořen proto, aby arcidům rakouský, mocí svou i dějinným významem prvý knížecí dům evropský, nezůstal v hodnosti za císaři francouzskými a cary ruskými. Tak znovu vsunula se před tituly našich králů nová skvělejší titulatura. Nechtěla původně ubírati královským titulům českému nebo uherskému nic z jejich významu státoprávního. Neboť v císařském patentu z 11. srpna 1804, jímž vše to bylo uzákoněno, položen byl výslovně důraz na to, že novým titulem nemají dotčeny býti tituly, ústavy a práva jednotlivých států a království monarchie a že zejména má (i když by snad v budoucnosti došlo ke korunovaci na císařství rakouské) „zůstati beze změny i na dále při těch korunovacích, jež jsme My a předkové Naši byli přijali jako

králové uherští a čeští". Zákon z r. 1804 nebyl nikdy zrušen nebo odvolán; proto nástupce Františkův, druhý císař rakouský Ferdinand I., dal se hned po svém nastoupení korunovati v Uhrách i v Čechách, proto také třetí císař rakouský, František Josef I., znovu a znovu projevoval ochotu dáti se korunovati za krále českého, přes to, že zatím faktický vývoj naplnil císařskou hodnost rakouskou novým obsahem. Nejlepší náš znalec příslušných otázek právních, předčasně zesnulý prof. Bohuš sv. pán Rieger, praví v té souvislosti: „František Josef nastoupil také v koruně české jako dědičný král český a sice na základě jejích státních zákonů o trůnní posloupnosti. Toliko dosud není vykonán akt korunovační, jelikož státoprávní poměry dosud nejsou tak urovnány, aby tento akt zachoval při tom svůj náležitý význam jakožto slavná manifestace a záruka státní bytnosti koruny české, i jako záruka vzájemného svazku i poměru právního mezi králem a politickým národem českým. Avšak nevykonáním českého korunování poměry právní nejsou nikterak zrušeny nebo vyvráceny — jako s jedné strany král český (ve smyslu obnoveného zřízení zemského) i bez korunování zůstává legitimním králem se všemi právy, rovněž tak ani s druhé strany bytnost a právo království Českého nezávisí na vykonání nebo nevykonání aktu korunovačního, nýbrž ony platně stojí a trvají samy sebou. Korunování má pouze význam manifestační a garanční, nikoliv konstitutivní (tvůrčí)."

Císařský titul rakouský vztahoval se na všechny země habsburské, tedy i na Uhry, a v nových titulech a znacích monarchie dán byl tomuto novému stavu věcí výraz nepochybný. Uhři počali posléze protestovati, nechtějíce připustiti ani zdání, že by se v zemích koruny uherské mohlo vlásti z císařské moci rakouské, která jaksi královskou moc uherskou (a českou) v sobě pohlcuje. Ve vyrovnání z r. 1867 prosadili fakticky své stanovisko, a zbytky staršího názoru velko- nebo všerakouského, tající se ve formě titulů, znaků a emblemů říšských a vojenských, podařilo se jim znenáhla vykořeniti — dokonale a úplně ovšem teprv v druhém roce evropské války, v nejv. vlastnoručním listu z 11. října 1915, nově upravujícím tak zv. znak společný. Starý znak velkorakouský z r. 1806 (event. 1836), v němž perutě císařského orla objímaly v sobě stejně znaky zemí uherských, českých i jiných, byl cele zrušen, a nový znak dal nepochybný výraz skutečnosti, že v rukou dynastie jsou spojeny dva státy na sobě naprosto nezávislé, plně samostatné. Při tom v úředním pojmenování obou států vyzdvižen byl význam Uher titulem: země svaté koruny uherské; v názvu státu našeho za to vypadlo v obvyklém odedávna rčení „království a země" významné slovo „království", takže zbyl pouze titul „země rakouské". Také jiný významný atribut: (království a země) v říšské radě zastoupené, tající v sobě šetrný zřetel k státoprávním nárokům českým, musil padnouti... Hlavní

však je, že „Rakousko" definitivně vzdalo se všech nároků na Uhry, spokojujíc se svými „zeměmi". Dnes je vše jasné a určité. Král uherský nemá žádné vyšší moci nad sebou (jako má na př. král bavorský neb saský), císař rakouský nestojí nad ním, nýbrž vedle něho.

Houževnatost, jakou osvědčili Uhři v obraně a rozmnožování práv svého státu, i štěstí, jež je v snažení tom provázelo, hodny jsou všeho podivu. Dosáhli zajisté více, než měli kdykoliv v letech 1526—1848, neboť samostatnost uherská té doby snášela se podobně jako česká s dosti rozsáhlou výměrou dvorského (a tudy říšského) absolutismu a centralismu. A přece záruky korunovační, panovníku ukládané, nebyly tenkrát menši než dnes. Uhři měli ovšem vždycky o vybudování slavných záruk takových péči zvláštní. Korunovace uherská žádá dvojí garancii od krále, listinnou a přísežnou: vydání inauguračního diplomu a přísahu korunovační. Inauguračním diplomem rozumí se totéž, co dříve bylo známo pod jménem volební kapitulace nebo korunovačního reversu. V něm uherský král se zavazuje, že bude zachovávati všechny zákony zemské (s klausulí: „ve všech jejich bodech, článcích a výminkách, tak jak smysl jejich a provádění jejich bude stanoveno společným souhlasem krále a sněmu"), že korunu ponechá vždy v Uhrách, že přivtělí k Uhrám zpět dobyté bývalé částky jejich,

že v případě vymření zákonných dědiců trůnu mají Uhry právo volby krále, že nástupci královi budou povinni vydati před každým příštím korunováním stejný diplom inaugurační. V té formě obnovuje se diplom v podstatě beze změny po více než 200 let; jen v obšírném úvodu najdeme novoty, tak letos na př. ve větě, kterou král vyznává, že světová válka a v ní osvědčené hrdinství uherských národů jej přesvědčilo, že nejpevnější hradbou moci uherského trůnu, nejúčinnějším faktorem trvalého vývoje a rozkvětu státního je úplná a vzájemná, nedorozuměním nezkalená důvěra mezi králem a národem. Změny, jak známo, staly se i v titulu panovníkově; pohřešujeme také v titulu obou zesnulých následníků trůnu za slovy „královský princ v Uhrách" dosavadní pokračování: „a v Čechách".

* * *

Korunovace česká od doby bělohorské nezná inauguračního diplomu; v době starší hrál revers korunovační ovšem velkou roli; poslední byl vydán králem Ferdinandem II. r. 1617, tedy před třemi sty lety. Jakousi náhradou za tento revers je o korunovacích českých doby potomní ústní prohlášení královo v holdovacím sezení sněmu před korunovací, jímž král slibuje každé právo ochraňovati a výsady, svobody a spravedlnosti stavů zachovávati. Česká přísaha korunovační, jak naposledy byla vykonána králem Ferdinadem V. dne 7. září 1836, zněla: „My

Ferdinand Pátý přísaháme Pánu Bohu všemohoucímu, že chceme nad katolickým náboženstvím pevně ruku držeti, jednomu každému spravedlnosti udělovati a stavy při jich od Jeho Majestátu a Lásky zvěčnělého předka Našeho Ferdinanda II. dne 27. května 1627, pak ... (následují data pozdějších přísah korunovačních) potvrzených privilegiích zachovati, též od království tohoto nic neodcizovati, ale raději podle možnosti Naší je rozšiřovati a rozmnožovati, i všecko to, což k dobrému jeho jest, činiti. Tak Nám pomáhej Bůh".

Formulace dává na jevo svým prvým punktem, že byla upravována v době protireformační; starší doba ovšem zmínky o katolickém náboženství neznala a mluvila také všeobecně o zachování všech privilejí a svobod stavovských i starých dobrých obyčejů. Omezení přísahy na privilegia potvrzená Ferdinandem II. r. 1627 neumenšuje pranic významu jejího: Kalousek ukázal, že tato privilegia obsahují v sobě celé zevnější státní právo koruny České i starobylé právní souvazky mezi údy jejími, oboje tak neporušené, jak vyvinuly se v době předbělohorské i také některé podstatné kusy práva ústavního. Korunovační přísaha uherská prozrazuje, že vznikla z formule podobné oné, jíž užívalo se v Čechách v době předbělohorské. Změna české přísahy korunovační, době přiměřená, a vydání českého inauguračního diplomu (majestátu královského) bylo předmětem porad českých zástupců s vládou i v době jednání o

české vyrovnání v r. 1871. V něm slavnostně mělo býti zabezpečeno i právo německé menšiny.

* * *

Ceremoniel při české korunovaci je neméně slavnostní než při korunovaci uherské; celek obřadů byl složitější, poněvadž královna byla korunována týmž způsobem, jako král, a v jiný den. Česká korunovace za to nezná jízdy královy na korunovační pahorek a mávání mečem na čtyry strany. Při mši korunovační přijímá král svátost oltářní (v 14. stol. přijímali králové čeští při této příležitosti podobně, jako králové francouzští, pod obojí způsobou), potom pasuje rytíře sv. Václava. Hostina korunovační bývala v sále Vladislavském, kde konán byl i sněm korunovační. Při zmínce o sálu Vladislavském možno připomenouti, že toho skvělého rámce, který českým obřadům dává královský hrad pražský se svými prostorami, historií a uměním posvěcenými, nebo který slavnému vjezdu dvora do města dávala historická náměstí staré, velebné Prahy, nemohl Uhrům poskytnouti ani Prešpurk (staré korunovační město uherské) ani Budín. V celé monarchii není místa, kde by soustředěno bylo tolik velké minulosti, objímající deset století nepřetržitého vývoje kulturního a národního, jako v korunovačním kostele českých králů, v dómu svatovítském. Tam nad mrtvými těly českých mučenníků, nad hroby římských císařů a českých vévod a králů vstavoval primas-arci-

biskup a nejvyšší purkrabí králi našemu na hlavu korunu svatováclavskou.

* * *

Poslední korunování krále českého a královny české v září r. 1836 vyplnilo slavnostmi svými dobu čtrnácti dnů. Dne 22. září vrátil se dvůr do Vídně, kde bylo slavné vítání. Při tom purkmistr von Leeb podal jménem magistrátu a výboru měšťanstva císaři adresu, v níž se pravilo: „Nejmilostivější pane! Když Vaše Veličenstvo se vznešenou zeměmatkou ubírali jste se do hlav. města Vašeho království Českého ke korunování, neznalo měšťanstvo vídeňské větší povinnosti než za Vašimi Veličenstvy posílati nejvroucnější modlitby, aby velkolepost oné přeslavné slavnosti ničím se nekalila. Všemohoucí vyslyšel naše prosby. Vaše Veličenstva vracejí se zpět do sídelního města ve zdraví kvetoucím, ozářeni leskem svaté koruny Karla Čtvrtého, a doprovázeni žehnáním Vašich věrných a šťastných Čechův."

Nezní-li to jako pohádka z dávno, pradávno minulých časů?

* * *

Purkmistr vídeňský mluvil o svaté koruně Karla IV. Zajisté plným právem. Nebylo krále, který by odznaky své moci panovnické dovedl naplniti a obklíčiti tak posvátnou úctou náboženskou, pojímati je tak mysticky. Korunovační klenoty byly mu svátostmi. Proto vyvolil pro uscho-

vání nové koruny, již roku 1346 dal zhotoviti, nejsvětější místo v celém království: lebku českého knížete-světce a mučenníka, vlastním bratrem zavražděného sv. Václava; proto dal ve starý byzantský křížek koruny vsaditi jeden z nejvzácnějších ostatků, jež svatá vášeň jeho shledala v Evropě: trn z trnové koruny Kristovy. Svatými, ale také bolestné city vzbuzujícími poklady nadal a obklíčil otec vlasti korunu naši... To nezmenšuje naší lásky k ní, ani přesvědčení, že ona jest a zůstane zárukou společných práv dynastie i národa.

POSELSTVÍ WILSONOVO A ČESKÉ MEMORANDUM Z R. 1870.

(„Nár. Pol." 4. února 1917.)

Wilsonovo poselství nedovedlo zastavit železných kroků osudu: evropská válka vede se dál a to s energií zvýšenou, s napětím všech sil; snu o věčném míru, založeném na rovnosti práva a na svobodě všech jsme prozatím vzdáleni víc než kdy jindy. A přece nenedostává se příznaků, že veliké příkazy křesťanství a humanity, jež tak mocně ozvaly se v projevu Wilsonově, že zejména důraz, jejž americký hlas kladl na rovné právo a svobodný vývoj národů, nezapadnou bez vlivu a stopy. Viděli jsme, že vážný tisk náš přijal výzvy Wilsonovy se souhlasem a s porozuměním, že vídeňský „Fremdenblatt" napsal na př., že by Rakousko ničilo se samo, kdyby jednalo proti nejpřednější své zásadě, poskytnouti všem národům možnost volného vývoje. I vlády spojených států našich zaujaly podobné stanovisko: nota hr. Černína zmiňuje se o vysoké mravní vážnosti projevu Wilsonova, uznávajíc vznešenost jeho cílů; kancléř Bethmann-Hollweg klade pak v odpovědi své Wilsonovi váhu na to, že německá vláda souhlasí zejména s požadavkem rovného práva a práva sebe-

určení všech národů. Ujišťování Tiszových v této souvislosti snad netřeba ani vzpomínati.

Za takového stavu věci nebude nemístno připomenouti, že slavnostní projev, Wilsonovu poselství v mnohém podobný, vyšel r. 1870 od zástupců našeho národa. Bylo to ve válce německo-francouzské, v níž, jak známo, zachovávalo Rakousko neutralitu. Čeští poslanci vzdalovali se tenkráte říšské rady a tedy i delegací; chtějíce však přece v dějinné chvíli povznésti hlasu svého, podali dne 8. prosince 1870 (mezi podepsanými byla na prvém místě jména Palackého, Riegrovo a Braunerovo) kancléři rakouskému hr. Beustovi zvláštní memorandum, v němž vyložili své politické přesvědčení o potřebách vnitřní i zahraniční situace státní. O obsahu tohoto pamětního spisu, o jeho mravní vážnosti, o jeho zanícenosti pro pokrok a svobodu i pro dobro říše, konečně o jeho shodách s poselstvím Wilsonovým nechť podají svědectví tyto citáty:

„Podepsaní, kteří jsme zvoleni velkou většinou obyvatelstva království Českého za zástupce jeho, máme za to, že nám přísluší právo osvědčiti politické přesvědčení jeho, kdekoli toho potřeba vymáhá, tedy i mimo sbory zákonodárné.

Toto přesvědčení národa českého vyslovujeme takto: Duch věku našeho rozšíří a musí rozšířiti zásady svobody a rovnosti jednotlivých osob také na rovnoprávnost a svobodné sebeurčení národů; ne-

může zajisté popírat národům, čeho požaduje pro jednotlivce.

Formou státní, která podává výraz nejpřiměřenější a ochranu nejjistější svobodnému, individuelnímu sebeurčení národů, jest f e d e r a c e.

Právo svobodného sebeurčení národů sluší výše ceniti, kdekoli běží o přetvoření nebo nové utvoření států, než všeliké jiné, jakkoli důležité momenty a zájmy politické, ježto vesměs podrobeny jsou výkladům libovolným.

V š i c h n i n á r o d o v é, a ť v e l i c í, a ť m a l í, m a j í r o v n é p r á v o s e b e u r č e n í, a osobnost jejich má stejně šetřena býti. Učiniti meč anebo počet a ničivost zbraní střelných soudcem nad právy národů, bylo by tolik, jako prohlásiti slabší z nich za zbavené všelikých práv, tolik, jako oživiti pěstní právo ve způsobě nejbrutálnější, jako uvoditi nepřestávající stav válečný mezi národy, jako obětovati důstojnost a svobodu člověka nejsurovějšímu despotismu, jako obětovati nejvzácnější výtvory humanity záhubě stále pokračující.

Jen z uznání rovnoprávnosti a ze vzájemné vážnosti svobodného sebeurčení všech národů může vykvésti pravá svoboda i bratrství jejich, vykvésti v š e o b e c n ý m í r a pravá lidskost.

Toť jsou zásady, o nichž národ český si přeje, aby předem v ústavě a správě států rakouských byly poctivě ku platnosti přivedeny. Český národ shledává s v ě t o d ě j i n n é p o v o l á n í R a k o u s k a v tom, aby sdružilo

rozličné národy a kmeny držav svých ve svobodný spolek národův k vzájemné zbrojné sebeobraně proti všelikému možnému útoku přemocných sousedův. Malicherným a záštiplným jeví se, s ohledem na toto vznešené poslání Rakouska, smýšlení a snažení těch, kteří si národy rakouské vespolek jinak představiti neumějí než tak, aby vždy byl jeden kladivem a druhý kovadlinou, kteří neznají jiného cíle a jiného prostředku k zachování Rakouska, než panství plemen přioděné formami liché ústavnosti, a kteří se neustále derou k moci jen proto, aby svým způsobem zakládali svobodu na násilí a budovali ústavnost proti zákonu většiny.

Dejž Bůh, aby vláda rakouská nebyla v této době zkoušky a nina bludné cesty svedena, aniž ochromena tím zhoubným duchem úzkoprsého strannictví a národního znásilňování. Dej Bůh, aby si zachovala svobodu jak zraku, tak rukou svých a dala se vésti toliko duchem moudré mírnosti a spravedlnosti stejné ke všem národům ..."

Následuje část věnovaná otázkám zahraničným, kterou pomíjím, ač právě tam rozvíjí se výmluvně jedna ze zásad Monroeovy doktriny, zdůrazněná tolik Wilsonem, a ač i v jiném směru nacházíme tu mezi oběma projevy shodu velmi pozoruhodnou.

Memorandum končí se slovy:

„Pronášejíce za národ český, jehož rozhodná většina učinila nás mluvčími svými, tento úsudek v otázkách tak velkého dosahu, máme

za to, že jsme k tomu zvláště oprávněni vědomím velké důležitosti, kterou má náš národ v říši rakouských národů, a to jak pro slávu své minulosti a své státoprávní postavení, tak pro svůj vysoký vývoj duševní i hmotný, neméně konečně pro nepoměrně veliký podíl, jejž má na dani z krve i statku, kterou odevzdává této říši... Jakkoli neveliký počtem, nechce náš národ malým býti ve smýšlení a snažení svém; nechceť malomyslným mlčením uvésti na sebe zdání, že přisvědčuje k nějakému bezpráví, anebo že sklání před ním čelo své jen proto, že ono vystupuje s přemocí. Nechceť ponížiti zvuku jména českého v dějinách — naopak hodlá jednati věrně v duchu otců svých, jižto první v Evropě podnikli za ideu, za ideu to svobody svědomí, boj obrovský proti patrné přemoci, boj, který také mužně dobojovali, až do vyčerpání sil svých. V duchu jejich chystá se národ český i dnes státi obětovně za přesvědčeni své... A kdyby i hlas jeho měl zaniknouti bez účinku, bude míti zadostiučinění v srdci svém, že ve chvíli, na níž záleželo, vydal svědectví za právo a pravdu, za rovné a svobodné sebeurčení všech národů."

Jak vidno, stýká se české memorandum s poselstvím Wilsonovým i v tom, že dovolává se minulosti, velkého odkazu bojů a zápasů českých, vedených před půltisíciletím pro větší svobodu lidstva. Projev český nevyzněl na prázdno: ještě r. 1871 počali Čechové jednati s vládou o novou úpravu vnitrorakouských poměrů v duchu federalistickém,

jež by program národní, v memorandu hájený, přiblížila uskutečnění. Osud ovšem rozhodl proti nám — „Ještě není čas!" znělo votum jeho. Po 46 letech zaznívá hlas, podobný českému, mnohem mocněji a s tribuny vyšší, otřásaje svědomím celého světa. Máme dojem, že pravda je na postupu.

KDO ZALOŽIL RAKOUSKO?

I.

(„Nár. Pol." 27. a 28. února 1917.)

Neposlední příčinou nevraživého napětí, jež od r. 1848 sesiluje spory a zápasy hlavních národů této říše, je vzájemná, někdy až podivuhodná neznalost mravní i kulturní základny, na níž založena je politická snaha národních soupeřů. Nevyjímám z výtky této ovšem ani nás Čechů, ač mám za to, že nestranný pozorovatel vydal by nám svědectví, že jí zasluhujeme poměrně nejméně, jinými slovy, že jsme v tom směru nejrakouštější — díky především snadnosti, s jakou se orientujeme v německém i slovanském živlu této říše; jen k Maďarům máme ztíženou cestu. Nejhůře však jsou na tom naši Němci. Přes své nároky na vůdčí postavení mezi národy, ano na hegemonii nad nimi, nejeví (výjimky nepotvrzují pravidla) snahy, poznati tituly právní a mravní našeho snažení národního, ano pomíjejí jako zúmyslně každou příležitost, která by jim umožnila nahlédnouti hlouběji v naši duši. Francouzi se přesvědčili r. 1870—71, jak se jim vymstila vypínavá netečnost k Němcům; také Němci v říši uvědomili si za světové války, že v mnohém

směru chybovali podobně a zakládají nyní na kvap organisace pro studium ciziny, především sousedních národů. I našim Němcům by prospěl ústav pro studium — rakouských neněmeckých národů. V německém tisku rakouském nenajdete článku, který by se obíral českým kulturním thematem, nejde-li o aktuální politickou otázku, a tu ovšem po snaze po vyšším, nad nenávisti boje povzneseném stanovisku, není řeči. Za to najdete velmi hojně výroků a soudů, svědčících o naprosté neznalosti našich dějin, našeho prostředí a snažení, ale tvořících pravidlem důležité opory politické psychologie německých stran. Zvykli jsme na to příliš, než abychom v každém případě marně opravovali a se ohražovali. Ale nedávný politický projev valné schůze vídeňské university, odmítající se stanoviska rakousky vlasteneckého mírové podmínky čtyřdohody, vychází z místa tak autoritativního, že nemůžeme mlčeti, najdeme-li i v něm hrubé omyly, na jaké jsme zvykli hlavně jen v projevech novin a politisujících poslanců. Projev ten obsahuje totiž tvrzení, že Rakousko založili Němci.

Tvrzení toto je zhola nesprávné a sluší litovati, že vloudilo se do slavnostního projevu přední university naší říše, téže university, jejíž letošní rektor při své slavnostní instalaci vytkl úkol německých vysokých škol rakouských tak, aby „ostatním národům v monarchii stavěly před oči německou vědu a kulturu“. Jsem přesvědčen, že ve stylisaci pro-

jevu nebyl účasten žádný z historiků vídeňské university. Neboť historik věty takové napsati nemůže. Pravda je ovšem, že Němci jsou zakladateli marky rakouské za Enží (založené v těle vévodství bavorského jako vojenské krajiště proti Maďarům, když byly r. 955 kmeny německé spolu s Čechy porazily Maďary u Augšpurku), téže marky, z níž vyvinulo se pozdější vévodství dolnorakouské (jakožto součástka říše německé). Němci mají sice pro Rakousy a Rakousko, pro dva pojmy tak ohromně rozdílné, jediný termín „Oesterreich", ale nelze si mysliti, že by vídeňský projev chtěl si v tomto směru hráti na schovávanou. Spíše se zdá, že projev vídeňské university je nesen týmž nelogickým a nehistorickým závěrem, s nímž častěji setkali jsme se v německém tisku, že totiž národ, jenž založil Rakousy, je v důsledku toho také zakladatelem Rakouska, že Rakousy se takřka rozšířily v rakouskou říši, ji sobě získaly a podrobily.

Názoru tohoto není třeba vyvraceti, neboť není vážného badatele (ani německého), který by se k němu znal, znáti mohl. K Rakousům nebyla žádná země nikdy státoprávně připojena (jako na př. byla Morava nebo Slezy k Čechám), nad žádnou zemí habsburského soustátí nemělo arciknížectví rakouské nijaké svrchovanosti. Rakousko vzniklo, jak je obecně známo, r. 1526, když stavové čeští a uherští svobodnou volbou zvolili Ferdinanda, arciknížete rakouského, za svého krále. Zakladateli byli tedy předem p o l i t i c k ý n á-

rod český, dále politický národ uherský a jako hlavní činitel dynastie, tou dobou ostatek německé (většinou) povaze svých zemí alpsko-rakouských nejvíce odcizená. Ferdinand byl zajisté (jako jeho bratr Karel) vychován španělsky a francouzsky, německy se učil teprve, když ujal se svého rakouského dědictví, a je známo, že tento více románský než německý ráz dynastie jevil se mnohonásob i později po více než dvě staletí. Vskutku ze všech účastníků založení říše z r. 1526 vykonával politický národ zemí alpských, řekněme tedy Němci, úlohu nejméně důležitou. Byli to ostatek také Němci, kteří r. 1526 pracovali nejúsilovněji proti založení Rakouska: vévoda bavorský kandidoval v Čechách horlivě proti Ferdinandovi, a z počátku se zdálo, že bude zvolen on.

Nepochybuji, že naše německé populární historiky by nejsvrchovanějším podivením naplnila věta, že Rakousko založili Čechové. A přece by obsahovala v sobě, třebas ne celou pravdu, přece méně nepravdy, než tvrzení, jež potíráme. Nemám tu na mysli prvé založení Rakouska od Krkonoš k Adrii, jež zdařilo se úsilí krále Přemysla Otakara II. (a jež rozbito bylo králem německým, Rudolfem z Habsburku, r. 1276—1278), ale mám na mysli fakt, že teprve zvolením rakouské dynastie na královský trůn český bylo Rakousko v pravém slova smyslu umožněno a

že bylo teprv mocným a velkým učiněno (projev vídeňské university praví totiž také, že německé vedení učinilo Rakousko mocným a velikým). Neboť z Uher dostalo se Rakousku jen menšího dílu, skoro veskrze slovanským obyvatelstvem osídleného (t. j. Slovenska a Chorvatska); pověděl jsem také na tomto místě, že podíl uherský pro stálé války s Turky zisku žádného nenesl, naopak vyžadoval stále velké pomoci berní ze zemí ostatních a to až do prvé polovice 18. stol. Jádrem a základem monarchie domu Rakouského musil tím způsobem státi se stát český, největší a nejsoustředěnější to státní útvar v tehdejší střední Evropě, převyšující rakouské země nejen rozsahem (poměr tu byl: český stát přes 130.000 km^2, alpské země ne celých 100.000 km^2), ale zejména silou hospodářskou a vynikající i kulturním pokrokem. Poměr sil v té příčině vyjadřuje i podíl v berních příspěvcích obou státních skupin: český stát odváděl v 16. stol. přes 67% daní, alpské země přes 32%. A při poměru tom zůstalo i po válce třicetileté, po ztrátě Lužice; česká kvota neklesla, ale naopak se zveličila. Pouze okolnost, že dům Rakouský byl v držení bohatého státu českého, umožnila dynastii v 17.—18. stol. dobytí Uher, umožnila i jinak těžké evropské války, jež bylo vésti císařům z domu Rakouského. Co jinak znamenalo získání českého státu politicky, není rovněž neznámo znalci historie: země alpské byly provinciemi říše německé, stát český byl suverenní a vskutku jen podle

jmenována lénem říše; král český byl prvním světským kurfiřtem, t. j. volitelem německých králů a tím — ač k říši neměl vlastně žádných povinností — vykonavatelem důležitého vlivu na osudy říše německé. Lze říci, že kurfiřství české bylo hlavním právním základem (vedle faktické moci českého státu) římsko-císařské moci habsburských panovníků a tím mocného a vůdčího postavení jejich v Evropě — válka z r. 1866 je vlastně posledním bojem o práva a nároky, získané a vybojované českým státem od 13. stol. Kusy rozsáhlého státu českého platiti mohli naši panovníci svá spojenectví a své porážky (ztráta Lužice a Slezska), zatím co peníze a pluky české převahou svou rozhodovaly o rozšiřování hranic říše na jiných stranách. Za takového stavu věcí nejeví se upřílišeným tvrzení, že dějiny rakouské jsou z velké části dějinami českými — na české půdě rozhodovaly se osudy celé říše ve válce třicetileté i ve válce o korunu českou za Marie Terezie, rozličné řešení české otázky mělo pro dějiny celku říšského i jindy význam rozhodující. Praha byla od r. 1526 až do 18. stol. největším městem říše (Vídeň teprv v 18. stol. dostihla počtem obyvatelstva Prahy), v ní přirozeně první Habsburkové viděli hlavní město říše, v ní, u sv. Víta, byli pochováváni. Kdyby nebylo nešťastného rozdílu v náboženství a s ním toho, co stalo se po r. 1618, byli by habsburští panovníci trvale usídlili se v Čechách, tato říše zvala by se tak, jak zvána býti zasluhovala, říší č e s k o u. Neboť i dnes, vzhle-

dem k průmyslové a zemědělské převaze zemí českých, vzhledem k jejich kulturní váze a berní výkonnosti lze tyto země apostrofovati slovem Grillparzerovým: V tvém táboře jest Rakousko!

Stát český byl založen a v lásce a strázni četných generací vybudován a velkým účiněn zásluhou národa českého, historického národa našich zemí. Dal-li národ náš vlast svou v ruce domu Rakouského, založil-li činem tím mocnou říši rakouskou — zda nelze jej právem nazvati zakladatelem říše?

Odpověď může, ano musí zníti kladně. Ale nesmíme upadnouti do chyb svých odpůrců a viděti v této odpovědi pravdu celou. Nesmíme zapomenouti, že také v státu českém obýval značný počet Němců, kteří spolu se zasloužili, namnoze vynikající měrou, o hospodářskou a kulturní váhu jeho. Počítám zhruba, že v celé české koruně před r. 1620 obývalo 2.3—2.4 milionu Čechů, 1.5—1.6 mil. Němců a skoro ½ mil. Poláků a Lužických Srbů; alpské země rakouské měly sotva 3 mil. obyvatelů, mezi nimi 0.6—0.7 mil. Slovanů; podíl uherský, asi necelými 2 mil. obydlený, záležel až na nepatrný počet Němců a Maďarů veskrze Slovanů. Je také pravdou nepochybnou, že v posledních dvou stoletích vliv německého živlu v říši vystoupil mocně v popředí. Ale nechť umíníme si soud svůj omeziti co nejopatrněji, nechť vezmeme v úvahu celý vývoj dějin říšských od 16. do 20. stol., nemůže v odpovědi na otázku, kdo založil Rakousko? chyběti národ náš —

odpověď může zníti nanejvýš (nepočítáme-li s hlavním činitelem, t. j. dynastií): Rakousko založili především Čechové a Němci.

To znamená: Čechové jsou v této říši státním, tvůrčím národem zrovna tak, jako Němci. Vědomí toho a vědomí nároků odtud plynoucích nebyla prosta ani nejsmutnější doba našich dějin, století od r. 1748 do r. 1848: vyšší vrstvy národní byly jazykově poněmčeny, ale srdce jejich bylo české. Dnes víme ovšem dokonaleji, čím náš národ byl, co vše obětoval a znamenal pro tuto říši — a na vědomí toho, jež je vědomím pravdy a práva, zakládá se nárok náš, abychom v státním domově svém, pro jehož moc a slávu jsme tolik vykonali, byli občany prvého řádu zrovna tak, jako Němci.

O NĚMECKÉ A ČESKÉ PRÁCI V RAKOUSKU.

(„Nár. Pol.“ 23. března až 4. dubna 1917.)

I.

K bezpříkladnému boji o existenci říše, v němž všichni národové naší monarchie konají svou povinnost způsobem, jakého nepoznaly dějiny, připojil se boj o nové uspořádání našeho státu uvnitř. Německé požadavky, jež tento zápas vznítily, jsou známy; známa je také argumentace, kterou je německé strany podpírají. Víme s dostatek, že Němcům jde pouze a výhradně o — zájem státu. Víme také, jakou má toto odůvodnění historii: víme, jak se Němci pokusili v l. 1849—1860 vtisknouti pečeť panství svého celé monarchii, od Chebu do Brašova, od Černovic do Rěky. Když pozorovali, že síly jejich nestačí na úkol zvolený, připadli na to, že je státním zájmem, aby země koruny uherské se osamostatnily ve stát zvláštní. To se tedy stalo roku 1867. Ukázalo se ovšem znenáhla, že ani ve zbytku říše není třetina německého obyvatelstva s to, aby vůli svou vnutila většině neněmecké — a tak se naši spoluobčané šťastně dostali k poznání, že je nutno ve státním zájmu rakouském provést další amputaci státu, že je

nezbytná a neodkladná potřeba osamostatniti největší korunní zemi, Halič (rozumí se s Bukovinou), a vytisknouti její zástupce z vídeňského parlamentu! A bylo by lze jíti dále a prorokovati, v čem ještě německé strany objeví naprostý státní zájem, až se přesvědčí, že ani bez Haliče nebude dobře možno vlastní plány jejich uskutečniti.

Ale pomlčme o tom, pomlčme vůbec o důsledcích této politiky, která tak ostře karakterisuje strany, jež holedbají se, že jsou pravými vlastními nositelkami rakouské státní myšlenky!

Boj mobilisuje všechny síly — nedivno, že vedle politiků i historikové se hlásí ke slovu. Ve velkém vídeňském denníku vyšel nedávno článek (jejž přetiskly i některé německé listy venkovské) nadepsaný neokázale: O německé práci. Autorem je historik vídeňské university Jindřich Kretschmayr, známý i širší veřejnosti svými duchaplnými přehledy po literatuře dějin všeobecných, vycháchájejícími občas v „Oesterr. Rundschau". Námět úvahy jeho vystihují nejlépe úvodní slova článku asi tohoto znění: Má-li nyní s pomocí boží stará říše naše býti obnovena

a máme-li my Němci rakouští před jinými při tom pomáhati, namítá nám přání srdce našeho myšlenku, abychom v soud vešli s sebou samými a tázali se: dali jsme vskutku této říši tolik, abychom se přede všemi jinými mohli zváti budovateli její politické bytosti a její kultury?

Toto přelíčení s německo-rakouskou minulostí — obsahem jeho, lze říci, je žaloba na uznání nároků na uskutečnění „předpokladů" — musí nás ovšem zajímati. Řekněme hned, že soudce nebyl tak nedovtipný, aby neužil zvláštního svého postavení (je zajisté soudcem i zástupcem žaloby) a nedal žalobě za pravdu. Rozsudek však není formulován nijak honosně, ba ani ne dost jasně a určitě: spokojuje se vlastně výčtem svědectví historických, které jsou příznivy žalobě, aby dále spíše mimochodem dospěl k závěru: Můžeme říci, že jsme udělali z Rakousko-Uherska kolonii německé kultury a že jsme ji obhájili před lstivostmi osudu. Větou tou však článek nekončí, hledaje vrchol vývodů svých ve výkladu, že Němci rakouští měli kulturní vliv i na Němce v říši a že Rakousko německé práce má neobyčejný význam jako pevná hradba Německa na jihu a jihovýchodě.

Splývání německo-rakouského stanoviska s hlediskem říšskoněmeckým nebo vůbec německonárodním pozorovati lze i jinde u našeho autora. Převahou však drží se přece thematata svého, které žádá výklad o tom, co dokázali všechno N ě m c i r a k o u š t í (o to zajisté v procesu našem běží; nikoliv o to, co

velkého stvořili Němci vůbec), ba řekl bych, že někde ke škodě své věci myslí příliš úzce jen na Němce zemí alpských. Nezmiňuje se na př. slovem o průmyslové zdatnosti českých Němců. Nevěnuje také stejnoměrnou pozornost všem otázkám příslušným — tak na př. otázce hlavní, jaký mají Němci podíl ve vzniku rakouského soustátí, se vlastně vyhýbá. Čteme jen nejasné věty, že Habsburkové (1526) „zřídili dunajskou říši" okolo Rakous, že tato říše byla „pevně zakotvena ve světě celoněmeckém" (vskutku byla pevně zakotvena ve státě českém a zemích alpských — kdyby kotev těchto nebylo, byla by pouhým stínem moci) a „základ pro „Oesterreich" že stvořil Ota I. již r. 976." Má-li ta marka na Enži z 10. st. býti základnou pro dnešní Rakousko, tu třeba říci, že jiná mnohem důležitější základna tou dobou dávno trvala ve vévodství Českém. Když po r. 955 založil Ota malou marku rakouskou, měl sousední kmen český od sta let svůj křesťanský stát, měl své biskupství, měl již své mučenníky (to v duchu doby znamenalo, že měl velké svědky své kulturní vyspělosti a snahy), a hrad Praha s podhradím pražským líčen byl cizinci jako největší obchodní místo v zemích slovanských — kdy po Vídni nebylo ještě stopy! Tam na severu byl tenkrát krátce již státně a kulturně organisovaný národ — a k této metě marka rakouská nemohla vlastně dospěti nikdy.

Co dále? Němci prý dali Čechám křesťanství a tím základ vší kultury.

Ale hlavní je, že celé tvrzení má zcela podobnou hodnotu, jako věta, že Rakousko založili Němci. Pravda je pouze, že Němci bavorští pokusili se (v druhé a třetí čtvrtině 9. stol.) šířiti křesťanství mezi českými a moravskými Slovany, zdá se, že ne bez částečného úspěchu. Ale ku podivu — česká historická tradice neví o výsledcích německých snah nic; za to vypravuje určitě, kterak moravští Slované povolali si křesťanské věrozvěsty odjinud, z prostředí vyšší kultury, z říše byzantské, věrozvěsty znalé jejich jazyka, věrozvěsty, kteří nepřišli ozbrojeni mečem, ale přinášeli veliký a podivný dar slovanského písma, kteří stali se zakladateli slovanského spisovného jazyka a jeho literatury. Historie vypráví dále, jak tito slovanští věrozvěstové získali křesťanství i knížete Čechů Bořivoje a choť jeho — a nejstarší památky pramenné našich dějin, psané staroslovansky, potom osud Methodův a jeho žáků jsou zcela nepochybným svědectvím

Vskutku Němci pokřesťanili z rakouských národů jen Slovince; o pokřesťanění Maďarů má (vedle Němců) zvláštní zásluhy sv. Vojtěch, o křesťanství Poláků největší zásluhy Čechové.

Nad hrobem sv. Vojtěcha v Hnězdně vzniklo prvé arcibiskupství polského národa a prvým arcibiskupem a organisátorem církve uherské byl jeden z druhů sv. Vojtěcha. Shrneme-li, bude jasno, že pro křesťanství národů této říše vykonali čeští Slované aspoň tolikéž, ne-li více, co bavorští Němci — a to s pominutím všech method násilí!

Neprojevilo-li — táže se dále náš autor — s dostatek síly to rakouské němectví, jež zvítězilo na Bílé Hoře, jež zvítězilo u Zenty, Turina a Bělehradu? Jež spolu se svou dynastií dodrželo zahynulé římské říši německého národa věrnost až přes hrob u Ošprů a u Wagramu?

Rakouské němectví, jež zvítězilo na Bílé Hoře! Že pisateli nevypovědělo péro službu! Zapomněl-li, že vojenské oddíly stavů horno- a dolnorakouských bojovaly na Bílé Hoře proti katolické armádě Maxmiliánově, po boku Čechů, že Rakušané velkou většinou povstali a vyzbrojili se proti svému zeměpánu, že vstoupili v konfederaci s Čechy, prohlašujíce, že budou společné věci hájiti do poslední kapky krve? Zapomněl-li úplně, že vítězství bělohorské znamenalo také pokoření a potrestání rakouského odboje, zmar posledních nadějí protestantů ve Štyrsku, Korutanech a Kraňsku, a zmar všech plánů, vycházejících z Prahy a horlivě podporovaných z Rakous, založiti totiž nové Rakousko, sjednocené vlastní vůlí evangelických většin svých království a zemí, se svobodnou ústavou asi po vzoru Švýcar nebo ni-

zozemských států? I tu fakta svědčí o pravém opaku toho, co nám namlouvá vídeňský historik, svědčí o politické a kulturní převaze českého živlu v soustátí v době předbělohorské!

A jsou snad vítězné bitvy Eugena Savojského z let 1697, 1706 a 1717 zásluhou Němců rakouských? I zde patrně pan spisovatel netuší, že organisace armád Eugena Savojského založena byla především na vojenské kontribuci českých zemí (princ Eugen sám bral na př. roční plat svůj jednou dobou, ne-li vůbec, z Prahy), že absolutní většina vší habsburské armády vydržována byla kontribucemi zemí koruny české a že ze zemí neuherských měly země české v břemeni tom podíl skoro tříčtvrtinový! Vojsko bylo tenkrát ještě většinou námezdní, peníze především rozhodovaly o velikosti a zdatnosti jeho — kde v těchto okolnostech mohl probůh náš autor najíti odvahu k tomu, aby vítězné bitvy Eugena Savojského (jenž ač rodem a vychováním Francouz stal se nejzasloužilejším vojevůdcem a státníkem domu Rakouského) připsal výhradně na vrub rakouských Němců?

Také s argumentem o bitvě u Ošprů (1809) nemá obhájce „předpokladů" štěstí. Zvláštní shodou okolností tvořily právě u Ošprů jádro vítězné, hrdinné armády arciknížete Karla české pluky; jimi poprvé byl ve velké bitvě Napoleon poražen Pamětihodno je, že toto česko-rakouské vítězství vybojováno bylo v tažení, jemuž poprvé dali z Vídně heslo národního pozdvižení všeho ně-

meckého národa proti francouzské cizovládě a tyranii, a neméně významno je, že vlastenecky německá výzva vyzněla tam, kam byla určena, zcela na prázdno! Německá knížata rýnského spolku šla s Napoleonem a vedla svá německá vojska proti těm, kteří je volali k boji za německou svobodu! Bylo tomu tak částečně, jak známo, i ve velké bitvě národů u Lipska. I tam v armádě, jíž velel předek orlických Schwarzenberků a jejíž operační plán pocházel od českého generála, Radeckého z Radče, v armádě, jejíž vítězství rozhodlo o svobodě Německa, měly rozhodnou převahu slovanské regimenty.

Nejsme ovšem s argumenty protivníkovými ještě hotovi. Co praví dále? Že to byli Němci rakouští, jejichž pokročilejšímu vývoji mají neněmečtí národové děkovati za osvobození sedláků a vyvazení půdy. Zde jsou dva omyly spojeny v jedno. V patentu, jímž Josef II. r. 1781 uzákonil u nás zrušení tak zvaného nevolnictví, pravilo

se, že zavádí se místo toho mírnější poddanství po vzoru rakouských (rozuměj: alpských) zemí. Už jednou jsem dovozoval proti p. Friedjungovi, že mínění patentu vyvráceno bylo v měsících nejblíže následujících faktem, že zákon o zrušení nevolnictví byl rozšířen na všechny alpské země rakouské. Přidávám dnes, že z úřední statistiky o výsledcích vyvazení břemen selských, sestavené v letech padesátých 19. st., je zřejmo, že nejtěžší břemena (dávky a roboty) nebyly v českých zemích, nýbrž v Dolních Rakousích. Dodávám, že v zemích českých až do obratu bělohorského byla ústava selská celkem liberální a poddaným dobře snesitelná, ano že náboženský zápal český století 14.—16. ji zejména ve zrušení odúmrtí (poplatků vrchnosti po smrti hospodáře selského) zlepšil a zlidštil na značný rozdíl od zemí a národů sousedních. Obrat k horšímu, k tyranii a vyssávání poddaných přišel s vítězstvím nového ducha v Čechách po Bílé Hoře — a o tíhu jeho měla brzo nemenší zásluhu královská kontribuce, vídeňskou vládou až do nesnesitelna zvyšovaná, než útisk vrchností. Soudím, že není třeba dále rozváděti a pointovati tuto myšlenku, aby omyl Kretschmayrův byl zřejmý. Ale zdá se, že mu bude nyní vítáno mé tvrzení, že bělohorskou bitvu nevyhráli rakouští Němci. A ovšem ani zákon o zrušení poddanství ze září r. 1848 není německým dílem: čeští poslanci ústavodárného sněmu měli oň zásluhu nemenší než Němci, majíce v dru. Braunerovi nejlepšího ve sněmovně

vznikají přepůvabné stavby německých Dienzenhoferů (přišli k nám z Bavor) — ale o mistrech rodu toho platí asi totéž, co mínil Kretschmayr sám o vídeňském baroku: druhá generace sytí se již šťavami české země, má svůj český ráz. Největší architektonické dílo Prahy z 19. století, Národní divadlo, je výtvorem českým!

Z tohoto stručného souhrnu hlavních fakt ze stavební historie Prahy může jen zatvrzelá předpojatost vyvoditi poučku, že Praha je městem německého umění! Rozuměj ovšem: výhradně německého nebo aspoň převážně německého umění! Přímý stavební vliv Vídně na Prahu je neveliký — stavěl-li Gallasovský palác Fischer z Erlachu, nepraví to víc, než že mistři stavitelé z českých Prachatic v době válek husitských dostavovali kostel sv. Štěpána ve Vídni.

* * *

Jinak dovedl bych o významu německé kolonisace na slovanském východě v 13. stol. pověděti víc — a nepochybuji, že by to dovedl i můj oponent, kdyby byl nechtěl spokojiti se letmým úvodníkem. Dala nám svobodný městský stav, ovšem velkou většinou z přistěhovalých Němců utvořený, dala značnou svobodu a větší hospodářskou sílu našemu stavu selskému, proměnila velké prostory horší nevýnosné půdy v orná pole, otevřela doly na drahý kov a vůbec sociálně i hospodářsky povznesla zemi i moc panovnickou neobyčejně. I tu nebudiž překážkou,

že vyšla původně ze zemí neněmeckých, z dnešního Hollandu a Belgie a odtamtud a z Anglie že čerpala své nové svobodnější formy a názory právní. A neopomenul bych se zmíniti ani o druhém mocném a úrodném vlivu německého světa na nás západní Slovany, o konci 18. a prvé polovině 19. stol., o období německé idealistické filosofie a romantiky, o té velké době probuzení německého národa, jež i našemu obrození dodala tolik vzorů a popudů. V obou těch tak od sebe vzdálených a tak příbuzných periodách gotiky a romantismu, 13. století a první poloviny 19. století, stál německý národ kulturně-výchovnou schopností svou nejvýše a nejvíc působil na své slovanské sousedy. Země německo-rakouské, jako země české, byly účastny tohoto zúrodňujícího vlivu, a to stejně v 13. století jako v století 19. — jinými slovy: německé Rakousko nebylo rodnou půdou jeho. Ale přiznati třeba (a tedy i v tom doplniti, co slušelo spíše říci prof. Kretschmayrovi samému), že česko-němečtí a alpsko-rakouští odchovanci německé revoluční moderny, že Lenau, Meissner a Hartmann působili nemálo i na vývoj české duše. Zajímavo je ovšem, jak naplněna je poesie jejich českými motivy, významný je i fakt, že rodem nebyli čistokrevní Němci. Díla svá, jak známo, mohli vydávati jen mimo rakouské státy — jarnímu vzduchu německého obrození zavřela vláda Metternichova pečlivě přístup do svých zemí, takže my Čechové na př. zvěděli

jsme zpočátku o něm více oklikou přes Uhry (odkud přišli k nám Palacký a Šafařík) než podloudnictvím knih a časopisů na hranicích.

Nebylo tedy pouze vinou Němců rakouských, že Vídeň nestala se ani Jenou ani Výmarem, přes to, že v ní sídlil nejskvělejší dvůr evropský, přes to, že v ní soustřeďovala se magnátská šlechta, vyrůstaly dynastie vzdělaných úřednických rodin, přes to, že v ní uvázl značný díl těžkých kontribucí, vybraných z království a zemí. Byla by Praha, mohouc žíti po tři století nepřetržitě v okolnostech tak příznivých, dala světu jen kulturu hudby a divadla, kouzlo valčíku a zdvořilost „ruku líbám"? Byla-li by proslula jako „země Feáků", kde je stále neděle a kde stále otáčí se rožeň na ohni, jak to o Vídni řekl Schiller? Otázku lze tuším položiti, i když vzpomeneme péče vlády, aby se společnost duševně příliš nerozčilovala. Zdá se mi zajisté pozoruhodným, že v letech třicátých 19. století naříkali vídeňští spisovatelé, že nemají nakladatele pro své věci, že Čechové jsou na tom lépe, že si založili „Matici" a (lze dodati) že mají Král. učenou společnost nauk! Tyto výmluvné rozdíly mezi residenční veselou Vídní a vyděděnou Prahou, Prahou probouzející se po těžké nemoci k povědomí sebe a v práci a naději zakládající si nový život, novou budoucnost, bylo by lze snovati dále. Co smutku vane z nich, vzpomeneme-li ..... Ale takové sentimentality snad nejsou dovoleny!

* * *

Vzpomínám případného slova Gollova, nedávno ve „Venkově" otištěného, že dějiny neposkytují sdostatek předpokladů pro německé „předpoklady". Rozbor, kterému jsme podrobili vývody Kretschmayrovy, oprávněnost jeho potvrzuje. Poznání, jehož jsme došli, je zároveň s to, aby vysvětlilo, proč „dílo proniknutí světa dunajského němectvím se nepodařilo úplně", jak doznává Kretschmayer.

Víme, že se podařilo do značné míry, že byly doby, kdy zdálo se, že bude zajištěno pro všechnu budoucnost. I tento fakt by zasluhoval vysvětlení — Kretschmayrův článek ho však nepodává. Jen to zdá se nepochybným, že vysvětlení nelze hledat v dějinných zásluhách nebo kulturní převaze německorakouské, nýbrž především ve výhodách situace, která utvořila se bez přímého přičinění Rakušanů. Zmíním se o tom ještě. O průmyslovém pokroku svého kmene, zejména v českých zemích, měl se však Kretschmayr zmíniti — on zajisté je také plodem sil duševních a mravních a přispěl v druhé řadě k mocnému postavení Němců v říši. Proč my v tomto směru zůstali pozadu a jak se snažíme dohoniti, co zanedbáno, je známo. Ale je známo také, že finanční a hospodářská síla, soustředěná ve velkých bankách vídeňských, síla kvapně rostoucí, i že velký tisk vídeňský — obě ty moci zdají se býti dnes největšími exponenty německé práce v Rakousku — jsou jen z menšího dílu plodem vlastní skutečně německé práce.

II.

Odpověď naše k vývodům prof. Kretschmayra byla by neúplná, kdyby v ní neozvala se konečně i chvála české práce. Nechť vedle německorakouského účtu zásluh kulturních a prací a obětí, spojených s výstavbou této říše, stojí i hrubý protiúčet český. I potom by ovšem scházely ještě k celkovému spravedlivému ocenění německého nároku účty ostatních podílníků této monarchie. Kritická snaha, o kterou jsme se opírali, probírajíce německé chvály, nechť nás neopouští ani tam, kde bude nám dotýkati se zásluh vlastních.

Část úkolu vykonali jsme v stati předchozí, nadepsané „Kdo založil Rakousko?". Její výsledek, že o vznik a moc a velikost této říše má český národ vedle Němců a někdy před nimi zásluhu největší, stojí zcela pevně. Leccos, co fakt ten i jinak rozličně zdůvodňuje, pověděno bylo v předchozí části tohoto článku. Máme-li pak mluviti o kulturním díle českého národa vůbec, můžeme také býti stručnými. Stačí říci, že národ český je jediný ze všech národů a národních zlomků této říše, který má přímý podíl ve velké kulturní práci, jíž byla lidstvu ražena cesta k větší dokonalosti a větší svobodě, že je jediný z národů našich zemí, jenž může činiti nárok na to, že svou dobou vyrostl k významu světodějinnému. Stačí ještě říci, že nebylo

národa v Evropě, jenž by mravněkulturní snaze své tolik obětoval a tolik pro ni vytrpěl, jako národ český.

Jde tu o pravdy, známé každému Čechu. Měly by běžny býti i každému vzdělanému Němci, neboť duchovní pozdvižení české v době husitské a zápas na ochranu evangelia o dvě stě let později působil mocným vlivem na duševní i politický stav Německa.

Bývalo dříve lépe — vzpomeňme srdečného obdivu, s jakým psal o české reformaci Herder, vzpomeňme zápalu Meissnerova Žižky, dosud mocně působícího na česká srdce. Je pamětihodno, že s básníkem shodl se v soudu svém jeden z nemnohých německých badatelů o husitství a jeden z nejjemnějších a nejhlubších dějezpytců soudobých, prof. Friedrich von Bezold. „Jest to tragický osud mnoha národů," napsal, „že vedou hrůzné boje na prospěch všeho lidstva — ale sami obětují veškeren květ a sílu svou. Ne za osvobození a za velikost svého národa bojovali válečníci husitští, nýbrž za osvobození a vzkříšení svých tolik nenáviděných nepřátel, především Němců."

Vytrvalost, s jakou Němci nám připomínají skutečné i domnělé vlivy, jimiž německý pří-

klad působil na náš vývoj hmotný i duševní (jde tu, rozumí se, o Němce vůbec, nikoliv o Němce rakouské; jejich vliv na nás byl poměrně nejmenší a padá málo na váhu), dala nám právo, abychom dovolávali se povždy s pýchou toho, že jsme v kulturním zrání duše národní předstihli o sto let Němce a sami jim konečně, malý národ velkému, mohli státi se příkladem a pobídkou. Na naše husitství, pravda, mocně působily anglické vlivy — ale není-li dokladem zdatnosti naší, že jsme, obklíčeni se tří stran německým živlem, nespokojili se pasivně jeho vzory, ale sáhli ke zdrojům vyšší kultury, ať do Francie či Italie nebo Anglie? Lze říci, že není národa, v jehož rozvoj by nezasahovaly vlivy cizí, ano, že cizí podněty jsou nezbytnou potřebou všem, jako vzduch plicím. Štěstí i neštěstí národů záviselo od počátku předem na tom, jaké jim osud popřál sousedy, jak je umístil geograficky. Proč předstihly německé kmeny svou kulturou Slovany? Jen proto, že zasedli brzo v široké frontě k římským hranicím. Proč německé obrození mohlo se státi tak živnou půdou českému? Zajisté jen proto, že samo rozhořelo se a rostlo k velikosti popudy francouzské revoluce. Je tedy nespravedlivo, shlížeti s patra na národy, kteří pozadu zůstali jen z toho důvodu, že kolem dokola byla kulturní poustka nebo boje s barbary o holý život. Rusové nebo Rumuni, kdyby, dejme tomu, byli obdrželi sídla v Čechách, byli by jistě již v středověku dospěli k vyšší metě vzdělanosti a snahy, než dospěli skutečně.

Nás Čechy osud umístil dosti výhodně, do středu Evropy a do země, přírodou bohatě nadané i opevněné, do centra posic slovanských, jež táhly se takřka v přímé linii od Terstu k Bamberku a odtud k Hamburku. Byli jsme ještě malí a slabí, když obě rozsáhlá křídla slovanských postavení na severu i na jihu nám prolomila německá vlna, aby nás sevřela pevně i z boků. My se udrželi na své půdě, nikoli ovšem beze ztrát, ale stali jsme se výspou v cizím moři, s úkolem hájit proti přemoci sokově úžasnou frontu, frontu 800 kilometrů! Dostáli jsme tomu přetěžkému úkolu a věříme pevně, že dostojíme i dále. Je setrvání naše důkazem zvláštní vrozené zdatnosti našeho kmene či jen plodem otužilosti, již dává jednotlivcům jako národům výchovná síla zápasu?

Soudím, že pravdu jest hledati v prvém směru a že máme právo se tím pochlubiti. Neboť srovnávání zásluh národních ocítá se teprv tehdy na pevné půdě, tážeme-li se jednak, jakou učelivost, zdatnost a opravdovost projevil ten který národ, zmocňuje se cizích vlivů nebo bráně se jim, jednak pak, jak dovedl snažení své orientovati po stránce mravní, pojímajíc při tom pojem mravnosti nejšíře, asi ve smyslu humanity Herderovy.

V obou řečených směrech poskytují české dějiny mnoho poučného. Není-li dokladem důmyslného odporu proti nebezpečným vlivům cizím pozvání řeckých věrozvěstů na Moravu, když pokřestění země stalo se hlavní záminkou výbojných snah franckých?

To pozvání, jež pravilo západnímu sousedu: křesťanství chceme, ale ne tvoje francké? Není-li naopak postava sv. Vojtěcha důkazem, jak v našem prostředí vyvinul se k největší dokonalosti a opravdovosti typ clunyacenské reformy století 10.? Není-li konečně husitské hnutí podobným příkladem ve velkém? V něm zajisté vydalo osvobozující snažení doby gotické, jež od konce 12. století naplnilo západní Evropu, své nejplnější květy: celý národ se vytrhl z evropské kulturní jednoty, ovládané církví římskou, čině odhodlaně nárok nejen na samostatnost svou, ale i na osvobození národů ostatních, osvobození ve jménu mravní činné účasti jednotlivce v řešení otázek náboženských a ve jménu práva kritiky proti autoritě dosud za neomylnou a nedotknutelnou považované. Lze-li to vše vysvětliti bez předpokladu, že česká duše byla pro všechny ušlechtilé popudy k pokroku, pravdě a právu zvlášť vnímava? Bez tohoto předpokladu (i když přiznáme, že napětí národnostní v zemi spolupůsobilo na vývoj situace) zůstane nám mocný zápal reformy pro opravdovější a niternější křesťanství nesrozumitelným, bez něho nepochopíme revoluční důslednosti Chelčického, ani jeho prostých následovníků.

Kulturní schopnost a zdatnost našeho kmene národního projevila se i v tom, že on před jinými dospěl k ucelenému vědomí národnímu, vědomí rysů takřka moderních, že již počátkem 14. století měl svého Dalimila, koncem jeho český překlad bible, v obou

směrech značně předstihuje své německé sousedy. I v tom vidím kus té gotické renaisance, jež na naší půdě vyzrála nejvýše. S tím souvisí, že se Čechům podařilo v poměrně krátké době stráviti a assimilovati všecko přistěhovalé obyvatelstvo, jež kolonisace 13. století byla po stech a stech ostrovech a ostrůvcích rozsadila v českých městech a vesnicích a stvořiti tak český městský stav (což nezdařilo se jiným národům na východě). Nebylo snad v Čechách v době krále Jana města a městečka, kde by hlavním živlem obyvatelstva nebyli Němci — po sto letech je vše, co nesouviselo s kompaktními německými sídly, zcela počeštěno! Jen na Moravě a ovšem ještě více v Polsku a v Uhrách se německé kolonie zachovaly až do 19. století — u nás nikoliv! A když v katastrofě, jež nemá snad příkladu v dějinách, byla zlomena síla našeho národa a státu, zbylo vyděděné obci přece tolik houževnatosti, že neztratila povědomí sebe a že konečně k překvapení světa mohla vyrůsti a zorganisovati se opět znovu jako národ, zakládající si v těžkém boji, ale s rostoucím zdarem novou kulturu duševní i hmotnou, nové postavení mezi národy. Byly v té době úpadku již chvíle, že vyšší vrstvy národní odvykly národnímu jazyku, že „Böhme" znamenalo Němce — ale tajemná síla země a její velké minulosti pomáhala k vítězství agitaci česko-národní, a to tak, že ne nepatrnou částí nového národa stali se i počeštění Němci .... Má snad německo-rakouský národ

v dějinách svých obdoby podobného napětí sil v boji s krutostí osudu, podobné zdatnosti v úsilí o pokrok a svobodu?

Má i takovou chvíli v dějinách — ovšem jen jednou, a má ji spíš jako velkou episodu než akt národní tragedie. Je to doba zápasu na obranu evangelia, kdy i německé Rakousko bojuje o duchovní statky, trpí a podléhá. Tenkrát jde s Čechy, kteří jsou mu nadějí, vůdcem a oporou, s Čechy, kde v čele revoluce stojí i potomci rakouských rodin, Thurnové a Kolonové z Felsu... Ale plnosti života národního toto německé Rakousko nepoznalo. Neboť od té chvíle, co si svou kmenovou bytost uvědomuje, poznává zároveň, že je malou částí velkého celku národního za hranicemi, celku, jehož pokroky a úspěchy prospívají i částem, třebas by ony samy ruky k dílu horlivě nepřiložily. Přistoupilo-li k tomu, že Vídeň stala se sídlem soustředěné moci států habsburských, v němž trvale ubytovala se i dynastie, a to sídlem, jehož význam rostl neobyčejně a že z důvodů, u nichž dlouho bylo by se zdržovati, Němci rakouští a Němci z říše měli nejsnazší cestu k moci a vlivu — poznáme, že to byla především šťastná shoda okolností, důsledek výhodné situace, jež daly Němcům jejich postavení v říši. I tu bylo by lze opakovat slavné: Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube..., t. j. v našem smyslu: Nechť si jiní dobývají života, slávy, moci v napětí a strázni zápasu, vy, šťastní Rakušané, dostanete vše darem Štěstěny... V zemi, o niž tolik

pečovala přízeň osudu, nemohlo se ovšem ozvati nic z té bolestné úzkosti národa, zápasícího o své bytí, jaká chví se v prosbách naší hymny svatováclavské nebo plní zoufalé nářky Komenského.

Mluviti pak o mravní orientaci českého vývoje národního znamená pokoušeti se o nejslavnější a zároveň (po mnohé stránce) nejbolestnější kapitolu našich dějin. I tu bylo by lze zmíniti se o sv. Vojtěchu, jenž mučennictvím svým v pruské zemi, mučennictvím pro ryzí, ač blouznivě chápaný cíl šířiti nejvyšší dobro, stává se předobrazem tolika českých následovníků. V tom zejména ovšem Husa, Jeronyma, Českých bratří, Komenského, konečně celého národa českého... Je nejvýš pamětihodné, jak národ náš, sotva si uvědomiv sebevědomě svou svéráznou podstatu, soustředil všechny své síly k ethickému poslání, povznésti mysli národa blíže k Bohu a jak v zápalu takřka messianistickém chtěl jako „svatý národ", nedbaje vysilujících obětí krve a statku, reformovati mravně celou křesťanskou Evropu! A po letech, za krále Jiřího, že dovedl, pro jediný kalich, postaviti se znovu s mečem v ruce kletbám papežským a královským vykonavatelům jejich! Menšina národa, Čeští bratři, šli v sektářsky důsledném pojetí učení Kristova jako učení lásky a pokory ještě dále, s tvrdou opravdovostí soustřeďujíce péči svou k pracím osvěty a ušlechtilosti mravní, k praktickému uskutečňování království božího na zemi. Duch smíru a úcty k přesvědčení jiných vítězil ko-

nečně všude nad nenávistmi stran: v něm projevila se opravdovost a vyspělost kultury české jak v kutnohorském pokoji náboženském mezi katolíky a podobojí z r. 1485, tak v Majestátu z r. 1609. „Kacíři čeští," napsal o tom historik, „byli opět tím, čím byli na počátku, t. j. obhájci práv svědomí, zastanci vzdělanosti a pokroku." Mravněkulturní význam fakta tohoto ocení jen ten, kdo ví, co hrůzy přivodila na lidstvo zásada, na kterou se sjednotily strany náboženské v Němcích, zásada, že poddaný musí býti téhož náboženství, jako světská vrchnost jeho. Zásada přijatá od Čechů zaručovala však poddaným svobodu náboženskou bez ohledu na vyznání pánovo!

Když pak roku 1618 chopil se národ znovu zbraně, učinil to v pravdě z obavy o své svobody náboženské. I tu je pamětihodné, že zájem náboženský, tedy mravně kulturní, nabyl v zemi, kde tak mohutnou sílu byla vždy osvědčovala protiva národní, převahy nad ideou nacionální, že Čechové postavili se v čelo Němců a zvolili si německého krále. Vzpomeňme ještě, že vnějším podnětem k povstání byla jim skutečnost, že ve dvou malých německých městech na severní hranici porušeny byly záruky majestátu.... Bylo opět nemalou ironií osudu, že v odpověď na toto stanovisko spojilo se Sasko, vlast Lutherova, se světem katolickým, strojícím se zlomiti český odboj, a že německá unie protestantská neposkytla Čechům takřka pražádné podpory! Citát z Bezolda, výše položený,

bylo by tu lze s malou obměnou opakovati: bojovali jsme jednak za ty, kteří nás v kritické chvíli opustili, jednak za ty, kteří sice podlehli s námi, ale jejichž potomkům stala se zkáza naše zdrojem života a moci, základem panství nad námi! Řadu těch tragických zjevů uzavírá poslední biskup Jednoty, Komenský, jehož výchovné působení je všecko neseno svatým zápalem pro zušlechtění lidstva a jenž v bouři, jež jemu a národu jeho vzala všechno, pracuje s výmluvností biblických proroků pro smír národů v lásce a pravdě.

Minulo dvě stě let. A když nový český národ přihlásil se o místo své v Evropě, zazněl v něm přes všecky přetrpké zkušenosti minula týž mocný hlas, dávající přednost ideálu před požadavky, jež by byly snad prakticky nebo jinak politicky žádoucnější. Kdo očekával, že slavný buditel a dějepisec českého národa, vystupuje veřejně s novým politickým programem českým r. 1848, pronese slovo podobné slovu Košutovu v Uhrách — poznal, že se mýlil. V poselství Palackého to znělo, jako před staletími: cením výše dobré lidské než dobré národní, v něm povzbuzovala se veřejnost nejen proti vtělení Čech do říše německé, ale i proti „nepřehlednému a nevyslovitelnému zlému, neštěstí bez míry a hranic", jímž by byl další vzrůst Ruska, v něm nutnost Rakouska zdůrazněna byla jako potřeba humanity a Vídeň prohlášena za ono ústředí, „ježto se k tomu hodí i po-

voláno jest, aby ujistilo i hájilo národu mého pokoj, svobodu a právo . . .!"

* * *

S takovým programem vstoupil národ český na vnitropolitické rakouské bojiště. V něm vysoko byl vztýčen prapor velkého a moderního Rakouska, Rakouska jako mocného spolku rovnoprávných národů, Rakouska jako „velmoci malých" — a tomuto Rakousku měly býti dobrovolně obětovány specificky s českého stanoviska hodnoty nemalé mravní váhy. Přes trpké zkušenosti let 1850—1860 setrvala naše politika při tomto programu, až události roku 1867 spečetily neúspěch české velkorakouské politiky. Kdo je vinen? Máme vyličovati, jak proti českému stanovisku rovného práva a nenásilí vstoupil v zápas program německo-rakouský se svými požadavky hegemonie? Program nadpráví proti rovnému právu, program panování proti svobodě? Jak přes to přese všechno vracely se v Čechách dále výzvy Palackého, aby Čechové spokojovali se pouze obranou, aby varujíce se křivdy, zůstali na vrchu morálním, aby nezapomínali, že cílem člověčenstva není boj, ale solidarita národů, vědomí bratrství všech . . .? Lze říci, že to jsou myšlenky, o něž zápasily nejednou Čechy starých dob, a o nichž věříme, že vyjdou posíleny z této hrozné války, přes to, že ona tolik rozdělila národy. Jsou to zároveň rady a výzvy, jimiž by, zejména v těžké době dnešní, měl naplněn býti každý vlastenec. Soudím, že jimi

určovány jsou i moje vývody — neboť jsou psány pouze na obranu, psány sic straníkem, ale i mužem, hledajícím pravdu. Proto doufám, že mi bude dovoleno pověděti, jak jeví se rozdíl stanovisek, jenž je thematem tohoto výkladu i v době přítomné, dnes.

A dnes? Neprožíváme-li chvíle, v nichž poměr mezi českou a německou prací v Rakousku nabývá zvlášť výrazných forem? Třetí rok již trvá bezpříkladné zápolení o celistvost a budoucnost říše, třetí rok již všichni národové přinášejí svorně těžké oběti na statku a krvi, v přesvědčení, že prospěch říše je i prospěchem jejich. „Vedeme", napsal prof. Kretschmayr, „v této chvíli boj o svůj život, vítězný boj za přítomnost i budoucnost svou. Jde o existenci Němectva, jde o trvání říše, a obětují-li Němci síly své pro císaře a říši, brání zároveň svou národnost". Vše to je plná pravda. Ale pravdou je neméně, že české pluky naší armády, nasazujíce životy své v zděděné věrnosti pro císaře a říši, bojují zároveň za svobodu a budoucnost německého národa. Bojují za ni v soustředění a napětí sil, jemuž podobného nepoznaly dějiny, a na desetitisíce českých rovů, lemujících nekonečné linie dalekých front, je svědectvím jejich oddaného plnění povinností, svědectvím věrnosti až do hrobu.

Vzpomínám vypravování, tuším Roseggrova, o chudém dřevorubci, jenž vyprosil si doživotní užívání špatného pozemku od vrchnosti, aby na něm vzdělal si kus pole a vystavěl domek. Pět let plahočil se ve volných chvílích tou prací, sílenou a posvěcovanou jedinou nadějí, nadějí na štěstí dosaženého cíle. Cíle dosáhl, ale v několika nedělích udeřil blesk za noční bouře do jeho domku a zničil jej v požáru do základu. Lidé se sběhli k ohni, ale báli se přiblížiti k nešťastníku, jenž seděl opodál hořící chalupy, dívaje se tupě v oheň, jenž mu vzal najednou všechno. Myslili nejinak, než že v bezmezném bolu svém vykřikne hroznou kletbu proti nebi a vrhne se

do plamenů. Drvoštěp se konečně vzchopil, šel k ohni, vzal uhel a — zapálil si dýmku. Druhého dne vyhledal sekyru v popeli, nasadil nové topůrko, nabrousil a — šel znova do práce. Po nedlouhé době stál jeho domek znovu, úctyhodný pomník statečnosti a vytrvalosti.

Srovnání je snad banální. Jsme zajisté silným a sebevědomým národem. Ale to gesto, plné pohrdání, i ona odhodlanost k další práci byly by také naší odpovědí.

Znáte ty verše:

My věděli, co na nás cestou čeká . . .
Byť hrom však bil a mráz nám v kosti vál —
toť jenom česká hudba odevěká — —
my při ní půjdem k předu dál, jen dál!

ČESKÉ STÁTNÍ PRÁVO A RAKOUSKÉ ZNAKY A TITULY.

(„Nár. Politika" 25. a 26. května 1917.)

I.

Německý odpor proti českému programu státoprávnímu souvisí v neposlední řadě s neznalostí historických základů jeho, v tom na př. s mylným míněním, jako bychom my Čechové ztratitli svou samostatnost státní dávno, snad již po Bílé Hoře nebo chcete-li v 18. stol., za panování Marie Terezie. Vskutku převratem bělohorským nebyla zvláštní bytnost státní koruny české dotčena v nejmenším. Trestající panovník proměnil pouze ústavu v českých zemích korunních; co učinil, učinil pouze jako král český, z královské moci české. Také všichni nástupci jeho až včetně do Ferdinanda V. byli si vědomi, že v koruně české nepřísluší jim žádná jiná moc panovnická kromě královské moci české. To platí přes pokusy od Marie Terezie via facti zahájené spojiti země české a alpské země rakouské prostředkem společné správy a stejných zákonů v jediné správní území, v jednotný stát českorakouský. Ani Marii Terezii, ani Josefu II., ani Františku I. nenapadlo však po-

pírati existenci koruny české jako zvláštní státní osobnosti mezinárodní — na trvání jejím zakládala se zajisté panovnická moc jejich v českých zemích — a všichni také (kromě Josefa II., jenž na „neodvislost říše české" zvlášť důrazně poukázal) dali korunováním svým na království české všemu světu patrný výraz tohoto stanoviska. Jinými slovy: počátek popírání nebo neuznávání státní bytnosti koruny české náleží teprve do 19. stol., a to vlastně teprv do druhé polovice jeho, od roku 1848 počínaje. Tak blízko jsme době, do níž náleží „konec samostatnosti české" ve smyslu vyloženém.

A i po r. 1848, jak známo, nebyla otázka rozřešena definitivně; i tenkrát byl nejkompetentnější činitel, totiž koruna, nezřídka na vahách, na kterou cestu uhoditi. Prvá státní listina, která popírá existenci českého státu, je t. zv. Pillersdorfova ústava z 25. dubna 1848 — ale v kabinetním listu krále Ferdinanda V. z téhož měsíce dostali Čechové ústavní chartu, která rozličně poukazovala k státní samobytnosti království Českého. Potom ústava únorová z r. 1861 popřela znovu český stát — ale říjnový diplom z r. 1860 podával naději znovuzbudování říše na historických základech. Ústava prosincová, ústava dosud platná, neznala ovšem také státního práva českého — ale 12. září r. 1871 panovník toto právo uznal a slíbil opětovně, že uznání své potvrdí přísahou korunovační. Od té chvíle jsme vzdáleni tedy pouze 46 let... A ústava tohoto státu, ba stát sám je stár vlastně necelých 50 let!

V prosinci tohoto roku budeme slaviti teprve abrahamoviny jeho.

* * *

Chci vyložiti čtenáři, jak ten poslední zápas českého státního práva, jenž náleží do 19. století, jak ten opravdový, ač zcela nehlučný boj na život a na smrt jeví se v otázce znaků a titulů naší monarchie. Výklad má cenu časovosti, neboť právě do let světové války náleží událost, která znamená konečné a plné vítězství jedné ze zápasících stran. Nedomnívejž se nikdo, že historie znaků a titulů je záležitost nehodná pozornosti moderního člověka; mluva a symbolika erbů a titulů je sice původu středověkého, ale ona má dosud pevné místo své v státním právu všech říší a království světa, a v ní patrněji než v čemkoli jiném zračí se míra svobody nebo nesvobody národa mezi národy, stupeň jeho řekl bych mezinárodněspolečenské kvalifikace.

Začnu překvapující větou, že náš stát, roku 1867 zřízený, má svůj státní znak teprv od podzima r. 1915, tedy od necelých dvou let; jméno své dostal sic hned při svém narození r. 1867, ale r. 1915 byla mu dána najednou dvě jména nová a dnes vidíme, jak se užívá rozličně všech tří jmen, toho z r. 1867 i obou z roku 1915 ... Je to zřejmě podivná historie; ale odložme prozatím výklad její. Do r. 1915 užíval náš stát znaku, jenž mu nepatřil, totiž znaku, jenž byl stvořen pro celou monarchii domu Rakouského r. 1836, eventuelně roku 1804 a 1806. V těchto posledně jmenovaných letech

byl vůbec poprvé uzákoněn znak, vztahující se na všechna království a země domu Rakouského. Před tím žádného „rakouského" znaku nebylo, jako nebylo rakouských dějin na universitách ani středních školách (v Čechách v době josefinské dostal se vlastenecký dějepis do škol ve formě českého dějepisu), ba jako nebylo jich ani v literatuře (tou dobou teprv počíná si v dějepisectví pomalu raziti cestu pojem rakouského dějepisu v našem smyslu), jako nebylo rakouských ministerstev, úřadů, mincí atd., nebo jako naše země nesluly rakouskými a pod. Vše to bylo tenkrát jmenováno jinak a v znacích a titulech ovládáno především skutečností, že králové čeští a uherští byli římskými císaři. Zvala-li se tedy tenkrát, před r. 1806, ta neb ona vídeňská úřední centrála nebo zval-li se ten neb onen zeměpanský úřad v Čechách císařsko-královským, znamenalo to, že je úřadem 1. římského císaře, 2. krále českého a uherského. Ve znacích vládl tedy všude dvojhlavý orel říše římskoněmecké, jemuž po bok rozličně staveny byly znaky český neb uherský nebo kladeny obyčejně do prsního štítu jeho. Takto zejména vypadala česká mince až do doby Josefa II.; jen drobná mince česká spokojovala se výhradně českým znakem, zříkajíc se větší slávy říšského orla. Přednost, dávaná císařskému znaku, neznamenala v nejmenším nějakou státoprávní závislost Čech nebo Uher na říši; byla to přednost dávaná po zákonu heraldickém vyšší, větší hodnosti; že česká jako uherská koruna

jsou státem suverenním, t. j. pána nad sebou nemajícím, bylo povýšeno nad všechnu pochybnost a pověděno bylo i v základním zákonu z 11. srpna 1804, jímž císař římský, král uherský a český František I. přijal titul dědičného císaře rakouského.

* * *

S tímto novým titulem přichází teprve obrat, s nímž začíná nové období našich dějin. Nebylo nikterak, jak pěkně vyložil prof. Boh. Rieger, úmyslem císařovým usnadniti nebo dovršiti císařským titulem rakouským nenáhlý vzrůst vnitřní centralisace svých států. Hodnost císaře rakouského přijal František I. pod vlivem zahraniční situace — proto, aby nezůstal dům Rakouský v důstojenství za Napoleonem, který r. 1804 učinil se dědičným císařem Francouzů, i proto, že byla na snadě obava, že dům Rakouský ztratí důstojenství císařů římských. František I. přijal jméno císaře rakouského jako čestné důstojenství, jako jméno svého arcidomu, jako jméno dynastické, nechtěl tedy přikládati mu smyslu territoriálního, nechtěl zakládati jím novou císařskou vyšší státní moc rakouskou, jíž by vládní moc jeho jako krále českého neb uherského byla pohlcena. To plyne i z toho, že v patentu z 11. srpna výslovně stanovil, že má zůstati nepromĕnně při všech dosavadních titulech, ústavách, výsadách a poměrech všech jeho království a zemí, a zejména při korunovacích na království uherské a české. To plyne i z toho, že ani stavové uherští ani čeští neviděli v absolutistické

novotě právní nebezpečí pro státy své; Uhři neprotestovali v nejmenším, stavové čeští dokonce darem pražským chudým vyhlašení císařského rakouského titulu, směřující, jak se pravilo v patentu, „k upevnění významu spojeného tělesa rakouských států", oslavili. Tak se konečně dívali na změnu i za hranicemi: Napoleon sám měl za nevhodnější, aby František I. přijal titul císaře uhersko-českého.

II.

Viděli jsme, jak pronikavý vliv dovedla vykonávati situace zahraniční na vnitřní poměry soustátí. Napoleona lze zajisté — téhož Napoleona, jenž postaral se i o radikální zjednodušení německé mapy a usnadnil tak pozdější vývoj Německa k spolkové říši — zváti původcem rakouského titulu císařského a v důsledku jeho i rakouského císařství. Kdož ví, jak by se byly vyvinuly poměry bez jeho revolučního zasažení — kdož ví, zda by dnes c. k. úřad v našich zemích neznamenal ještě římského císaře, krále v Germánii, Uhřích a Čechách . . Neboť jakkoliv původně nechtěly dvorské kruhy vídeňské v rakouském titulu císařském spatřovati nic více než zabezpečení pro případ ztráty římského císařství, nic více než titul dynastický, korunující a upevňující leskem svým spojení habsburských států a zemí, uzákoněné v pragmatické sankci, přece brzo přihlásila se snaha dáti mu smysl a obsah významnější, státoprávní, chápati jej jako výraz nové císařské moci rakouské, která moc

královskou v Uhrách a v Čechách v sobě zavírá, obsahuje, po případě na její místo vstupuje. Prvním mocným podnětem k tomu byl rok 1806, kdy František I., zas pod vlivem zahraničních poměrů, vzdal se hodnosti císaře římského, která, jak se pravilo v příslušném dekretu, „jeho dědičné státy vydávala v přerozličné povážlivé politické zápletky". Případ, pro nějž byl rakouský titul císařský stvořen, nastal — a od roku 1806 vidíme hned, že titul jeví již důsledky původně nezamýšlené: počíná se mluviti o rakouském císařství, Vídeň stává se „rakouskocísařským hlavním a sídelním městem", až roku 1812 a 1813 nařízeno dávati celému mocnářství titul „rakouského státu císařského". Titul původně dynastický stává se krátce territoriálním a o jeho státoprávním smyslu a cíli nemůže býti znenáhla pochybnosti.

Výrazem této proměny v nazírání, v důsledcích svých tak neobyčejně důležité, je do jisté míry i prvý znak, jenž měl býti obrazem nového titulu císařského. Prvý je vlastně již z podzimu r. 1804, ale pomlčme o něm, poněvadž kombinuje v jedno obojí císařskou hodnost Františka I., římskou a rakouskou. Rakouským výhradně je teprve znak z r. 1806. Základem jeho je černý dvouhlavý orel zmizelé římské říše, týž dvouhlavý orel v zlatém poli, který v středověku byl znakem byzantského císařství a který tedy nyní s černožlutými barvami svými vstoupil do služeb třetího pána. Připomínám poznámkou, že prvý

vstup jeho do našeho království náleží do doby krále Zikmunda: z milosti tohoto krále (který byl zároveň císařem římským) dostal se do znaku města, jež bylo vlastním dítětem husitské revoluce, do znaku — Žižkova města Tábora... Do hrudi tohoto orla byly r. 1806 ve velkém znaku rakouském vloženy erby všech habsburských států a zemí (také těch, na něž byly historické nároky) a řečeno bylo výslovně, že to znamená, že rakouská císařská hodnost je radikována na celý komplex „dědičných království a zemí". Zvlášť čestné místo v sestavení znaků měly ovšem znaky zemí koruny uherské a české. Ony byly pohromadě (kromě Sedmihrad) v levém horním štítu, tyto všechny, i se znakem knížectví těšínského, v pravém; uprostřed oněch znak Uher, uprostřed těchto znak Čech, obojí pod královskou korunou, což bylo výrazem jejich suverenity. Také nad znakem království haličského byla koruna; alpské země rakouské zaujaly ve znaku místo nejméně důležité, v pravém štítu dole a dolním středu. Opravený znak z r. 1836 má v podstatě touž podobu; země alpsko-rakouské jsou v nem stlačeny na prostor ještě menší, za to přibyly znaky zemí italských, v tom Lombardska a Benátska pod královskou korunou. Základ k této opravě byl položen již výnosem z r. 1815.

Znak sám, jak vidno, snášel se s myšlenkou, že rakouská hodnost císařská je jen jaksi souhrnem všech státních mocí zvláštních, jednotlivými korunami, tvořícími součásti říše, representovaných; mnohem povážlivější byla

prince českého škrtnut byl nadobro! — v inauguračním korunovačním diplomu uherském z konce prosince 1915 proto poprvé v titulu obou zesnulých dědiců trůnu, arciknížat Rudolfa a Františka Ferdinanda, byla důstojnost jejich jako královských princů českých pominuta mlčením...

* * *

Fakta tato podávají poučení tak výrazné, že o duchu změn z října 1915, provedených vládou Stürgkhovou a snad ještě více vládou Tiszovou, nemůže býti zádné pochybnosti Je na našich poslancích, aby dotázali se dědiců Stürgkhových, považují-li státoprávní proměny hr. Stürgkhem provedené za prospěšné opravdové rakouské myšlence státní, t. j. myšlence dohody národů a šetrnosti a úcty k právům jejich, a stotožňují-li se s výkladem, jejž o novém znaku našeho státu otiskla úředně „Wiener Zeitung" dne 12. října 1915: „V něm dostává se slavnostního potvrzení a důstojného obrazného výrazu povznášející skutečnosti politického vývoje, t. j. prohloubení rakouské státní myšlenky a státního cítění rakouských národů, jejich solidaritě a obětovnému oddání se společné vlasti, jež tak slibně se projevilo zejména v této válce a jež z války přijalo další nové mocné popudy...." Poslanci čeští vstoupili r. 1879 po těžkém boji vnitřním „s výhradou svého právního přesvědčení", jak se pravilo v trůnní řeči, na půdu společné rady říšské;

přišli tam v naději, že se podaří jim cestou dohody a smíru přispěti k proměně ústavy v duchu svého stanoviska. Rok 1915 a 1916, rok Stürgkhových předpokladů, k nimž podle povahy své náleží i změny v titulech z října 1915, dal jim přetrpkou odpověď!

OBSAH.

Havlíčkova osobnost, její ovzduší a kořeny.

Kniha 33.

Český Čtenář.

Sbírka poučné a krásné četby české.

Ročník VIII. Svazek 5.

Tisk Pražské akciové tiskárny

Havlíčkova osobnost,

její ovzduší a kořeny.

Napsal

E. CHALUPNÝ.

Český Čtenář 1916.

PŘEDMLUVA.

Maje sepsat k letošnímu šedesátému výročí smrti Havlíčkovy knížku o něm pro „Českého čtenáře" rozhodl jsem se pro vylíčení prostředí, z něhož Havlíček vyrostl a které naň působilo. V dřívějších svých pracích o Havlíčkovi, kde mi šlo samozřejmě víc o Havlíčka sama než o rámec jeho doby a ovzduší, dotýkal jsem se rámce toho pouze tam, kde jsem k tomu přímo byl nucen povahou otázek rozebíraných, a zmiňoval jsem se o něm co nejstručněji. Tento rámec pokusil jsem se celkově a poněkud podrobněji podati v této knížce, ovšem i zde dosti stručně, poněvadž rozsah spisku byl předem omezen na pět tiskových archů. Jiné spíše formální omezení vnucovaly nynější tiskové poměry.

O vlivech, které působily na Havlíčka, bylo psáno již častěji, nejobšírněji a nejvýslovněji učinili tak Tobolka a Jakubec v III. díle Laichterova sborníku „Literatura česká 19. století". Tobolka uvedl tam veškeru četbu Havlíčkovu, pokud o ní svědčí prameny, Jakubec rozepsal se zevrubněji o jednotlivých autorech, které Havlíček čítal. Jak již název a úkol sborníku

Laichterova vyžaduje, šlo tu hlavně a v podstatě o zjištění vlivů literárních, tedy o tu skupinu vlivů, které se k Havlíčkovi dostaly četbou. S těmito statěmi knížka má naprosto nekonkuruje. Jak již svědčí její nadpis, jde v ní hlavně o zjištění vlivů jiných — jednak vrozených, jednak získaných osobními dojmy všeho druhu, nejen tudíž dojmy z četby; a pokud i zde jest dojmům z četby vykázáno důležité místo, zmiňuji se o nich jen potud, pokud význačně působily na utváření Havlíčkovy osobnosti, tedy pokud se staly částí jeho individuality, byly jí stráveny a žily v ní dále.

Rozdíl tohoto pojetí od obvyklého literárního objasním příklady.

Pojetí to předně vylučuje rozbor paralel, t. j. projevů, které sice se podobají Havlíčkovým, aniž však lze dokázati, že Havlíček je skutečně od předchůdců převzal. Tak v Erasmově „Chvále Bláznovství" čteme na příklad: „U nejmocnějších i u chudáků všeho dosáhneš, máš-li peníze", v Havlíčkově „Křtu sv. Vladimíra" podobně: „Kdo zaplatil, měl u pánů všudy dobrou přízeň". Kdybychom měli doklad, že Havlíček četl Erasmovu satiru právě v době, kdy psal Křest sv. Vladimíra, nebo že byla kdysi jeho zvlášť oblíbenou četbou, že z ní měl výpisky (zejména uvedený citát) a pod., mohli bychom tvrdit, že Havlíček v citovaném výroku byl pod vlivem Erasmovým, ba že výrok ten od Erasma převzal. Není-li takových dokladů, nelze tvrdit ani že Erasmus měl na Havlíčka specielní vliv, neboť uvedená sho-

da (nemluvě zatím o jiných) týče se případu obecně známého, o němž lze věřit spíše, že každý z obou autorů jej vypozoroval sám, nežli že jeden z nich se ho pouze dočetl u druhého.

Jiný příklad. Mnoho se mluví o vlivu t. zv. Mladého Německa na Havlíčka. Pokud poměr tohoto tábora (a jeho učitelů Börne, Menzela a Heine) k Havlíčkovi se formuluje, jako blízkost — na př.: „Ideím Mladého Německa Havlíček se blíží tím, že klade důraz na národní svéráznost v poesii"[1]) — jde jen o paralelu, a ta jest ovšem uvedena správně. Pokud však se tvrdí, že Havlíček byl přímo pod vlivem idei mladoněmeckých — na př.: „Vlivem idei vycházejících z Mladého Německa Havlíček kladl v umění takový důraz na tendenci"[2]) — zapomíná se, že Havlíček 1. psal tendenční básně od samých let studentských, kdy o ideích Mladého Německa nevěděl jistě ničeho, 2. básně netendenční se jal psát teprve později a napsal jich málo, 3. a i když později o Mladém Německu věděl, formuloval svou chválu tendenční poesie[3]) tak ryze Havlíčkovsky, že se tím nápadně různí od Börnea i jiných mladoněmeckých spisovatelů jemu známých.

Pokud pak jde o případ, kde Havlíček si dělá z „mladoněmeckého" autora jen po-

---

[1]) Jakubec, Lit. česká 19. stol., díl III. 1., str. 692.

[2]) Jakubec tamže str. 690.

[3]) V známé stati „O kritice" z r. 1846, na kterou Jakubec naráží.

směch, nutno naprosto odmítnout pokus dedukovat z takové posměšné lokálky vážný poměr theorií Menzelových a Havlíčkových;[4]) Havlíček byl naopak úhlavním nepřítelem Menzelova šovinismu, a výslovně odmítl jeho názory slovy: „Zůstaňme každý při svém: a ráčejí nám odpustit, pane Menzel, že jsme Češi, my za to nemůžeme!", z nichž patrno, že Havlíček cítí českost jako rys vrozený, nenaučený.

Ale i tam, kde lze skutečně uvažovat o positivním vlivu mladoněmeckých spisovatelů na Havlíčka, zbude z všeho při podrobné úvaze velmi málo. Gutzkowa Havlíček četl již

---

[4]) Této chyby se dopouští Jakubec, an píše na uv. místě: Menzela Havlíček nazývá „jedním z nejvýtečnějších literátů a recensentů". Znal tedy (!) Havlíček dobře (!) theoretické názory Menzelovy a tím zároveň (!) „Mladého Německa" atd. — Jakubec tu výrok Havlíčkův zkomolil a křivě vyložil. Havlíček napsal (v Čes. Včele 7. září 1847 v lokálce „Štulcovy Pomněnky a Wolfgang Menzel"): „Menzel... podává o nich (Štulcových Pomněnkách) ...mínění, které zde, jakožto curiosum doslovně přeložiti musíme, aby i čtenářstvo naše poznalo smýšlení o nás jednoho z nejvýtečnějších německých literatorů a recensentů:

v Rusku, a přece, jak uvidíme níže, nepřejal z něho ani těch názorů, kterými Gutzkow mohl osvícenství jeho zmodernisovat. Proč naň nepůsobil? Protože byl proti Havlíčkovi osobností příliš slabou. Takové individuality mohou na silného ducha, jako byl Havlíček, význačněji působit jen v prvním mládí (jako učitel ve škole); ve věku dospělejším jejich účinek bývá nepatrný nebo žádný.

Patroni Mladého Německa, Heine a Börne, byli ovšem duchy mnohem silnějšími, než Gutzkow, ale ani oni nevryli v bytost Havlíčkovu nebo v jeho dílo hlubších stop. Heineovi se podobá, jak uvedl Jakubec, Havlíčkova báseň „Hrob", jedna z posledních jeho prací, ale zdali na ni Heine opravdu měl

---

Vynechav slovo „německých" (literatorů), Jakubec výrok Havlíčkův pozměnil; pojav výrok jako neironický, úplně mu neporozuměl; a posléze, vyvodiv z této hromady vtipův úsudek o Havlíčkově vážném poměru k theoriím Menzelovým, a „tím zároveň" k Mladému Německu, vyvrcholil svou logickou chybu. Poněvadž pak omyly vždycky se šíří snáze nežli pravdy, omyl Jakubcův i se zkomoleným citátem z Havlíčka se přestěhoval do Arne Novákovy knihy „Menzel, Börne, Heine a počátkové kritiky mladoněmecké" (str. 125), kde naň chybně navázán i výrok o vlivu Börnově na Havlíčka (str. 127), a do rozličných recensí.

v l i v, nevíme; a měl-li jej, váží to málo, protože by to byl vliv příliš pozdní, než aby na osobnosti Havlíčkově mohl co pozměnit. Börne stál sice Havlíčkovi blíže, a Havlíček v Brixenu jeden čas dokonce překládal jeho některé aforismy; ale co to dokazuje? Samo o sobě pramálo. Víme, jak Havlíček v Brixenu si stěžoval na nedostatek přiměřené četby a zvláště na nedostatek nálady k vlastním pracem. Snad tedy překládal Börnea jen z dlouhé chvíle nebo z nouze o lepší zaměstnání. Ale připusťme, že v Börneovi našel zálibu; co na něm Börne mohl změnit tehdy, v posledním období jeho života, kdy jeho osobnost, význam a činnost byly hotovy? A jděme dále a hledejme podobnost mezi mnohomluvným, feuilletonistickým duchaplnictvím Börneovým, hledícím vydráždit německou inteligenci k ruchu politickému, a mezi solidním, tvořivým žurnalismem Havlíčkovým, jenž hleděl inteligenci a lid k občanské uvědomělosti vychovat; vedle vzdálené obdoby některých snah shledáme nepřeklenutelný psychologický rozdíl obou mužův, osobní i plemenný. A na konec opět zbývá otázka po síle individuality; kdo může popřít, že na př. Heineův Atta Troll umělecky stojí hluboko pode Křtem sv. Vladimíra, a Börneovy Pařížské listy že proti Kutnohorským epištolám jsou jen beztvárnou snůškou porůzných nápadů?

A tak se podrobnějším rozborem ukazuje, že skutečným německým vlivem na Havlíčka nepůsobil efémérní a lokální směr Mladého

Německa[5]) — je už na čase s legendou tou se rozejít —, nýbrž německé osvícenství Lessingovo a jeho předchůdci Logau a Abraham a Sancta Clara. Vliv osob těchto je u Havlíčka zřejmý: Logau technikou epigramu, Lessing jeho theorií a vůbec velkou částí svých theorií, Abraham pak hrubozrnností a lidovostí svých invektiv a vtipů zanechali trvalé stopy v jeho díle a z části i v jeho bytosti.

Z příkladů těch vysvítá, doufám, zřetelně, o jaký výklad mi jde v této knížce. Předně o výklad vlivů, které byly základem bytosti Havlíčkovy, tedy vlivů vrozených (rysy zděděné po rodičích a předcích), za druhé o výklad vlivů, které ke vrozeným přistoupily po narození, tedy vlivů získaných dojmy z mládí, výchovou, styky a posléze četbou. Všecky vlivy ty však zajímají mne jen potud, pokud se dotkly samé jeho bytosti; citát z jiného spisovatele nebo převzatý názor má sám o sobě význam pro vztahy ideologické a literární, týkající se hlavně díla, ne však pro

[5]) Týž fakt bylo by možno dokázati i jinak, na př. přehledem problémů, které se pokoušeli řešiti mladoněmečtí spisovatelé (frankofobie a frankofilství; rozpor mezi vyvinutou theoretičností a literárností a mezi tehdejší politickou opozdilostí německou; odpor proti Goethovu dvořanství atd.). Shledali bychom, že problémy ty Havlíčkovi a Čechům v 1. polovici 19. stol. vůbec byly nutně cizími a tudíž ani jejich řešení že naše křísitele nezajímalo. To vysvitne zvláště jasně u I. kapitoly Lamprechtova spisu „Krieg und Kultur" (1914), rozebírající duševní ovzduší německého národa v 1. polovici 19. století.

vztahy psychologické a sociologické, týkající se bytosti Havlíčkovy, — vztahy, o které jde v této knížce. Pokud se pak týče vlivů literárních a ideologických, učí zkušenost, že vlivy ty se často šíří pouhým kulturním ovzduším, totiž z několikáté ruky rozměněny v drobnou minci, zbaveny původní osobitosti a třeba již docela odbarveny a smíšeny s prvky jinými; proto tam, kde přímý vliv určitého autora není přesně vyhráněný a zřetelný, jest lépe označit vliv jen povšechně a nepouštět se do podrobností.

Tím jsem označil svůj cíl a methodu a přistupuji k práci samé.

I.

Logická přímočárnost v civilisaci.

V člověku vyvstal na zemi tvor, odlišný ode všech ostatních. Tento syn přírody nespokojil se tím, že dobyl si pevného postavení mezi ostatními živočichy, nýbrž jal se vytvářet a přírodě samé vnucovat nový živel. Živel ten možno jmenovat rozdílně; nejnázornějším názvem proň je hranatost nebo přímočárnost.

Člověk sesílil ruku svou nástroji, vyrobenými z přírodnin. A ať vyráběl sekeru z kamene, násadu ze dřeva či šíp z kosti, vždy vybíral si kámen, který se štípe nejrovněji, větev nebo kost co možno přímou, a sám ještě látku vybranou urovnal uměle. Robil si skrýše z kmenů co nejlépe a nejpříměji urostlých, a ještě si je přisekával do přímek a hran. Nepravidelný kámen upravil si v kvádry a nahradil jej umělými, pravidelnými, hranatými cihlami. Nepravidelné jeskyně a hrubé stavby kyklopské nahradil přímočárnými, upravenými stavbami a světnicemi, které vyplnil stejně uměle upraveným nábytkem.

Nedosti na tom: člověk postupoval stejně i vůči samé přírodě, kterou nemohl oddělit

a zcela si osvojit jako kusy dřeva nebo kameny. Ohraničil části povrchu zemského přímými mezemi, protkal je sítí cest mnohem přímějších než byla klikatá řečiště vod. I řeky srovnal do řečišť přímějších a spojil je přímými průplavy. Kde nemohl vytvořit přímku úplnou, upravil aspoň křivku co nejpravidelnější.

Civilisace lidská projevila se stejně i na člověku samém a jeho duchu. Rozdělil si rok i den na pravidelné oddíly, jako podle pravítka odměřené a vypočtené, srovnal svůj život do uměle vyměřených mezí a drah, a samo myšlení sepjal přímými a přesnými zákony logickými, právě tak, jako jednání svému vytkl směr a hranice pravidly právními.

Tato přímočárnost, smělost, hranatost, logika, nebo jakkoli jinak nazveme tuto zvláštnost civilisace, pochopitelně se vzmáhala tím více, čím více lidstvo jako svézákonný celek se oddalovalo od prvotního stavu svého, v němž ještě převládaly vlivy a vlastnosti přírodní a v němž civilisační pravidelnost počínala se teprv utvářet. Kdykoliv určitý národ dospěl až tam, že pravidelné pásmo zvyků, zákonův a řádův obsáhlo všechen život veřejný a namnoze i soukromý, že logické myšlení sepjalo v svá pouta velkou část duševní činnosti, že vytvořilo vědu a promítlo její zásady do světa ostatního, podrobivši jednání, majetek i výchovu lidskou doktríně, dějiny chronologii, ba samo hvězdnaté nebe systémům, obrazům a výpočtům — tehdy lidský rozum,

pravý representant umělosti a logiky civilisační, nabyl takového sebevědomí, že troufal si zbudovat na tomto svém základě veškeren život lidstva, sebe prohlásil za jediný pramen i cíl kultury, a živel přírodní jevil se mu jen překážkou racionalistického ideálu, překážkou, kterou hleděl omezit na nejmenší míru, když už jí nemohl odstranit docela, nejsa s to vyrábět samy lidi po způsobu homuncula z Fausta pomocí pouhé chemie.

V dějinách evropských tento stav civilisace se vyskytl dvakrát: poprvé v klassické době Řecka, podruhé v století 17. a 18.

V dávném Řecku po době Homérově, Aischylově a Sofokleově vyrostla celá třída sofistů, kteří svedeni a oslněni vysokým stupněm rozumové kultury, jali se považovat veškeru civilisaci politickou, náboženskou, právní, vědeckou, uměleckou i mravní za pouhý umělý výtvor myšlení, a oddávali se naději, že všechnu moudrost dovedou získat i jiným vštípit logickým dokazováním a výmluvností. Že ani největší myslitelé tehdejší nebyli prosti této illuse, dokazuje každé dílo Platónovo.

V novém věku vědecké triumfy Koprníkovy, Keplerovy a Newtonovy zároveň se současnými pokroky myšlení politického a sociologického, vedenými Bodinem, Grotiem, Hobbesem a Lockem, vyústily v 18. století v racionalism značně obdobný antickému. Racionalism ten byl přesvědčen, že stát a civilisace vůbec vznikla z důvodů rozumových jako

umělý výtvor, a že touž cestou lze dosíci nejvyšších lidských cílův a tužeb, oddá-li se jí lidstvo úplně a zavrhne-li zbytky minulosti, směru tomu se příčící. Při tom racionalisté ku podivu přemístili pojímání tak, že umělé konstrukce své nazývali stavem přirozeným, kdežto historicky dochované výtvory politické, na příklad stavy, považovali za vyumělkované.

Pojetí sofistů zašlo se starověkem. Pojetí racionalismu novodobého však mocně působilo ještě v století 19. a namnoze účinkuje až podnes.

II.

Racionalism osvícenský.

Učení racionalismu novodobého politicky vrcholí v nauce o společenské smlouvě. Nauka ta, protože přispěla k výbuchu veliké revoluce francouzské, bývá pokládána za revoluční nauku s tímto stručným obsahem: Mezi vládou a národem je smlouva, kterou národ vládě odevzdal rozhodování nad sebou s podmínkou, že jednání vlády jeho zájmům prospěje; zpronevěří-li se vláda závazkům, které smlouvou převzala, a škodí-li národu, není ani národ smlouvou vázán a může vládu svrhnout.

To však není jádro nauky oné, nýbrž jen jeden důsledek, který lze z ní vyvodit. Zakladatel nauky té, Hobbes, právě naopak vyvodil z ní učení, že vláda je a musí být neome-

zená, všemohoucí, zkrátka absolutistická. Nauka ta může tedy v praxi vésti k důsledkům docela různým, a proto nepřekvapí, shledáváme-li, že myšlenková soustava dotyčná v 18. století docházela uznání jak u panovníků tak u poddaných.

Jádro nauky té však jest, jak shora ukázáno, v odvěké, trvalé, podstatné vlastnosti lidské civilisace, v snaze po přímočárnosti a pravidelnosti. Snaha ta došla časem tak daleko, že všecka pravidla, která civilisace zavedla do praktického života, nestačila myslícím hlavám, a podniknut byl pokus, podřídit logice a pravítku i zbývající okrsek civilisace a vysvětlit ji jako pouhý produkt úvahy logické.

Logika jeví se v dvojí podobě: v theorii jako věda a filosofie, v praxi jako pravidla právní. Doba, která logiku a rozum pošinula v popředí lidských činností, pojala poměry mezi lidmi v podstatě se stanoviska právního. Soudila, že nebylo civilisace, dokud vztahy mezi lidmi nebyly upraveny zákonem, zakazujícím hrubé násilí a zavádějícím pevný řád společenský. Smlouva mezi poddanými a vrchností, v kterou nauka racionalistická věřila, jest, jak patrno, pouze speciálním politickým případem celkového sociologického názoru světového, který svůj princip logiky a přímky aplikoval i na stát.

Koncem 18. století počala se otázka vyjasňovat. Hume, jenž vyvracel racionalism na všech polích, vyslovil pochybnost i o tom, že

by státy byly vznikly smlouvami; a Kant, nemoha odolat námitkám Humeovým, připustil, že historický vznik státu nelze vyložit smlouvou. Uvedl však racionalism do státovědy jinudy: prohlásil, že smluvní pojímání státu je aspoň výhodnou ideou pro jeho budoucí uspořádání, jinými slovy nauka o společenské smlouvě Kantovi rovněž přestala být výkladem o původu státu, za to mu zůstala, jako jeho předchůdcům, politickým programem.

Takto racionalism udržel se i u Kanta, a nabyl v jeho filosofii nové opory. Kant v noetice učil, že rozum dává zákony přírodě, a jeho následovníci, zejména Hegel, toto povýšení logiky na princip světového řádu vyvrcholili. Provedli filosoficky to, oč se francouzská revoluce byla pokusila politicky. A pak i v prvé polovici 19. století, kdy tento konstruktivní racionalism se již dočkal mocného a vítězného odpůrce v romantice, positivismu a historismu, přece jen jeho mohutný vliv zasahoval ještě stále do politických proudů civilisace evropské i americké. Přese vše, co Burke[1]) namítal proti ideologii „lidských práv" za revoluce francouzské, ideologie ta se neodolatelně šířila z Francie na východ. Hesla volnosti a rovnosti občanské byla prohlášena za konkretní formulaci snah samé Boží prozřetelnosti v spise, jenž od r. 1835 do 1850 dočkal se třinácti vydání[2]), a vyvo-

[1]) Reflexions on the Revolution in France (1790).
[2]) Alexis de Tocqueville: De la démocratie en Amérique, str. 5. a 6. (vyd. z r. 1850).

lala řadu otřesů politických, z nichž k nám nejsilněji zasáhlo památné hnutí roku 1848. Hnutí to roznítilo u Čechů politickou činnost, která dotud pod útiskem censury a vůbec absolutismu mohla růsti pouze skrytě a pod firmou literatury a jiných činností. V čelo činnosti té postavily se časopisy, a mezi nimi vůdčí místo zaujal Karel Havlíček.

III.

Rozumovost Havlíčkova.

Havlíček byl k přijetí a šíření přímočarého racionalismu připraven jedním základním rysem vlastní povahy — přímostí, spojenou s logikou. Nejbezohledněji charakterisoval tento rys v dopise své nevěstě 6. února 1848, řka (německy): „Jakkoli Vás miluju, přece mám dost chladného rozumu a pevnosti, že nikdy a za žádnou cenu se nepoddám Vašim bezdůvodným a jednostranným předsudkům, i kdybych tím způsobil sobě i Vám ještě mnohem více trpkých hodin. Neboť zásady, na kterých je založen můj způsob mysliti, světový názor a přesvědčení, mají příliš pevný základ, jsou dostatečně rozvážený a zkušeností mou i jiných potvrzeny, než aby bylo možno je obětovat dětinskému předsudku a vrtochům děvčete".

Přímočárný racionalism tvrdě se tu hlásí z každého slova i z celkového smyslu;[3]) ra-

[3]) Srv. i výklad v mém „Havlíčku" str. 77.

cionalism ten je Havlíčkovi zřejmě i základem důslednosti v myšlení a jednání, základem charakteru, zkrátka logika základem mravnosti. Tak soudil v životě soukromém i veřejném. Co zdůrazňoval v dopise milence, totéž hlásal i v politickém úvodníku: „Mužové, kteří dle pevných zásad smýšlí, kteří si utvořili pevná nezrušitelná pravidla v politice, která nikdy nepřeskočí ani nepodlezou: takoví dovedou v čas přílišné politické bujnosti odporovat přemrštěncům... za to ale se také nebojí v zarmoucených dobách politické sklíčenosti povznésti neohroženě hlasu proti škůdcům a nepřátelům svobody." [4])

Vývod tento přiléhá tak těsně k životní dráze Havlíčkově, k jeho poměrné umírněnosti za doby revoluční a k jeho radikalismu za doby reakční, že vyjadřuje theorii i praxi jeho svrchovaně závažně. Rozumové zásady s veškerou svou přísností, tvrdostí, přímostí, neohebností a neústupností jeví se podkladem jeho morálky. „Rozum a poctivost" jako společné a korelativní požadavky ozývají se z jeho projevů nejdůvěrnějších, psaných jen pro vlastní uspokojení, na př. v epigramech:

Pokud je móda v šose a čepci,
módníkům darmo kázat nechci:
však ono jich nechá módy dost,
až bude v módě rozum, poctivost. (1844.)

---

[4]) Statečnost politická (1849, Duch Národních Novin).

A stejně se vyslovuje Havlíček veřejně ve známém svém třídění politických stran v stranu „poctivých a rozumných" a „nepoctivých a nerozumných lidí".[5]) Způsob, jímž toto ryze psychologické a morální, tedy nepolitické třídění přivádí do politiky, ukazuje zvláštnost jeho stanoviska jako v zrcadle.

„Každý poctivý a spolu rozumný člověk", vykládá Havlíček v uvedeném článku, „jest liberální, jest demokrat, třeba ani sám za liberálního a za demokrata se nevydával; mnohý dobře smýšlející, ale při tom nerozumný člověk, ačkoli se domnívá býti liberální a demokrat, přece z nerozumu často demokracii a liberalismu nevědomky škodí a překáží; lidé chytří sice, ale nepoctiví, ačkoli se sami za liberální a za demokraty vydávají, nemohou nimi ani býti". Dále Havlíček vykládá, že „rozumný a poctivý demokrat" musí býti zároveň konservativním, umírněným i radikálním, hledět totiž „všecko, co jest rozumné, poctivé a demokratické" zachovati, vše opačné vypleniti.

Z toho výkladu (jenž pro svůj popularisační účel je snad ještě více zjednodušen nežli by Havlíček sám pro svou osobu byl učinil, jenž přece však se docela shoduje s ostatními jeho projevy) patrno, že taktiku Havlíček nepokládal za dostatečné kriterion politické svo-

---

[5]) Zejména v článku Národních Novin z 30. srpna 1848. (Duch Nár. N.: „Článek, o kterém bych si přál, aby jej každý přečetl a rozvážil").

bodomyslnosti; za to neuprosně trval na požadavku věcné rozumnosti a poctivosti. Tuto dvojici vlastností stotožňoval s liberálností, totiž s ústavně demokratickým smýšlením doby, nedbaje, že tvrzení to naprosto není všeobecně správno, jsouc leda poměrně vhodno pro přítomnou chvíli. Havlíček si nebyl vědom této dočasnosti, naopak zařadil zmíněný článek do Ducha Národních Novin, jakožto „celku všelikých myšlenek hýbajících věčně československým národem".[6])

Jeden vztah obecně správný a významný však se přece zračí v tomto jednostranně časovém výkladu: vztah mezi Havlíčkovým osobním heslem „rozumu a poctivosti" a mezi jeho liberalismem politickým. Dle Havlíčka toto obojí jest jedno, každý rozumný a poctivý člověk jest liberální. Nelze-li tento názor uznat za všeobecnou pravdu, obsahuje aspoň zřetelnou osobní zpověď a vlastní charakteristiku Havlíčkovu — doznání, že liberálem se stal proto, že cítil v směru tom rozumový živel, příbuzný své osobní povaze.

IV.

Víra ve výchovu.

Racionalism 18. století vyznačuje se přesvědčením o všemohoucnosti výchovy. Přesvědčení to vyplývá již z jeho podstaty, jak byla stanovena v I. kapitole. Člověk, jenž

---

[6]) Věnování Ducha Národních Novin Palackému.

logičnost a přímočárnost rozumu svého vnucuje samé přírodě mimolidské, samozřejmě účinkuje a snaží se podobně účinkovat sám na povahu svou, přizpůsobovat ji určitým pravidlům a přetvářet ji směrem k určitému cíli. A to jest výchova.

Racionalism však nejen věřil v moc výchovy, nýbrž zejména věřil v moc výchovy rozumové, vyučování. Podrobuje-li se stále větší část života logice, pak samozřejmě ideje a vědomosti nabývají významu rostoucího; a směr, který pokládal ideu za vedoucího činitele společenského (ne-li jako u Hegla i světového), pochopitelně pošinoval v popředí výchovy důležitost výchovy rozumové, totiž vštěpování poznatků, vyučování, školství.

Právě proto, že v století 18. byla výchově a škole přičítána taková moc, myslitelé doby té vstupovali v šlépěje Komenského, vytvářeli velkolepé plány reformní (Rousseau, Pestalozzi) a Lessing dokonce prohlásil vývoj lidstva za výchovu, kterou Prozřetelnost vychovává lidstvo pomocí zjevení [7]). Méně hlubocí, za to populárnější duchové doby té nepojímali výchovu v tomto plném významu, nýbrž jednostranně zdůrazňovali význam vzdělání rozumového, zejména vědeckého a filosofického. Směr ten nabyl ohromného vlivu na veřejnost literární činností Voltairovou a jeho

---

[7]) Die Erziehung des Menschengeschlechtes (1780) § 1. a násl.

následovníky, kteří jednak rozumovou kritikou bořili staré předsudky i podrývali mnohé myšlenky a řády dob dřívějších, jednak přímo nebo nepřímo se přičinili o rozšíření vyučování školního.

K přijetí tohoto směru ducha racionalistického Havlíček byl připraven vlastní svou povahou i okolnostmi, v nichž jako dítě vyrůstal. Nedožil se dlouhého věku a tedy arci mohl na sebe vztahovati vlastní epigram: „Řádný člověk, když je mlád, celý svět by předělal rád". Ale nespokojený, opravářský jeho duch ukazoval se i nezávisle na jeho mladém věku. Nic, čeho se dotknul, nenechával nezměněno. „Jen po zahradě se procházet a nemoct s ní nic manipulírovat, na to já nedržím",[8]) „já musím mít něco k reformování, když ne lidi, aspoň dobytek"[9]) — takovými výroky dokazoval, že je si dobře vědom této své vlastnosti.

Maje takovou povahu, pochopitelně všímal si poměrů školních, které v rodišti seznal již v útlém dětství v ideálním světle (pokud se týče výbornosti učitelů), které později na gymnasiu poznal se stránky opačné, a které jej zaujalo tou měrou, že se dílem jako kandidát kněžství, dílem později jako kandidát učitelství chtěl oddat vyučování úplně. A když obé jej zklamalo, přijal vychovatelské místo v Ru-

---

[8]) Dopis bratru Františkovi 23. července 1854.

[9]) Dopis Kavanovi 12. srpna 1851.

sku, na konec pak vychovával svůj národ novinami.

Při tom nikdy nespouštěl s očí školu. Již jako student sestavoval plán na reformu škol nižších i středních [10]; převzav redakci Pražských Novin hned v prvém čísle začal obšírnou úvahu o potřebě průmyslové školy české; a nemohl se nikdy nasytiti chvály škol a výchovy: „Vyučování jiných, buď si to oustně nebo písemně, pracování ve skvělé říši osvěty, zůstane vždy první a nejkrásnější věcí na světě [11]) ..." „učitel z nás teprv lidi utvořiti má" [12]) ... „budeme vždy směřovati k tomu, aby vláda obětovala na školy a na vzdělání nejméně desetkrát tolik co posud". [13])

Již z těchto výroků vysvítá, že Havlíček upadal v racionalistické stotožňování výchovy s vyučováním a vzdělání s vědomostmi. Ještě nápadněji zračí se ta jednostrannost v jeho článcích politických. Prohlašoval „podvody" prováděné proti státu a obci za „následky nevědomosti" t. j. za následky nedostatečné znalosti fakta, že prospěch osobní je spojen s prospěchem veřejným, [14]) a tvrdil, že „kdyby nyní každý občan již tak vzdělán byl, aby rozuměl všemu, čeho nám jest zapotřebí, byla by to jen pravá hračka, uspořádati

---

[10]) Viz jej v mém „Havlíčku" na str. 308.

[11]) Pražské Noviny, 8. února 1846.

[12]) Tamže, 29. ledna 1846.

[13]) Národní Noviny, 7. června 1848.

[14]) Pražské Noviny, 1846 („Co jest obec?").

zemské zřízení tak, jak toho svobodným národům zapotřebí jest" [15]). Dnes zejména po theorii třídních bojův a po zkušenostech politiky zájmové zní nám úplně cize tato ideologie osvícenská, která přehlíží, že v politice zájmy převládají nad názory, [16]) a že i při shodných názorech o cíli reforem mohou se vyskytovat nekonečné různosti co do prostředků, směru a taktiky vedoucí k tomuto cíli. Racionalism Havlíčkův ukazuje se tu nejpronikavěji [17]).

Zřejmo, jak jeho základní disposice utvrdily se v něm vlivem nauk XVIII. věku. Specielně v mínění o výchově byl stoupencem Lessingovým; ale jest charakteristické, že nepřejal jeho metafysického názoru shora uvedeného a zůstal přes illuminism svůj vždy na empirické půdě, zabývaje se cíli zásadně dosažitelnými, programy, které i když byly smělé, záležely přece vždy v speciálních opravách konkretních zřízení společenských. Byl svůj a z cizích ideí přejímal pouze, co splývalo s jeho osobními sklony. To nejzjevněji vysvítá z jeho názorův o výchově, v nichž ke vlivu racionalistickému byl zvláště náchylen.

---

[15]) Duch Nár. Novin, 27. března 1849 („Útěcha v zlém čase").

[16]) Srv. mého „Havlíčka" (str. 352) a práci E. Beneše: „Stranictví."

[17]) Jakým způsobem Havlíček tuto jednostrannost sám napravoval, viz níže, zvláště v kap. IX.

V.

Vtip a humor.

S racionalismem 18. věku sbližovala Havlíčka ještě jedna základní vlastnost. Podle jeho psychologických názorů s rozumem těsně spojen je v t i p. Někdy oba uvádí současně jako protivu hlouposti:

Chceš-li v strachu, v nepokoji žít,
musíš k tomu v t i p a r o z u m mít;
chceš-li dodělat se vezdejšího chleba,
bývej hloupým, kde je toho třeba —

někdy mluví o vtipu samostatně, ale v témž smyslu:

Ztloustl Kuba jako soudek,
dal mu Bůh dobrý žaloudek;
kdyby mu byl Bůh dal v t i p,
byl by suchý jako šíp.[18])

Je to onen starší smysl výrazu „vtip", jejž uvádí Jungmannův Slovník (Verstand, Geist, Witz i Scharfsinn, díl V., str. 211), smysl dosti podobný výrazu „důvtip". Dnes užíváme výrazu „vtip" také pro označení slovního žertu, tedy pro specielní druh vtipného projevu; rovněž Havlíček činí tak na příklad v rukopisné poznámce, kde vtip srovnává s humo-

[18]) Srv. poněkud rozdílný výrok Börneův: „Základní podmínkou dobrého žaludku je špatné srdce." („Menzel, der Franzosenfresser", Reclam. vyd. spisů B. II. 472).

rem.[19]) Dle toho jest jakýsi vztah mezi rozumem a mezi vtipem, žertem a humorem.

A je tomu tak skutečně. Rozum jest plod civilisace, plod společenského života. Každá povšechná představa, každý pojem vzniká spojením znaků společných konkretním dojmům a setřením individuálních rozdílů. Na postupu tom zakládá se i obecná srozumitelnost řeči; neboť podstatou a účelem řeči je označení věcí a dějů jmény a výrazy obecně srozumitelnými. Spojí-li se pak představy, na jichž spojení zpravidla nikdo nemyslí, a vznikne-li tím jakési duševní rozjaření, vzniká vtip (na př. když Havlíček, odvolávaje se na Homérovo přirovnání reka k oslu, přirovnává ruského spisovatele k „domácímu praseti" v dopise Zapovi 16. ledna 1844).

Vtip, jakožto překvapující spojení představ, ba někdy jako pouhé spojení slov (vtip slovní) je tedy původu rozumového a tudíž společenského. Tím více společenským je p o s m ě c h. Posměch nesměřuje nikdy proti přírodě, nýbrž vždy proti lidem; i když se nám zdá směšným na př. pitvorný obrys skály, podobné nehezkému obličeji, nebo když se smějeme posunkům opice, posměch jest odvozen z poměrů lidských, společenských. Tento sociálně lidský „původ komičnosti" výslovně vystihl Čelakovský[20]).

---

[19]) V sbírce Karla Tůmy (otištěno v mém „Havlíčku" na str. 74.).

[20]) V epigramu „Původ komičnosti" (viz v mém „Havlíčku" na str. 255.).

Uměleckou objektivací posměchu je s a t i r a.[21]) Satira tedy spojuje společenský charakter a původ obsahu svého (vtipu a posměchu) se společenským charakterem formy umělecké. Neboť formou tou osobní stav ducha satirikova promítá se v objektivní výtvor, srozumitelný lidem jiným, a promítá se technikou, která sama jest opět plodem života a vývoje společenského.

Vtip, posměch a satira týkají se zpravidla konkretních poměrů společenských, zejména takových, které buď pro svou malichernost nebo pro rázovitost vyzývají ke k a r i k a t u ř e. Mohou se však přenésti i na poměry všelidské, metafysické a náboženské, pak se stávají rouháním či b l a s f e m i í [22]).

Všechny tyto formy vtipu jsou tedy původu rozumového a společenského. Proto se vyvíjejí zároveň s vývojem obou těchto živlů v společnosti. Satira i blasfemie vzniká teprve tehdy, když rozum hledí se rozepnout a rozšířit po všech končinách společenského života, a když racionalism ten dospěl k překypující plnosti představ, rušně se stíhajících, spojujících a vybuchujících v rozmarné vlnobití. S touto plností myšlenkovou bývá u hlubších povah spojen ucelený názor životní neb

---

[21]) O psychologickém původu satiry a karikatury viz mého „Havlíčka" str. 77.

[22]) Viz mé „Studie o Otokaru Březinovi", str. 37. a „Havlíčka" str. 78.

aspoň celkové zvláštní zabarvení životního názoru, namnoze spojené se zvroucněním citovým. V takových případech jde o vyšší formu vtipnosti, o humor.

Všechny tyto žertovné nebo pichlavé formy myšlení a výrazu závisí jednak na vyšším stupni společenského života rozumového, jednak na zvláště pronikavé inteligenci, duchapřítomnosti a temperamentu osobním.

Proto vyvinuly se v starověku význačněji pouze u duchaplného a značně rozumově překypujícího národa řeckého, který však postrádal humoru citového; od Řeků přiučili se vtipnosti a satiře také Římané, a rovněž nedospěli k humoru citovému. Jako za klassické doby řecké Aristofanes a Sokrates, tak i v poslední době antiky Lukian zůstali omezeni na vtipnost rozumovou, ba nepronikli ani k rozumovému humoristickému názoru světovému.

Teprve lidé renaissanční, jednak plní ještě mladické bujnosti temperamentu národního, jednak zdědivší myšlenkovou vyspělost antickou, postoupili nejen ke vtipnosti a satiře jako Erasmus Rotterdamský a staročeští satirikové, nýbrž i k divokému humoru, jako Cervantes, Shakespeare a Rabelais. Když renaissanci vystřídal osvícenský racionalism, myšlenky počaly opět jednostranně převažovat nad citem a fantasií, jako u Logaua a Lessinga, a pouze některým osvícencům, hlavně Molièrovi a Voltairovi, podařilo se k drobné myšlenkové jiskrnosti vtipu a ostří satiry při-

pojit celkovější pojetí života a barvitější hru obrazivosti, čímž poněkud vynikli nad Lukiana.

Ale teprve romantika přivedla na vrchol dokonalosti citový humor a tím překonala rozumovou jednostrannost osvícenství. Jiskry humoru Goethova a satiry jeho vytryskují ještě dost klidně; satira Byronova již víří mocným temperamentem a rozmarem a přetížena je myšlenkovou plností reflexe anglické, takže časem se blíží až k mezi pravého humoru velkého slohu. Vrcholu však humor moderní dosáhl teprve když se k bohatství představ a vtipu přidružil hluboký cit slovanský — u Mickiewicze a Gogola.

K nim, zejména ke Gogolovi, přímo se druží humor Havlíčkův. U málokterého ze všech velkých humoristův a satiriků proniká všecku téměř jejich tvorbu tak důsledný a jednotný živel satirického úsměvu nebo posměšku, jako u Havlíčka. Od chvíle, kdy dvaadvacetiletý Havlíček v Moskvě „nalezl sama sebe", neznáme od něho, jak správně dí Quis,[23]) ani jediného verše, který by nebyl satirický nebo žertovný, a také v jeho próse belletristické zní potom napořád struna satirická. Quis vyjímá z toho jen básně „Má hvězda" a „Moje píseň", ale ani tyto básně nejsou docela prosty nádechu smavého, hravého a posměšného. Kdežto Lessing, Mickiewicz a Gogol, ba i Rabelais, Voltaire, Shakespeare a Cervantes

---

[23]) Spisy Karla Havlíčka, díl II., str. XIX. (1907.)

napsali celé velké výtvory neb aspoň celé partie ryze pathetické nebo vážně vyprávějící a rozjímavé, Havlíčkův humor a vtip začasté proniká nevázaně i v jeho kritikách, polemikách a článcích politických.

Že tento živel byl Havlíčkovi vrozen, je zřejmo již z této jeho všudypřítomnosti v jeho tvorbě. K naprosté jistotě dotvrzuje ten fakt i řada příběhů z jeho života a citátů z jeho korespondence; všude opět a opět se vrací jeho vtip a žert, jeho parodistický humor, parodující třeba sama sebe a osoby sobě nejbližší a nejmilejší. Již v prvé charakteristice, kterou Havlíček jako student zanechal o sobě a svých přátelích,[24]) přikládá sám sobě povahu či schopnost komika a humoristy; v prvém náčrtku svých literárních plánův [25]) opět věnuje zvláštní pozornost humoru, satiře, šprýmům a parodiím (Čert a jeho království; Senatus populusque Kocourkovianus; Nová paprika; Medvědí almanach atd.). Za let studentských živel ten býval tlumen hlubokým přerodem náboženským i mystickou a romantickou četbou (zejména Lamennaisem), vyhovující jinošskému roztoužení dospívajícího mladíka; jakmile však Havlíček prošel náboženskou krisí, dostal se do života praktického

---

[24]) Otištěna v mém „Havlíčku" na str. 39.

[25]) Otištěn v Havlíčkově životopise od V. Zeleného (Osvěta, 1872; nově vydáno v III. svazku Havlíčkových spisů F. V. Krejčím u B. Kočího 1906, str. 181).

zrál četbou Lessinga, citově četbou Gogola, umělecky vlivem obou dvou, spadly s něho zbytky lyrické romantiky mladistvé i mystického roztoužení a zjevil se jeho racionalism, vybuchující ve vtip a satiru, a citová hnutí jeho ústila od té doby nejraději v humor.

Díla cizí měla při této Havlíčkově vrozené vtipnosti pouze význam činitelů jeho vnitřního osvobození, ustálení a inspirace. Poněkud zřetelněji jeví se v epigramech pouze vliv Abrahama a Sancta Clara, Čelakovského, Logauův, Lessingův a Puškinův, v próse vliv Gogolův. Později zdá se, že poněkud působili na humor Havlíčkův také Webrův Demokrit, pak Voltaire a Lukian svým skepticky racionalistickým vtipem, méně již okázalá duchaplnost a slohová nakadeřenost Börneova a cynism Heineův. Humor jeho vrcholných výtvorů, hlavně Křtu sv. Vladimíra, bezohledností dikce i představovou divokostí připomíná a dostihuje Rabelaise.

Ode všech uvedených blížencû vtipu a humoru svého, vyjímaje Abrahama a S. C. a Gogola, Havlíček odlišuje se lidovostí vrozenou i úmyslně a programově pěstovanou. Tato vlastnost vede pak již k jiným rysům osobnosti Havlíčkovy.

VI.

Lidovost.

V předchozích úvahách stopovali jsme podstatný rys civilisace — umělost, přímočárnost, logičnost. Viděli jsme, jak rys ten jeví se

v rozličných oborech činnosti lidové a jak nabývá jednostranného, samovládného rozmachu v obdobích pokročilé civilisace, specielně v posledních stoletích kultury evropské, v nichž jeví se nejrázovitěji jako osvícenství 18. věku. Shledali jsme v tomto směru dva zvláštní živly podružné: aplikaci umělosti civilisační na vývoj vlastní bytosti lidské čili výchovu, a její aplikaci na spojování představ ve formě vtipu, tedy jakési zdvojmocnění (neboť představy samy jsou plod logičnosti, tedy civilisační umělosti, vtip pak je specielním umělým použitím jejich vztahů, které pro svou zvláštní umělost budí překvapení a rozjaření). A probrali jsme stručně konkretní případ těchto všech živlův, obsažený v bytosti Havlíčkově.

Veškeré uvedené rysy jsou ryze společenské. Kdyby i lidská společnost se svou kulturou nebyla vlastně plodem přírody, v nejširším smyslu, bylo by lze rysy ty nazvat protipřírodními; a jsou protipřírodními aspoň potud, že v nich vystupuje veřejně a rozhodně živel, který před vznikem civilisace v přírodě se buď vůbec nevyskytoval (pojmové, logické myšlení) nebo vystupoval jen podružně (na př. v přímkách krystalů). I obě specielní aplikace kulturní racionalistické přímočárnosti jsou ryze společenské: výchova je společenským jevem sama sebou, vtip a satira pak, jak jsme viděli, týká se v jádře rovněž jen lidí a společnosti. Přírodu nevychováváme ani nestíháme satirou: lidská umělost a

rozum ji dovede pouze přetvářet a svým potřebám přizpůsobovat. Kde toho nečiní buď proto, že lidská moc naprosto nestačí k zasažení do dějství přírodního (hvězdy), nebo proto, že vlastní zájem nutí člověka k šetření přírody (ochrana lesů), tam lidstvo se omezuje na úlohu passivního pozorování a požitku hmotného nebo duševního (občerstvení procházkou v polích a lesích, sbírání a požívání plodů, pohled na hvězdnatou oblohu).

Racionalism, výchova, vtip, posměch a humor ovšem se vyhýbají tomuto poměru k přírodě, a obracejí se směrem druhým, ryze společenským. Tak i Havlíček doznává: „Mne celá příroda, hvězdy atd. nic netěší, jen člověk a jeho vnitřní svět".[26]) Jeho zájem, i když někdy si přímo všimne přírody, je ryze společenský — tak v Alpách vidí jen

„Hory, skály ohromnější ještě
než je hloupost mezi národy" atd.
(Tyrolské elegie.)

— a v chvílích nevolnosti, kdy lidé s citovější povahou spěchají se občerstvit dojmy z přírody nebo mystickou útěchou, Havlíček hledá občerstvení v prostředku ryze společenském, v humoru a vtipu: „To je již můj obyčej, že o nesnázích nemohu jinak mluviti než žertem, poněvadž jest nejlépe v smíchu s nimi zápasit."[27])

---

[26]) V rukopisech Tůmových.

[27]) Dopis Klejzarovi, 27. dubna 1844 (viz mého „Havlíčka" na str. 65.).

Ale právě v této vlastnosti, jakožto žertující satirik, Havlíček, jak uvedeno, liší se téměř ode všech velkých satiriků svou l i d o v o s t í. Vtip a satira vede bezděčně k póse domnělé povýšenosti nad své bližní. Jakkoli tato povýšenost je nejčastěji rysem povah nízkých a talentů malých — jen hlupák se může opravdu domnívati, že cenou převyšuje toho, na nějž udělal vtip — přece jen vtipnost neustále svádí i nadanější a ryzejší povahy k přezírání jiných. Nebezpečí tomu humoristé unikají buď tím, že se nesmějou jen jiným, „nýbrž také vždy sobě, třeba ne nahlas",[28] nebo tím, že jako Rabelais časem odvracejí se od posměšného tónu a noří se v hlubiny pravd vážných a vroucích — toť cesty ryze individuální, — nebo, jak činí specielně Havlíček, tím, že hledí splynout s humorem lidovým a nalézti v něm svůj výraz, radost i osvobození.

Tímto rysem Havlíček nejen se liší od jiných, nýbrž jde právě proti obvyklému proudu humoru, vtipu a satiry. Většinu satiriků satira vede k aristokratismu, k pohrdání společností a zejména lidem;[29] satirik obyčejně

---

[28]) Havlíček v dopise Řezáčovi 1. února 1852. Doložka, „třeba ne nahlas", dosvědčuje, že i velký humorista přece jen rád šetří sám sebe více než jiných.

[29]) I demokrat Börne, jenž považuje vtip za „demokratický princip v říši ducha" (Aus meinem Tagebuche A., v Recl. vyd. spisů I., 567), psal vlastně jen pro inteligenci a to jen pro určitou, literárnější část její.

se rozpřahuje jako sekáč a vše kolem sebe podtíná, — až zbývá jen jeho suverenní osobnost. Havlíčka jeho dar vtipu naopak sbližuje s lidem opovrženým. On vtipy své vyjadřuje úslovími lidovými, v lidovém duchu je i koncipuje, takže se místy za populární formou sám téměř k nepoznání ukrývá a ztrácí. I nejhrubší povaha této demokratické vtipnosti je mu milejší, ba jak paradoxně praví, jest mu i slušnější nežli škrobená zdvořilost: „Lidé vysokých stavů, mníce se za lépe vychované a zdvořilé, jsou v této zdvořilosti mnohem hrubší než největší mlachuba."[30])

Ještě paradoxněji se vyslovil v dopise z Brixenu,[31]) přímo velikolepě nehorázném: „Já mám jakýsi instinkt proti zdvořilým lidem. Jen mezi grobiány se cítím jako doma .. zdvořilosti se může každý naučit, ale grobiánem se musí narodit, a kdo by se chtěl grobiánem jen na oko stavět, toho pozná každý pravý, rozený a „ächt" grobian hned na první pohled, jako se rozeznává papírový šesták od stříbrného."

„Ostatně ... svět strany těchto dvou pojmů zdvořilosti a grobianství zcela opačně mluví: neboť každý, koho svět obyčejně jmenuje zdvořilým člověkem, jest vlastně největší grobian: seine äussere Erscheinung nur ist Höflichkeit, sein eigentliches Wesen Grob-

---

[30]) V rukopisech Tůmových.

[31]) Krásovi, 11. února 1852, otištěn v Přehledu V., 1906—7 (str. 780).

heit a svět soudí vždy jen „nach der Aussenseite". Naopak ale každý, koho svět obyčejně za grobiana drží, jest právě zdvořilý a uctivý člověk, neboť grobianství jest jenom zevnitřní slupkou, kterou zahalena jest vnitřní zdvořilost; grobianství jest jen zbraň, kterou dobrotivá příroda opatřila dobré lidi, aby svět příliš nezneužíval jejich dobroty."

I v tomto paradoxním aforismu, nad nějž ani Rabelais a Cervantes nenapsali nic bezprostřednějšího, vtipnějšího, bujnějšího a smělejšího,[32]) vystupuje lidové přísloví, že pod drsnou slupkou bývá dobré jádro. A obsah aforismu toho vede přímo k Havlíčkově zálibě v nehledaném výraze a vtipu lidovém. Při tom Havlíček zdůrazňuje, že se „grobiánem" narodil, právě tak, jako se výslovně honosí v shora uvedeném dopise Řezáčovi vrozeným svým humorem a satirou. Významno, že tyto projevy činí z Brixenského vyhnanství, tedy z doby, kdy osobní jeho zkušenost v činnosti i v utrpení dosahovala vrcholu — tehdy teprve uzrávalo v něm plné vědomí o hloubce humoru jeho, a tehdy vyvrcholila i jeho satira v Tyrolských elegiích a Křtu sv. Vladimíra. V těchto básních vrcholí jeho osobnost, ale zároveň jeho lidovost.

---

[32]) Havlíček tu daleko překonává obdobný aforism Börneův: „Velkým nedorozuměním je, zapovídat politickým spisovatelům hrubost a dovolovat jemnost! Měl by se dělat opak." (Fragmente und Aphorismen č. 16, Recl. vyd. spisů II., 490.)

A ze všeho vyplývá, že původ jeho lidovosti netkvěl v naučeném nebo navyklém demokratismu, nýbrž ve vrozené vlastnosti a schopnosti, vyrážející nezkrotnou silou z jeho bytosti.

Jeden cizí vliv na tuto lidovost však přece pravděpodobně účinkoval — zvláštní náhodou je to právě vliv, jenž vyvolal u Havlíčka (aspoň částečně a zevně) i opačný rys jeho literárních a specielně satirických projevů: Abraham a Sancta Clara. Kázání tohoto německého kněze z řádu bosáků, působivšího v 17. století, jsou prapodivnou směsicí protiv. Vedle vážných naučení a důtek prší v nich malicherné a nevěcné hříčky slovní, vedle mravní přísnosti panuje zdravý vtip a bezuzdná prostořekost, vedle latinských citátův a učených obratů šklebí se nehorázné přezdívky a populární výklady, neštítící se nejhrubší triviálnosti. Výbor z kázání tohoto mnicha „Judas der Erzschelm" vydal r. 1841, právě když Havlíček studoval v semináři, pražský nakladatel a pozdější vydavatel Havlíčkových časopisů C. W. Medau. Havlíček ve vtipných, ač kostrbatých výkladech těch našel zalíbení a některé rysy jeho díla připomínají vliv kázání originálního mravokárce, jenž dovedl posluchačstvo zároveň kárat i bavit, výklady theologické promíchával anekdotami a zbožnosti napomáhal drastickou dikcí i slohem. Zejména latinské nadpisy a vsuvky Havlíčkových epigramů jeví vliv latinských floskulí

Abrahamových[33]) a dodávají dotyčným pracím Havlíčkovým vzezření zdánlivě učené, nelidové, ačkoli vnitřní ráz jejich je prostý, přístupný každému, kdo ví, oč běží (zejména v místních a časových narážkách). Zároveň arci působila na Havlíčka Abrahamova drastická populárnost, chápající se třeba hrubých prostředků k upoutání posluchačův a ke zdůraznění obsahu. Tato vlastnost jeví se v mnohých epigramech Havlíčkových, nejvíce však v prvém zpěvu Křtu sv. Vladimíra, psaném v Rusku, tedy ještě za čerstvého dojmu kázání bosákových.[34]) Avšak i pozdější zpěvy této básně, psané v Brixenu, obsahují výroky a zejména slohové efektní obraty, blízké Abrahamovi.

Též obsahově působil tento mnich na Havlíčka — což připomínám zde pro souvislost — háje chudé a káraje boháče a kněžstvo, čímž utvrzoval Havlíčka v jeho vlastním odporu vůči hierarchii a v jeho demokratismu. V „Jezovitském marši" (Křest sv. Vladimíra, zpěv IX.) jsou místa velmi podobná výtkám, jež Abraham a Sancta Clara činil kněžské poživačnosti a zištnosti („dass sie genauer sind auf den Zehent, als auf die zehn Gebote";

---

[33]) Z části ovšem jsou to též dozvuky latiny seminární.

[34]) Příčiny a znaky tohoto rysu, pokud nezávisí na vzoru Abrahamově, rozebral jsem ve svém „Havlíčku" na str. 71—75, 81—83.

„diesen findet man öfter beim Bier, als beim Brevier"[35]) atd.).

Obsah i forma kázání Abrahamových zanechaly stopy dokonce i v Havlíčkových článcích politických, jak svědčí na př. proslulý závěr článku „Správa záležitostí obecních",[36]) pro který byl Havlíček pohnán před Kutnohorskou porotu.

Ovšem ani tento nápadný vliv nebyl by na Havlíčka působil tolik, kdyby se nebyl shodoval s jeho náladou protiklerikální a také s jeho vrozenou lidovostí. Abraham pouze urychlil a rozjasnil to, co v Havlíčkovi již klíčilo.

Vrozená lidovost, která je nejcharakterističtější známkou Havlíčkova humoru a klíčem k pochopení jeho ohromného vlivu žurnalistického na širokou veřejnost národní,[37]) zároveň vede k pochopení a výkladu jeho poměru k společnosti. V úvahách předcházejících poznali jsme jeho racionalism, jeho logičnost a přímočárnost, víru v moc umělé výchovy a sociálně umělou stránku jeho vtipu. Nyní shledáváme, že vtip ten má i stránku

---

[35]) Cit. knihy (Des Abraham a Sancta Clara . . . . Vorträge und Spräche) str. 80 a 82.

[36]) Slovan 9. dubna 1851.

[37]) Vliv ten je podstatně rozdílný nežli byl v Německu žurnalistický vliv Bõrneův a Heineův. Jejich vtip býval prskavkou, která přelétla bez hlubšího účinku — vtip Havlíčkův slévá se však s jeho tendencí v nejopravdovější celek a pokud bývá někdy pouhým výbuchem rozmaru, přece neuvádí autorovu opravdovost na scestí tak jako Heineova kousavost.

sociálně přirozenou, totiž rodovou souvislost s povahou lidu českého, které Havlíček si byl vědom, kterou ještě vzdělal a doplnil naučeným, programovým demokratismem a která se tak stala vlastní osou jeho bytosti. Obé — racionalistický liberalism i rodová lidovost — obsaženo je v jeho doznání, že ho netěší zevnější příroda, nýbrž jen lidé.

Zásady své lidovosti přirozené vyznačil nejúplněji v Obrazech z Rus, zejména ve stati „Gulaňje". Všemi obrazy těmi proniká jeho vášnivá záliba pro svéráznost lidu ruského; „jen samostatnost a původnost učí, hřeje a těší",[38]) Havlíček se jí nemůže nasytit, i její sebe drobnější a malichernější ukázky jsou mu milé a na konec se dává strhnout až k úsudku, že západoevropské vzdělání ruskou povahu kazí, a že vůbec vzdělanějšímu obecenstvu „jenom hlavy, rozumy se víc a více osvěcují, srdce však ledovatí".[39])

Úsudek ten, jenž v obrození českého národa má dávnou tradici — již Puchmajer na samém počátku 19. století jej vyřkl[40]) — připomíná zřejmě vliv romantiky, tedy oposice proti osvícenství, jehož podíl v Havlíčkově bytosti je tak podstatný. Poněvadž pak, jak

---

[38]) Spisy, vyd. Quisovo II. 22 (vyd. F. V. Krejčího str. 51).

[39]) Spisy II. 63 (Quis); 64 (Krejčí).

[40]) V proslulém předzpěvu k IV. svazku jeho sbírky básní („Jak žalostné jsme dočkali se chvíle"): „Osvícení nyní jen světlý mozek, srdce tmavé činí".

řečeno, poměr těchto dvou živlů jest osou bytosti Havlíčkovy, sluší jej probrat zevrubněji.

VII.

Civilisace a přirozenost.

Havlíček jasně prozrazuje živel, který jej vedl k citovanému protestu proti chladnému osvětářství. Na témž místě, kde tento protest vyřkl, podotýká při líčení národní zábavy ruského lidu: „Taková čistá nezkalená radost připomíná nám první blažené doby člověčenstva anebo život štědře od Boha nadaných krajů, kde se lehce nabudou potřeby života, kde šťastní obyvatelé větší část žití svého tráví ve hrách, bez péčí o budoucí den."

Zde se ozývá Rousseauova víra v blaženost „přírodního stavu" lidstva, která se shoduje dobře s uvedeným protestem proti chladné osvětě. Ale zároveň patrno, že Havlíčkovi tento přírodní stav není dogmatickým povšechným principem, jako Rousseauovi, nýbrž stavem specielním. Havlíček jej nepojímá jakožto ráj úplně ztracený, neboť považuje za možno, aby se opakoval v příznivých krajích a podnebích, kde příroda je štědrá a výživa nedá mnoho práce.

Tím ovšem Havlíček pošinul otázku na pole, kde rozpor mezi jeho osvícenstvím a romantikou vystupuje neméně nápadně. Takové případy, kde lidé jsou prosti starostí o výživu

a mohou se oddat hrám a zábavám, jsou možny dva: buď v teplém podnebí, ale tam štědrost přírody vede člověka spíše k lenosti nežli k blaženosti, nebo v poměrech společenských, kde vládnoucí třída užívá volně zábav proto, že práci uvalila na bedra třídy poddané. Tento případ (poddanství) se Havlíčkovi příčí naprosto, onen pak (zlenivělost) se s ideálem jeho neshoduje rovněž; jeť Havlíček hlasatelem práce, a v zápětí za výrokem právě citovaným prohlašuje onu blaženou náladu ruského lidu za zvláštní dar a schopnost, nekalit si odpočinek po životních trampotách péčí o budoucnost. Odpočinek pak ovšem je možný jen po práci.

Rozpor ten vysvitl by mnohem ostřeji, kdybychom proti sobě postavili výroky Havlíčkovy z rozličných dob. Protože však rozpory takové bylo by lze aspoň do jisté míry vyložit rozdílem chvilkových nálad, trvám při jediném citovaném oddíle jediné práce Havlíčkovy, totiž závěru stati „Gulaňje", kde jedním dechem přímo za sebou, ba zároveň vysloveny jsou názory vytrysklé z Rousseauovské romantiky, pak z její znárodnělé odnože 19. věku, posléze i názory osvícenské a sociálně liberální. Zde nelze se dovolávat změny nálady ani chvatu žurnalistického; stať psána je se zřejmou rozvahou, Havlíček tehdy ještě redaktorem nebyl, a nad to uložil v ní názory, které v něm patrně uzrávaly nejméně dvě leta.

V dosavadním rozboru stati té shledali

jsme, že velebí evangelickou blaženost bezstarostnosti (Nepečujte o zítřek a pod. výroky Kristovy), kterou vkládá do poměrů primitivní společnosti v duchu Rousseauově, nejsa si právě tak jako Rousseau vědom, že primitivní člověk svou bezstarostnost odpykával krutým strádáním, neuměje se zásobit pro doby neúrody a nečasu. Havlíček však nejen, jak jsme viděli, víru v blahost primitivního stavu lidstva zbavil dogmatické výlučnosti Rousseauovské; hned v zápětí ji zbavuje i výlučnosti individualistické: velebí při ruských slavnostech „příjemný, rodinný ráz, který se bohužel vždy více a více tratí u všech vzdělaných národů. Jako nějaká kletba vzdělanosti, vybroušenosti mravů přichází nyní vůbec na Evropu zkáza neb ochladlost domácích rodinných svazků. Čím více se evropejské lidstvo v celosti, ve velikosti k sobě blíží, tím více se jednotlivci, rodiny od sebe vzdalují a odcizují. Duch manufakturní, fabriční, spekulantský pohlcuje všechnu krásu, dětinskost, nezkaženost, přítulnost dávných blažených časů. Všechno, i naše radovánky, dýše již tímto fabričním, mašinovým puchem . . . . Na východu Evropy, v Rusích a v Polsce panuje vždy ještě krásná, srdečná rodinnost."

Havlíček tudíž odmítá kosmopolitický individualism, jak se jevil zejména ve fysiokratické a liberalistické nauce národohospodář-

ské. Stojí mnohem blíže národnostnímu stanovisku Německa z doby válek a po válkách Napoleonských, stanovisku Jahnovu, Fichteovu, Menzelovu a Börneovu.

Právě uvedený výrok Havlíčkův o vzájemném odcizování i rozkladu rodin, nastávajícím zároveň se sbližováním národů je vlastně pozorováním theoreticko-sociologickým. Havlíček tu s pronikavostí sobě vlastní postihl, že osvětový pokrok jest jen relativní, že totiž jeho výhody jsou vyvažovány určitými nevýhodami, a tím se ukázal jedním z prvních

---

[41]) Slovan 1850 (v červenci a v listopadu): „Slovanská politika" a „Spisovní jazyk na Slovensku".

sociologů slovanských, kteří omezili platnost ušlechtile jednostranné Turgotovy a Condorcetovy theorie pokroku, šířící se z Francie neodolatelně do všech končin evropské civilisace. Teprve patnáct let po Havlíčkovi stanovisko to vyřkl mnohem určitěji Tolstoj ve svých statích paedagogických.

Havlíček ovšem, nejsa theoretikem odborným, chápal otázku tuto prakticky, a vedle objektivní formulace položil i svoje subjektivní mínění, lépe řečeno své osobní vyznání víry a záliby. Pokračuje v úvaze citované chválí, že v zemích východoslovanských vládne srdečná rodinnost jak mezi příbuznými, tak mezi pánem a sluhou. Z výkladu jeho nelze rozeznati, zdali je si aspoň z části vědom toho, že poměr ten nemá příčinu v nedostatku rozumové osvěty ani v pouhé povaze národní, nýbrž v širším rozsahu staré rodiny, která i sluhy pokládala za své členy; patrně si toho vědom není, neboť i všeobecná sociologie propracovala se k poznání tomu teprve mnohem později zejména zásluhou Morganovou. Ale pro Havlíčka osobně charakteristické je rozhodnutí, jímž výklad končí: „Může být rodinný, příjemný svazek mezi pánem a otrokem; ačkoli však dobří lidé ve všech poměrech dobře spolu žíti mohou, jsem přece ostatně toho mínění, že jest lépe a čestněji pečovati sám o sebe, než býti otrokem nejdobrotivějšího pána."

Zde Havlíček osobně přece jen se hlásí k liberalismu a zdá se, jakoby patriarchální

poměry pokládal za neudržitelné; jinak však projevuje tu značnou zdrželivost úsudku o formách společenské organisace a připouští poměrnou možnost i výhodnost všech, podobaje se i v tom poněkud Rousseauovi. S tímto názorem Havlíčka jako spisovatele nepolitického srovnává se pozdější jeho prohlášení z poslední doby politicko-žurnalistické činnosti:

---

42) Slovan 10. července 1850 („Rusové").
43) Tamže.
44) Spisy II. 144 (Quis); 90 (Krejčí).

VIII.

Nacionalism.

Ve směru tom Havlíček nedal se mýlit ani svádět žádnou theorií, ani tou, kterou sám v politice uznával a šířil, totiž liberalismem. Národnost českou cítil přímo jako část bytosti vlastní — bylť sám jednou z nejvýraznějších individualit, co se jich kdy v národě českém zrodilo — a buditelským proudem, jímž uchvácen byl za studií, pak vlivem ruským, jenž sesílil v něm národní sebevědomí, přiveden byl k rozhodnému nacionalismu, zaujímajícímu přední místo v jeho snahách soukromých i veřejných.

„Blaho a sláva národu československého jest náš nejhlavnější oučel, k tomu směřujeme všemožně a hotovi jsme všeho jiného, buď si to cokolivěk, odříci se, kdyby to blahu a slávě

českého národu překáželo," napsal jako první zásadu Národních Novin, 7. června 1848.

Výslovně a opětovně kladl váhu na to, že svoboda politická bez svobody národní je nicotna. V revolučním hnutí r. 1848, kdy snaha po svobodě politické byla společnou všem národům, pokládal správně za nezbytno, aby liberalismem tím nebyla odstrčena práva národnostní. Dovedl právě časových hesel liberálních využívat na obranu tohoto úsilí.

Tím směrem se bral a působil po celou dobu revoluční, takže ve skutečnosti v Národních Novinách převládala obrana českých a slovanských snah národních před obranou politické ústavnosti a tím se Havlíček lišil nejen od žurnalistů německých, nýbrž i od českých radikálů, kteří v době té kladli větší váhu na svobodu politickou. (Na př. Sabina 6. dubna 1848 v prvém čísle Pražských Novin, které převzal po Havlíčkovi, zahájil redakci svou

[45]) Národní Noviny v dubnu 1848 (Naše politika I.).
[46]) Nár. Noviny 29. září 1848 (Slovo včas.).

článkem „Veřejnost", kde o národní rovnoprávnosti a svobodě není ani zmínky a všecken zájem jest upjat k zrušení censury atd.; jaký to rozdíl od Havlíčka, jenž zahajuje každý program svůj heslem svobody národní!) Teprve po státním převratu v březnu 1849, kdy bylo jasno, že svobodě politické nastávají nebezpečí tužší nežli dříve, i Havlíček viděl se nucen bojovat za liberální hesla a požadavky častěji a v Slovanu, vydávaném již za tuhé reakce, směr ten dosáhl vrcholu.

Zřejmo tedy, že Havlíček jakožto žurnalista byl stejně rozhodným liberálem i nacionálem, ale podle okolností, to jest podle potřeby dle politické situace stavěl v popředí tu část programu, která byla právě víc ohrožena.

Jest však patrný rozdíl mezi Havlíčkem jako žurnalistou a politikem, totiž jako činitelem veřejným a mezi jeho nejvlastnějšími zálibami osobními. V proudu revoluce r. 1848 a reakce r. 1849 až 1851 nebylo jiné volby, než aby propagoval politický liberalism, protože směr ten byl praporem všech tehdejších bojovníků za politický pokrok. Svoboda tisku, ústavnost, zrušení roboty, veřejnost správy i soudnictví, svoboda spolková, samospráva obcí — taková a podobná hesla liberální nebo z liberalismu odvozená plnila politické jeho úvahy i poznámky. Ale je zajímavo, jak poměrně málo jeví se ve formulaci hesel těch osobnost Havlíčkova. Havlíček bojuje za politickou svobodu rozhodně a upřímně, ale přece zpravidla ne tak nenuceně a s takovým

olympickým rozmarem hravého a dravého vtipu, s jakým zápasí za heslo svobody národnostní. Je zřejmo, že liberalismu politickému se naučil, ale Čechem se zrodil; a jakkoliv i nacionalismu se naučil teprve jako jinoch, přece jenom nacionalism pouze probudil rysy dávno v něm hotové, uložené, kdežto liberalism sice také, jak jsme viděli, připial se k jeho rozumovosti a přímočárnosti osobní, ale nebyla to aplikace absolutně nutná, nýbrž aplikace provedená vlivy počasnými, která ustupovala ihned, jakmile žil delši dobu v poměrech jí vzdálených, na příklad v Rusku. Také jsme viděli shora (kap. III.), že Havlíček pojímal liberalism svérázně moralisticky, tedy ne pouze v běžném smyslu. V článku shora citovaném[47]) redukoval liberalism, jak jsme viděli, na rozumnost a poctivost, a dokonce tam prohlásil Ježíše za „nejpřednějšího liberalistu", heslo pak „co sám nechceš trpěti, nečiň jinému", za nejliberálnější zásadu na světě. Je nabíledni, že takovéto pojetí liberalismu jest ryze osobní, je subjektivní, ideální a nepolitické, a že Havlíček v jádře nebyl úplně za jedno s liberalismem ve smyslu ryze a běžně politickém, jinak by si jej nebyl motivoval takovým zvláštním způsobem. Třeba proto přihlédnout k jeho politickým formulacím podrobněji, abychom zjistili jeho skutečný poměr k liberalismu.

---

[47]) Nár. Noviny 30. srpna 1848.

IX.

Politické názory.

Politickou sociologii svou poměrně nejsoustavněji Havlíček se pokusil rozvinout v článku „Co jest obec?".[48])

Vychází z morálního názoru, že „základním uzlem člověčí postavy" je protiva „egoismu (pro užitek)" a „mravnosti (z náklonnosti)". Připomíná, že je to táž dvojice, kterou Schiller jmenuje hladem a láskou. Označení, kterým Havlíček zaměnil výrazy Schillerovy, blíží se anglickému utilitarianismu, celé pojetí pak Comteovu positivismu. Comte praví,[49]) že je třeba reformovat nejprve ideje, pak mravy, pak zřízení společenská, a Havlíček podobně se opírá o ideový základ, z něho přechází k mravnosti a odtud k politice (což jindy, jak jsme viděli, vyjadřuje větou, že politika musí být rozumná a poctivá).

Sílu zmíněných základních dvou pudů lidských Havlíček odhaduje podobně jako národo-hospodářský liberalism: egoism či užitek pokládá za hlavní pohnutku člověka zejména v obci a státu; náklonnosti (altruismu) vykazuje místo podřízené, a soudí, že směr ten převládá pouze v rodině, „této malé obci", a to proto, že se v ní „pokrytství mnohem tíž provésti dá."

---

[48]) V Pražských Novinách koncem 1846.

[49]) Cours de philosophie positive díl VI. str. 521 (čes. Brejchův překlad výtahu Rigova ze „Sociologie" str. 396).

Takto Havlíček se kloní k politice zájmové a utilitaristické, zakládaje politický život na prospěchu, jenž ze společenské organisace plyne členům. Uznává, že v životě veřejném se také jevívá „náklonnost, obětavost atd. (co se patriotismus zove)", ale jen jako činitel nahodilý, na němž obec založit nelze. „Každá dobře zřízená obec musí být ale založena na užitku a sice na užitku všeobecném, tak aby každý oud v tom poměru užíval společných výhod a užitků, v jakém poměru nese společné obtíže."[50])

To všecko jsou logické, přímočaré důsledky z nauky, že stát vznikl smlouvou, že totiž lidé se spojili, aby si tím prospěli. Kterak tento názor logicky i historicky vyplývá z nacionalismu, bylo vyloženo shora. Havlíček v citované povšechné úvaze o hodnotě obce jej opravdu přijímá. „Člověk právě tím, že do obce vstupuje, k rozličným povinnostem se zavazuje, které by sic jinak (jako pouhý člověk osamělý anebo v rodině živoucí) neměl, a k těmto povinnostem zavazuje se dobrovolně jen proto, že z toho spolku, od té obce za to větší užitek očekává". Toť pravoměrná nauka o smlouvě společenské, připomínající samého Hobbesa, jenž i absolutism hájí názorem, že je lépe podrobit se jeho omezením

---

[50]) Pro poměr Havlíčkův k Börneovi sluší si všimnouti, že Börne takový názor naprosto zavrhuje. (Spisy Reclam. vyd. III. 316.)

svobody osobní, protože vláda za to zaručuje řád a zamezuje nejhorší škody (zejména boj všech proti všem).

Havlíček však v této dogmatice neuváznul. Logická důslednost jeho racionalismu sice jej při abstraktním výkladě o obci svedla na chvíli k tomu, že zabředl do samého jádra doktriny osvícensko-politické. Ale patrně sám cítil, že zašel daleko. Dodávať ihned, že „užitek" nebere zde „jen ve smyslu nejhrubším", a o něco níže v témž článku opravuje výrok shora uvedený, poznávaje „předůležitou okolnost", která ve skutečnosti vyvrací onu apriorní konstrukci, že totiž „jsme do obce, ve které žijeme, dobrovolně a po dobrém rozvážení nevstoupili, nýbrž se v ní zrodili, a tak nechtíc se oudy obce stali."

Touto poznámkou Havlíček napravuje chybnost předchozí vzduchoprázdné konstrukce a projevuje schopnost k realistickému, organickému a historickému pojetí obce a státu. Nepřiklonil se však k pojetí tomu v citované úvaze z r. 1846 hned a samočinně, naopak jeví k němu nechuť. Vykládá, že občané, kteří se stali členy obce bezděky (tedy většina občanů, neboť většina se zrodila v obci a státě, kam patří nyní) „neznají obyčejně ani oučele obce své, ani zřízení její a takové občany neměli bychom ani občany nazývati, nýbrž vlastně nábytkem obce!!" Neboť lidé takoví existují prý v obci „jako almara v pokoji", totiž nevědomky; proti nim Havlíček jakožto lepší ob-

čany staví ty, kdo k obci přistoupili dobrovolně, neboť takoví prý se dříve seznámili se zřízením jejím a souhlasí s ním.

Vidíme, kam až zabíhal vliv doktriny o společenské smlouvě: i spisovatel tak bystrý jako Havlíček ještě v polovici 19. století a na místě, kde si počínal být vědom organického, rodového vzniku obce, přece se neubránil, aby tento přirozený vznik občanského poměru nesnižoval na pouhý mechanism („nábytek") a aby nad něj nestavěl uměle přijaté nebo vytvořené občanství jako typ domněle vyšší! Tak Havlíček se přiblížil k samému postřehu, z něhož po čtyřiceti letech Tönnies vybudoval svou nauku o dvou typech společenských (Gemeinschaft und Gesellschaft), ale nepronikl při tom k poznání, že jádrem obce je právě onen domnělý „nábytek", totiž členové, kteří se v obci zrodili. Ani jeho živý nacionalism nepřivedl ho r. 1846 k poznání, že obec právě tak, jako národ se skládá v prvé řadě z osob společného původu, jak o národě vykládal sám v „Obrazech z Rus" téhož roku.[51])

Bylo potřebí nového praktického nárazu, aby Havlíček dospěl k plnému vědomí, že obec nelze utvářet uměle, že vznikla organicky. Když v září r. 1849 počali správní úředníci v Čechách obce proti jejich vůli spojovat v celky po 10—15 obcích, Havlíček ozval se proti tomu a napsal: „Obec nedá se utvo-

---

[51]) V úvodě stati „Cizozemci v Rusích".

řiti od některého ouřadníka na papíře, obec utvořila se sama během mnohých století."[52])

Tak Havlíček, veden praktickými potřebami, došel přes osvícenství své a přes nacionalism k pochopení, že obec je celek organický, historicky vyvinutý. Na stanovisku tom pak setrval, jak ukazuje na příklad jeho výrok, že cit občanův, který považuje stát za nepřítele a za škůdce, jest „nepřirozený"[53]) a může, resp. musí vzniknout jen ve státech špatně řízených.

Stanovisko toto, i dříve citovaný názor o samočinném, historickém vzniku obce ovšem se shodují s liberalismem potud, pokud směr ten hlásal, že stát nemá se vměšovat do společenského života, nýbrž má jej ponechat přirozenému jeho chodu (laissez faire). Názor ten však postoupil již za orthodoxní liberalism, který své odmítání státní ingerence opírá o konstrukce stejně sociálně umělé, jak uměle, t. j. rozumově a pojmově utvořeno je samo zřízení státní, — totiž o tak zvaná lidská práva všeobecná. Havlíček sice konstrukce ty s liberalismem sdílel, ba stavěl se na odpor libovolným i státním přeměnám obecní organisace, tedy postupu, který doktrina liberalistická sama státu neupírala; ale vedle konstrukcí těch, jak jsme viděli, Havlíček nikdy nespustil s mysli historicky vyvinutý

---

[52]) Národní Noviny 30. září 1849. (Duch Nár. Novin: Uspořádání obcí místních.)

[53]) Slovan 1. března 1851. (Proč jsem občanem?)

celek národní a časem dospěl i k poznání a zdůraznění historického vývoje obce.

Poznání to však nevyhránilo se u něho v zásadní uznání historického nazírání, které rozeznává v společenském vývoji určitá období se svérázným charakterem a relativní oprávněností. Ačkoli tento historický směr nabyl v druhé čtvrtině 19. století již znatelného vlivu ve vědách speciálních (filologie, právnictví), ve všeobecné sociologii (Hegel, Comte) i v literatuře neodborné, a ačkoli směr ten byl Havlíčkovi beze vší pochyby znám — projevujeť se určitě zejména u Gutzkova,[54]) jehož spisy Havlíček četl již v Rusku — přece historism nezaujal v Havlíčkově světovém názoru postavení zásadní. Naopak převrat r. 1848 pošinul u něho, jako u všech politiků, v popředí opět ideje liberalistické a osvícenské; a jakkoli Havlíček některé výstřelky směru toho odmítal, přece si vyžádal k uveřejnění a hájil programový článek Palackého „O centralisaci a národní rovnoprávnosti v Rakousích" (Národní Noviny 23. prosince 1849), jenž navrhoval rozdělit Rakousko v organisační celky národnostní nepřihlížeje dostatečně k správním celkům (zemím), jak se byly vyvinuly historicky. Palacký stál podobně jako Havlíček na stanovisku liberalistickém i národnostním, ba osobním vlivem svým Havlíčka v stanovisko to uváděl a v něm utvrzo-

---

[54]) Deutschlands Gegenwart (Vermischte Schriften 1842 díl I. 240 a násl.)

val; ačkoli sám byl historik, přece bral na historii v programu svém ohled jen potud, pokud šlo o národnost — co do správy politické troufal si navrhovat umělou, t. j. vědomě, pojmově a rozumově koncipovanou reorganisaci říše Habsburské.

Palacký hleděl tomuto názoru svému dodati usoustavnění filosofické. Shledával v současné době dvě tendence sobě protivné: světovou centralisaci, tedy jakýsi vzrůst kosmopolitismu, a ideu národnostní, která svou odstředivostí vyvažuje soustřeďující směr tendence prvé. Havlíček si podobnou filosofii neutvořil, neměl k tomu ani dost soustavnosti v povaze ani dost klidu v bouřlivé době převratů, pronásledování a žurnalistického neklidu, ale osobně stál polo instinktivně, polo vědomě na podobném dvojitém stanovisku jako Palacký. Zabarvoval a odstiňoval je ovšem svou osobností, a formuloval je příležitostně, když ho praktická potřeba k tomu nutila. Pouze první své obšírné úvahy: Obrazy z Rus r. 1845/6 a články o obci a slovanství r. 1846 koncipoval úmyslně a programově, bez jednotlivých popudů zevních, snaže se v nich celkově podat své politické zásady. Později zásady ty vyzrávaly, vyjasňovaly, doplňovaly a upravovaly se zkušenostmi a potřebami časovými, ale pod nárazem okolností nabývaly projevů jen úryvkovitých a nahodilých, nedostalo se jim podoby soustavné a konečné.

Vždy však, po celou dobu Havlíčkovy činnosti veřejné, rys národnostní jevil se nejmi-

lejším a nejosobitějším programovým rysem Havlíčkovým; rys druhý — ideologie, racionalism, hesla liberální, osvícenská, morálka, objektivism — vystupoval jako časová nutnost, a jak uvedeno shora (v VIII. kap.), nabýval síly tou měrou, kterou se vzmáhala politická reakce. Pozorování to nutno doplnit poznámkou, že postup zmíněný došel vrcholu ve Křtu sv. Vladimíra. Když politická reakce vyvrcholila povšechně prohlášením absolutismu a specielně uvězněním Havlíčkovým v Brixenu, vyvrcholila i Havlíčkova politická svobodomyslnost a jeho rozumovost; zjednavši si již v poslední chvíli před Brixenem průchod Epištolami kutnohorskými, v Brixenu dala vznik velkolepé satiře obsahu a významu evropského, skrznaskrz prosáklé osvícenským racionalismem, liberalismem a utilitarianismem, a naprosto se vzdalující živlu nacionálního. I v druhé velké satiře psané v Brixenu, v Tyrolských elegiích, živel národnostní ustupuje docela v pozadí před politickým a kosmopolitickým, zjednávaje si průchod pouze jednotlivými zmínkami.

Též ostatní Havlíčkova tvorba i četba v Brixenu bere se směrem osvícenským a racionalistickým, nepřibližuje se směru historickému a organickému. Ani v Havlíčkově plánu, sepsat ruské dějiny, nelze rozeznati vliv směru toho.

Ale právě díla, v nichž kosmopolitism Havlíčkův vrcholí, jsou zároveň vrcholy jeho díla básnického, nejsvěžejšími, nejhlubšími a

nejosobitějšími projevy jeho osobnosti, jeho básnického nadání a — jeho českosti. Český kořen bytosti jeho nejmocněji působí a podněcuje nejrázovitější plody právě v dílech, kde o tendenci národnostní není ani zmínky; důkaz, že Čechem se Havlíček prostě a jednou pro vždy zrodil, kdežto k nacionalismu sice rovněž si přinesl vrozené a mocné disposice, které však nabyly určitého charakteru a projevu pouze silnými vlivy zevnějšími.

X.

Rysy zděděné po rodičích.

Probírali jsme vlivy, které působily na utváření vrozených rysů Havlíčkových, objasnili jsme i tyto rysy samy. Nyní proberme původ těchto rysů, pokud jest možno jej poznat a stanovit.

Nejbližšími původci Havlíčkovy povahy byli arci jeho rodiče. Ale právě o jejich povahách zachovalo se zpráv pramálo. Ani Havlíček sám ve svých „nejdávnějších vzpomínkách" z dětství, ani jeho mladší vrstevník, rodák a životopisec, jenž je otiskl, nepovídají o povahách otce a matky Havlíčkovy téměř ničeho. Také z bohaté korespondence Havlíčkovy padá na ně světla velmi málo. Ačkoli matka přežila Karla Havlíčka o čtvrt století a tedy ji znalo mnoho lidí dosud žijících, nikdo zevrubněji nezaznamenal její osobnost. A tak víme o ní jen několik narážek, jež dle vypravování Havlíčkovy sestry Johanny uve-

řejnil K. Baxa v knížce „Karel Havlíček v rodinných vzpomínkách" (1896), o otci pak jen to, co je v téže knížce o něm řečeno, a potom několik zpráv, které jsem dle sdělení Havlíčkova bratra Františka vypsal ve své knize „Karel Havlíček" (1911). Poněvadž pak dnes i tito dva poslední sourozenci Havlíčkovi již zesnuli, sotva kdy asi zvíme o jeho rodičích více než oněch několik hubených zpráv, které lze stručně vyjádřit slovy: Havlíčkova matka byla pobožná až přespříliš; otec naopak byl praktický, podnikavý obchodník světského nazírání, čilé a veselé mysli, při tom však přísný a houževnatý, též občansky uvědomělý, nenávidící „karabáčníky".

Zřejmo, že všecky tyto vlastnosti obou rodičů zdědil Karel Havlíček. Jeho mladická touha po kněžství a jeho celoživotní zájem o náboženské otázky zřejmě se vztahují k matce; a jeho čilost, podnikavost, vytrvalost i směr „zdravého rozumu" zase zrcadlí vliv otcův. Tak již z rodičů přešly naň rysy do jisté míry sobě protivné, a v jeho povaze spojily se v celek, nevšedně psychologicky zajímavý právě spojením protiv: zbožného citu a praktického rozumu, věřícího křesťana a liberálního občana. V mládí, v dobách citové roztouženosti, převládal u něho rys prvý, ve věku mužném rys druhý, ale každý z nich byl vždy provázen podružným vlivem druhé protivy, žádný neovládl Havlíčka jednostranně.

XI.

Vrozený vliv národnosti.

Rovněž vrozeny, arci povšechněji utvářeny jsou národní vlastnosti Havlíčkovy. Je to vlastně dědictví po předcích rodičů v širším smyslu. Vylíčil jsem je podrobněji ve spise „Havlíček" z r. 1908 (str. 530—593). Zde zmíním se o něm krátce.

Českost Havlíčkova záleží předně v jeho časné vyspělosti, prudkosti a útočnosti temperamentu, za druhé v jeho sklonu k drobným výtvorům (epigramy, články) a malé schopnosti k dílům obsáhlým a soustavným, za třetí v mnohostrannosti a živosti zájmův a snah.

Vlastnost prvá je specificky česká a vrozená, plemenná,[55]) vlastnost druhá vypěstována prostředím přírodním, vlastnost třetí je poněkud zdůrazněný rys povšechně slovanský.

Přírodní prostředí české je valnou měrou hornaté neb aspoň pahorkovité; v kraji takovém lidská sídla jsou zpravidla v údolích, a jednotlivé oblasti jsou od sebe odděleny vrchovinami. Tím se tříští jednota celé společnosti, lid se drobí v oddělené skupiny, pozbývá schopnosti k mocnějšímu soustředění a k velké organisované akci, vzniká v něm náklonnost k osamělosti a separatismu, svéhlavost a neschopnost k výboji; za to vrchovitý kraj poskytuje možnost lepší obrany a během

---

[55]) Viz důkazy toho, podané v spise citovaném.

pokolení vychovává obyvatelstvo v témže směru. Krajina ohraničená horami zamezuje kočovnictví, vede k usedlosti, budí lásku k vlasti a odpor k stěhování.

Tyto vlastnosti shledáváme u národa českého a zejména u Havlíčka. Čechové nebaží po nadvládě, ale v obraně jsou houževnatí, čili, jak napsal Riegger již v 18. stol., jsou stateční, ale mírumilovní. Jejich rozdrobenost, nejednotnost a odpor proti celkové organisaci jeví se za všech období dějin. Jejich láska k půdě jest obecně známa. Vše to u Havlíčka dochází osobitého výrazu. Od počátku své veřejné činnosti byl živlem neklidným, oposičním — v oposici bylo mu nejvolněji. Jeho útočný temperament zajímavě se spojoval a kontrastoval s jeho velkolepou defensivou: i své některé útoky (na př. proti vládním orgánům) vedl za účelem obranným, a jeho samostatné útoky na některé výtečníky národní pramenily jak z prudké povahy, tak ze snahy po obraně národa proti jejich vlivu. Posléze hrdé vlastenectví jeho je tak vytrvalé, jak bývá u horalů: toť rozený Tell, jenž nesmeká před kloboukem Gesslerovým v životě veřejném, právě tak, jako dítě nikdy neuposlechnul rozkazu rodičů, aby knězi políbil ruku.

Třetí základní vlastnost Havlíčkova, mnohostrannost a živost zájmů, je výron čilého temperamentu společného Slovanům. Tato vlastnost je činí vnímavými k cizím myšlenkám a řádům. U Čechů tuhé prostředí podhorské poněkud paralysovalo tuto lásku k cizotě, vy-

pěstovavši jistý stupeň tvrdé setrvačnosti na řádech vlastních. Oba tyto rysy, vnímavost i samorostlost, opětně shledáváme u Havlíčka, zas tedy spojení protiv.

Mnohostrannost slovanského temperamentu zračí se zvláště v „spojení mysticismu s krajním realismem",[56]) jež u Čechů jeví se též jako spojení utilitarianismu s moralismem.[57]) Obojí tyto vlastnosti jsme u Havlíčka shledali již v rozborech předcházejících.

Posléze sluší upozornit na účast německého vlivu v povaze nynějších Čechů. Plemen úplně nesmíšených není, a Slované v každé zemi se poněkud smísili krevně s národy jinými (praobyvateli, sousedy, přistěhovalci) nebo převzali od nich některé vlastnosti. V Čechách byl a jest hlavním cizím živlem národ německý, který se po mnohá století s Čechy stýkal a směšoval. Že stykům těm padl za oběť nejeden slovanský svérázný rys v národní povaze české, Havlíček častěji se steskem přiznával; ale též ochotně uznával, že některé německé vlastnosti, zejména vážnost, povaze české prospěly. Ostatně při tomto rozboru, jakožto theoretickém, nejde o chválu ani o hanu vlivů německých, nýbrž prostě o konstatování, že na Čechy působily a působí a jak působí.

Němectví působilo na českou povahu hlav-

---

[56]) Masaryk o Komenském (Athenaeum 1892).
[57]) Denis: Čechy po Bílé Hoře II. 440 (překladu Vančurova z r. 1903.)

ně tím, že poněkud stlumilo živost slovanského temperamentu, vybočujícího časem až v lehkomyslnost, a naučilo nás trpělivé, vytrvalé práci, kterou vynikáme nad ostatní Slovany, nerovnajíce se jim vzletem a barvitostí citu a obrazivostí. I tuto vlastnost českou Havlíček měl ve svém charakteru, a tato vlastnost vládla jeho vážným úsilím, nedávajíc nikdy humoru jeho, byť byl sebe švižnější a říznější, zabočit v krajnosti, které by životnímu jeho úsilí škodily.

Ale i tento humor sám jest původu národního. K „satirické veselosti" dobromyslné, dětsky citové a životem kypící, kterou právě za doby Havlíčkovy Gutzkow[58]) prohlašoval za známku ruské satiry na rozdíl od kousavosti a nenávistnosti satir jiných národův, a která ve skutečnosti je známkou slovanské satiry vůbec, druží se ovšem u Havlíčka často pichlavost připomínající Voltaira, Logaua a Lessinga, nebo hrubost jako u Abrahama a Sancta Clara. Ale tento neslovanský živel proniká pouze tam, kde Havlíčkův humor má určitou tendenci zevní (politickou, vlasteneckou, kritickou, polemickou, protiklerikální atd.); vedle něho však i tam, kde jde o nejvýslovnější tendenci a nejřezavější satiru (zejména v „Křtu sv. Vladimíra"), tím více pak v humoristickém smíchu samoúčelném (na př. v „Králi Lávrovi" nebo v básni „Hrob") vidíme a slyšíme u Havlíčka projevy překypují-

58) Vermischte Schriften II. 52 (1842).

cího, božsky nenuceného rozmaru, který přese všechnu logickou přesnost a břitkost je zabarven dobrosrdečností; i odpůrce je nucen se mu zasmáti, a tato účinnost Havlíčkova vtipu činila jej nejvlivnějším u přátel, nejobávanějším a nejnenáviděnějším u odpůrců. Neboť proti vtipu a smíchu není polemiky, leda by jej odpůrce přebil vtipem ještě přirozenějším a říznějším — a kdo za doby Havlíčkovy se mohl odvážit takového pokusu, aniž by se při tom sesměšnil sám?

Humor Havlíčkův, určený takto jakožto slovansky rozmarný a časem zostřený vlivy západními, má také zřetelné vztahy k národnosti české a zejména k místně omezené jedné větvi její t. j. k Čechům z království. Čechové v užším smyslu se liší od Moravanův a Slováků speciálním rysem vtipnosti.

„Nejsvěžejší naši umělci humoru a vtipu Čelakovský, Havlíček, Smetana, Dvořák, Aleš, Neruda, Čech, Sládek byli Čechy z království, kdežto moravsko-slovenští umělci jsou vážnější, podobně jako písně toho kraje. Srovnejme třeba satiry Havlíčkovy se satirou Komenského v Labyrintu! Je-li česká povaha v tomto směru švižnější a všestrannějši, moravsko-slovenská je zase lapidárnější a jednotnější. Sloh český jest ohebnější a schopen bohatších i jemnějších variací, moravsko-slovenský monumentálnější a pádnější.[59]) A

---

[59]) Citát z mé studie „Artuš Drtil" (Přehled 1913 až 1914 str. 728).

tak „ačkoli Havlíčkova kolébka stála blízko hranic moravských", ač i jeho rodiče pocházeli z tohoto pohraničního kraje, a ač „jeho celoživotní snahy výchovné a uvědomovací jsou blízky charakteristickým dynamickým sklonům moravským,[60]) přece jeho temperament jej od Moravanů zřejmě odlišuje".[59]) Avšak i mezi Čechy z království jsou zvláštní rozdíly a skupiny. Tím přistupujeme k novému rysu osobnosti Havlíčkovy.

XII.

Získané rysy: vliv kraje, vychování a doby.

Posavad probírané rodové a národní vlastnosti Havlíčkovy jsou vrozené, to jest Havlíček by se jimi vyznačoval a od jiných lidí lišil i tehdy, kdyby byl býval vychován jinde nežli v Čechách. Kromě vlastností vrozených či zděděných každý člověk má však i vlastnosti získané, účinek to prostředí přírodního a společenského, v němž vyrostl, a jehož dojmy se v jeho mysl vtiskovaly buď bezděky (obojí) nebo byly v ni vštěpovány úmyslně (společenské, totiž výchovné).

Bezděčné dojmy a účinky prostředí přírodního jsou v jednotlivých krajích Čech značně rozdílné. Kdežto někdejší rozdíly kmenové mezi jednotlivými skupinami obyvatelů země české (Čechů, Lučanů, Zličanů, Charvatů, Doudlebů atd.) tisíciletou centralisací poli-

---

[60]) Viz o tom zevrubnější úvahu v mé studii o Josefu Kaizlovi (Přehled 1911/1912, str. 569 a 576).

tickou, jednotou spisovného jazyka a hojným stěhováním, též jednotně působícími vlivy cizími (křesťanstvím, němectvím atd.) setřeny byly tak, že z nich zbývají pouze ojedinělé stopy (zejména u Chodů Domažlických), nestačící na formulování klasifikace plemenných typů, rozdíly krajinné potrvaly a vtiskují obyvatelům každého kraje specifický ráz jako před stem a tisícem let.

Rozdíly ty zakládají se v Čechách zejména v půdě a podnebí. Střední Polabí jest rovina a nížina velmi úrodná, v ostatních krajích jak na severu (v horním Polabí a Pojizeří), tak na jihu (v Povltaví a v jihovýchodním Polabí t. j. ve východní části pahorkatiny Českomoravské) je půda nerovná, namnoze hornatá a skalnatá, poloha mnohem vyšší, podnebí drsnější a úrodnost menší. I zhola zevně ráz Polabí středního jest veselejší, ráz ostatních krajů tvrdší a přísnější. Z pahorkatých krajů těch zase poměrně tvrdším a zádumčivějším jest jih, protože jeho průměrná výška jest vyšší a půda méně úrodná než na severu, kromě toho jest vysazen chladným severním větrům, před nimiž severní Čechy jsou chráněny horami pohraničními. V Čechách jižních tudíž drsné podnebí, těžší práce a skrovnější výtěžek její vychovává povahy strohé, přísné, chladné, zádumčivé, v sebe zahloubané, samorostlé, rázné, otužilé a vytrvalé — zkrátka zvláštní typ pohorský. Ony vlastnosti, které jsme shora poznali jakožto skupinu českých národních vlastností, vzniklých působením

prostředí podhorského, naskytují se proto u Čechů jižních měrou zvýšenou.

K těmto disposicím, které rodákům z jižních Čech vtiskují prostředí přírodní, přistupuje vliv prostředí společenského. Z něho u Čechů zvláště mocně vyniká vliv národních dějin a tradice. Horalé, jsouce blíž osamělé přírodě než obyvatelé nížin hustěji zalidněných, jsou zbožnější. Tato vlastnost, možná že sesílená vlivy Valdenskými, působila značně na rozmach hnutí husitského na českém jihu. Toto české hnutí náboženské a jeho reformační důsledky zanechalo pochopitelně opět zvláště silné stopy na českém jihu a českomoravské pahorkatině jednak proto, že zde bylo zakořeněno silněji než jinde, jednak proto, že do odlehlých osad pohorských méně pronikla protireformace.

Všecky tyto znaky lze shledati v rodném kraji Havlíčkově. Rodiště jeho Borová leží v horním Posázaví, v poměrně vysokém pásmu vysočiny Českomoravské, skoro uprostřed mezi její polovicí jihozápadní a severovýchodní. Též otec i matka jeho pocházeli z vysočiny Českomoravské. V rodišti svém Havlíček prožil prvních devět let dětství, potom rok byl v Jihlavě, pak sedm let v Německém Brodě, při tom býval o prázdninách v Batelově; tudíž po celých sedmnáct let žil v rozličných místech pahorkatiny Českomoravské a byl jejím vlivem utvářen tak výlučně a ryze, jak vůbec přírodní prostředí může působit. To potvrzuje i jeho podoba; v rodném jeho

kraji podnes potkáme mnoho osob, připomínajících podobu jeho obličeje. Tato oblast sahá i na východ resp. severovýchod od Borové, do kraje patřícího již k Polabí. Hned u Borové počíná poříčí Doubravky, potom Chrudimky a tak dále. Ale kraj ten je zprvu rovněž hornatý a do rovin východního Polabí přechází teprve znenáhla.

S účinky přírodními vnikaly v útlou mysl mladého Havlíčka i vlivy jihočeské tradice. Matčina zbožnost, otcova a farářova opravdovost byly prvními a velice účinnými konkretními projevy jejími, a nábožensko-mravní charakter jinocha takto vychovaného potřeboval jen popudu z ovzduší pražského buditelského vlastenectví a časového liberalismu, přímých dojmů ze semináře a čtenářských dojmů z českých dějin, aby časem dospěl k názorům Epištol Kutnohorských.

Tak došli jsme od rozboru Havlíčkova uvědomělého liberalismu a racionalismu postupně až k rozboru jeho vlastností vrozených a zděděných, od něho pak ke vlivům výchovy a ovzduší společenského, tudíž tam, odkud jsme vyšli. Tím statický rozbor kořenův a činitelův utvářejících osobnost jeho je skončen a lze přistoupit k rozboru dynamickému.

XIII.

Osobní vývoj: období theologické.

V době, kdy Havlíček v Praze dozrával, totiž r. 1842, v Paříži August Comte, největší

myslitel 19. století, dokončil a vydal svou sociologii, jejíž základní zákon přesně přiléhá k vývoji Havlíčkovy osobnosti a vysvětluje jej. Zákon ten je velkolepým rozvinutím a propracováním postřehu Turgotova a pokládá dějiny lidské za vývoj, prodělávající tři období: 1. theologické, v němž lidé si vysvětlují svět a život působením vnějších bytostí čili bohů, 2. metafysické, v němž mythické představy nahražují se metafysickými abstrakcemi, zosobněnými a považovanými za skutečné činitele; období to působí tedy na theologii rozkladně, 3. positivní, v němž člověk poznává nemožnost snahy, nabyti absolutních vědomostí o původu a vnitřních příčinách života a světa, i spokojuje se přesným poznáním vztahů mezi jevy.[61])

Týž postup vývoje, kterým prochází takto duch lidský, vyskytuje se i u jednotlivce, čili individuální duch dle Comteovy nauky reprodukuje hlavní fáse rozvoje sociálního[62]) — učení, které později Häckel, jak známo, vyslovil ve formě dogmaticky přírodovědecké a tím přispěl k jasnějšímu poznání jeho slabin. Dnes obecně jest uznáno, že zmíněný zákon Comteův nestačí k výkladu celého vývoje lidstva, čím arci zákon ten nepozbývá správnosti a významu v určitém rozsahu omezenějším, totiž pro výklad rozumového nazírání.

---

[61]) Sociologie, dle výtahu Rigova přel. R. Brejcha, str. 4.

[62]) Cours de la philosophie positive IV. 447 a VI. 748 (čes. překladu str. 155 a 454.).

A v tomto užším smyslu formule Comteova se hodí velmi případně k výkladu vývoje názorů Havlíčkových.

V předešlé kapitole objasněny byly přírodní i společenské kořeny zbožnosti mladistvého Havlíčka. Připomeneme-li si, že většina starších osob, mezi nimiž trávil dětská a jinošská léta, byli kněží a že zejména dva první z nich, Borovského faráře Brůžka a kaplana Serbouska dle vlastního doznání „měl nejradši" vedle otce,[63]) pochopíme tím spíše jeho mladistvou zbožnost, která jej vedla do semináře a vzbudila v jeho mysli nadšenou apostrofu:

Chůvo moje milá, náboženství!
Chtějí tomu, abys stárlo,
abys necudnostem ustoupilo;
ale . . . .
. . . mlado budeš, ať si slunce zpráchniví,
po mém boku poplyneš, co panna . . .
a když obklopí mne bláznů sbor:
čelo tvoje skvoucí utvoří mše ticho.

Z této apostrofy patrno, že Havlíček již před tím, nežli ji složil, narazil na osvícenský racionalism, který považoval náboženství za přežilý předsudek, a že se proti racionalismu tomu postavil na ponejprv nepřátelsky. Docela po způsobu theologův obviňoval tu osvícenství, že vede k „necudnostem", a racionalisty prohlašoval za blázny.

---

[63]) V. Zelený: Ze života Karla Havlíčka, Osvěta 1872 kap. I. (Nový otisk z r. 1906 ve vydání Havlíčkových spisů od F. V. Krejčího str. 155.)

Ještě výslovněji a určitěji odmítal osvícenství v gratulační ódě, psané o rok později k svátku dvou profesorů v semináři. Zavrhoval tam „mudrácké plody" osvěty západoevropské, a volal proti ní do boje ideu všeslovanskou. Chápal se tedy téže zbraně okázalého nacionalismu, které za dnů našich klerikalism a reakce vůbec hledí užívat proti „nevlastenecké" nevěře socialistické i každé jiné.

Ale z obratu, který tou dobou se odehrával v duchu Havlíčkově dle svědectví jeho zápisků seminárních, patrno, že pohnutky tohoto počínání byly zcela jiné než u klerikalismu obecně známého. Vidíme z nich, že Havlíček tehdy již s racionalismem zápasil těžce a podroboval se vlivu jeho stále více přese všechen zoufalý odpor, s nímž hleděl odmítat „kata a ukrutníka" svého, nevěru; z toho by se zdálo, že Havlíček argumentací obsaženou v ódě hleděl přesvědčit i sám sebe o možné a nutné shodě křesťanské víry s citem slovanským, jenž jej vzněcoval stále mocněji a o němž jednou napsal v denníku svém, že „brojí v něm proti právům člověčenstva", t. j. že jej uvrhuje v trýznivý rozpor, anebo lze ódu pokládat za diplomaticky sestavený pokus, obléci slovanskou myšlenku v roucho křesťanské a učinit ji tak profesorům theologie příjemnější, jak myslí Zelený,[64]) ačkoli v žádném případě nelze souditi, že by Havlíček

[64]) Tamže str. 173.

v celé ódě se tvářil jinak nežli skutečně smýšlel.[65])

Z toho vysvítá dosti zřejmě, že poměr nacionalismu a náboženství u dospívajícího Havlíčka byl spíše opačný než u klerikalismu. Nacionalism nebyl mu zevnějším prostředkem k udržení víry, nýbrž živlem víry samé, který víru náboženskou znenáhla nahražoval. Čím více v semináři a v následující době osvícenský racionalism pohlcoval původní náboženskou víru Havlíčkovu, tím více vystupoval v popředí živel národnostní; náboženský ráz jeho byl tak silný, že na jistou dobu zarazil i příval osvícenství: 19. března 1841 Havlíček již dospěl k myšlence, že modlitba nemůže způsobit ve světě jinou změnu kromě vnitřního uspokojení, a touž asi dobou nebo později ve svém vyznání víry míní, že Bůh nemůže odpustit nikomu hříchův, „a kdo by to myslil, ovšem si ulevuje, ale božstvu i lidstvu se rouhá"; ale 27. ledna 1842, tedy téměř rok po tomto nárazu, opět psal modlitbu vlastencovu, kde prosil Boha za zachování českého národa a za odpuštění jeho pobloudilým synům. Láska k národu tedy zadržela i postup náboženské krise.

Tehdy Havlíček byl ještě jiným činitelem udržován v ovzduší náboženském. A byl to právě činitel, jenž jej zároveň vedl k smýšle-

---

[65]) Viz mého „Havlíčka" str. 128 př. 143, kde podán zevrubný soubor náboženské krise Havlíčkovy a doložen z dokumentů tištěných i dotud netištěných.

ní politicky liberálnímu — křesťanský demokrat Lamennais. Silný jeho vliv zaujal na příklad Ludvíka Börnea ještě v mužném věku; Havlíčkovi však byl pouze „mostem, po němžto se dostal z církevního smýšlení mladých let do novověkého názoru".[66]) Havlíček jej nějakou dobu překládal a v duchu jeho i básnil, v čemž jej utvrzovaly styky s mladými Poláky revolučně naladěnými a jimi patrně mu sprostředkovaný vliv Mickiewiczových knih národa polského.

Vedle Lamennaise ještě druhý kněz a theolog byl v tuto dobu vůdcem Havlíčkovým: mnich ze 17. století Abraham a Sancta Clara. I ten odíval v křesťansky kazatelskou formu své kostrbaté výklady, podobně jako Lamennaisova kniha vystupující proti mnohým utiskovatelům tříd bědných a povržených. Nebyl však vybroušený mystik jako Lamennais, nýbrž satirik a jadrný vtipkář. A právě tím působil na Havlíčka trvaleji, neboť rys humoristický spojoval oba příbuzenstvím vnitřním přes vzdálenost půldruhého století.

Lamennais plnil a vedl Havlíčkova ducha až do jeho příchodu do Ruska, od té doby pak znenáhla úplně ustoupil jadrné konkrétnosti přímých dojmů praktických i realistické četby; Abraham a Sancta Clara neovládl mysl Havlíčkovu nikdy tak výlučně, ale působil naň déle a plodněji. Lamennais dílem umožňoval, dílem zdržoval Havlíčkův postup

---

[66]) Zelený v cit. práci (nové vyd str. 179).

k osvícenské metafysice, Abraham a Sancta Clara jej provázel až k jeho positivismu.

XIV.

Druhé období vývoje: metafysicko-positivní.

Metafysika ve smyslu Comteově, totiž nahražování představ theologických oživenými abstrakcemi, vnikala v mysl Havlíčkovu již od počátku jeho náboženské krise.

Seminární jeho vyznání víry je zřejmý deism, jenž konkretní představy křesťanské nahražuje abstraktním pojmem Boha, tak abstraktním, že ho lze „jen ctít, ne milovat". Óda, profesorům v semináři věnovaná, obsahuje druhou abstrakci, Slavii, jakožto personifikaci Slovanstva, postrádající přesné konkretní určitosti. Personifikace ta vyskytuje se v rukopisech Havlíčkových ještě později, a stále zůstává napolo představou poetickou, napolo pojmem abstraktním. V polo poetické symbolisaci té Havlíčka udržoval vliv biblický, Mickiewiczův a Lamennaisův. Vedle nich však již ukazovaly se u Havlíčka první známky metafysiky osvícensko-liberalistické („práva člověčenstva", „rozum") i romantické („láska k vlasti"), totiž výrazy, kterým přikládal samostatnější význam nežli skutečně mají.

V Rusku myšlení jeho se odpoutalo od forem theologických i od mystiky úplně, četba jeho (hlavně Lessing a Gogol) vedla jej přes metafysiku k pojímání positivnímu, což účinek

dojmů konkretních dokonával. Protože však osvícenství Lessingovo ještě plně nepronikl k pojímání relativnímu a historickému, Gogol byl ponořen v jakousi absolutní ruskou víru a ani jiní autoři Havlíčkem tehdy horlivěji studovaní (Logau, Voltaire) nebyli positivisty ani mysliteli historicky uvědomělými, spisovatelé pak historičtěji založení (Gutzkow) měli na Havlíčka vliv pranepatrný, lze snadno pochopit, že Havlíček v Rusku nedospěl k plnému positivnímu myšlení ve smyslu Comteově.

V Obrazech z Rus jeví se značný vliv konkretnosti národopisné a tudíž i positivismu, ale vliv ten vystupuje ve formě poměrně tak absolutní, že obrazy ty se nevymykají z methody racionalistické, přímočaré, nýbrž jaksi ji spojují s tendencí positivní.

Jako redaktor Pražských Novin a České Včely Havlíček ve dvojitosti té pokračoval: provozoval kritiku racionalisticky metafysickou, přikládaje k dílům posuzovaným měřítko pravidel rozumových domněle absolutně platných, ale při tom odmítal některé zvyky toho druhu, na př. užívání pojmu „talent";[67]) klestil cestu positivnímu pojetí národnosti podvraceje abstrakce panslavistické, ale nauku o obci rozvíjel zase způsobem abstraktně metafysickým.

Tato dvojitost byla by se časem asi zne-

[67]) Na tuto obdobu s Comteovým positivismem upozornil Masaryk ve svém „Karlu Havlíčku", ale nevyložil ji zevrubněji.

náhla ustálila v harmonický celek, kdyby revoluce r. 1848 nebyla v činnost Havlíčkovu vnesla příval nových potřeb a hesel, totiž celý inventář politického liberalismu: rovnost všech stavů, svobodu tisku, svobodu spolčovací, svobodu vědy a víry, svobodu obcí, volební parlamentarism, odpovědnost ministerskou, porotní soudy, Montesquieuovský požadavek rozdělení tří mocí v státě (zákonodárné, výkonné a soudní), závislost daní a rozpočtu státního na povolení sněmu a tak dále.

Hesla ta ovšem nevtrhla do novin Havlíčkových najednou. Zprvu přijal (aspoň výslovně) pouze některá, za to však je rozmnožil o požadavky docela časové, vyhovující náladě chvíle (tak zejména požadavek národních gard) a hlavně o požadavky národnostně politické (spojení zemí koruny české, národní rovnoprávnost), kromě toho pak připojil k nim některé požadavky své osobní resp. takové, se kterými by všichni liberálové asi nesouhlasili (požadavek spojení stavu kněžského s učitelským,[68]) uvedení národního jazyka do církve;[68]) zřízení jediné komory na sněmu, v čemž se rozcházel s Palackým a většinou národního výboru).

Hesla uvedená, pokud náležejí do zbrojnice politického liberalismu, vyplynula z osvícenství 18. věku a z jeho politických důsledků. Hesla ta znamenají rozklad státu feudálního a jsou revolučně metafysickými ve smyslu

---

[68]) Zásady Národních Novin (7. června 1848).

Comteově. Skutečnou metafysikou se stávala tehdy, když jednotlivé takové pojmy ve vřavě boje revolučního se změnily v korouhve, za které se bojovalo jako za samoúčel: čím Husitům byl kalich, tím liberálům hesla demokracie, svobody a rovnosti. Konkretní obsah se časem ztrácel víc a více, a abstraktní hesla stala se pojítky stran.

Havlíček sám hleděl se nebezpečí toho co nejvíce vystříhat, a boj proti frázím, boj za konkretnost, určitost hesel a myšlení jest jednou z jeho největších zásluh. I vtip svůj postavil do služeb této výchovy pojmové a v Šotku sesměšňoval povšechná hesla radikálních demokratů.[69]) V tom všem dospěl již k myšlení positivnímu, které je si vědomo abstraktnosti abstrakcí a nepokládá je za objektivně existující bytosti (entity). Ale jeho politické výklady přece jen jsou zbudovány na encyklopedii hesel liberalistických, a chtěj nechtěj do nich zapadají hlouběji než asi Havlíček sám byl si vědom. Bylo nevyhnutelno, zaplatit hesly těmi daň době; vždyť ani podnes po tolika letech, zkušenostech a zmařených illusích nemůžeme se bez mnohých hesel těch obejít.

---

[69]) V tom věží jeden z jeho základních rozdílův od Börnea. Havlíček odsuzuje neuvědomělé vrhání hesel stejně jako Goethe, jemuž Börne (Spisy Recl. vyd. III. 222) za to dělal prudké výčitky tvrdě, že lze i pod hesly neuvědomělými (svoboda, ctnost, vlast) jednat věcně a vydatně. Částečně měl v tom arci Börne pravdu; ale pravda ta svádí k nebezpečnému a neoprávněnému zneužívání hesel.

Havlíčka před přílišným zapadnutím do abstrakcí těchto hesel chránilo jeho jadrně vtipné nazírání; jako jeho racionalism jej činil pro hesla ta vnímavým, tak zase jeho satirická vloha jej činívala k nim kritickým. Kromě toho značně tu působila jeho snaha, psát populárně, a jeho odpor k metafysice odborné a hloubavé ve smyslu německém. Tuto metafysiku zavrhoval až přepjatě, stavě ji na roveň „francouzským špatným románům"[70]) a vždycky proti ní hlásaje „zdravý rozum" v podobném smyslu jako jej hlásali odpůrci Humeovi v Anglii.[71])

Tím dospěl k positivnímu nazírání aspoň potud, pokud Comte sám v positivní filosofii vidí rozšíření obecné, všední či praktické moudrosti životní[72]) na abstrakce filosofické. Havlíček skutečně v žurnalistické činnosti vedl si tímto způsobem. Hleděl čtenářům svým složité a abstraktní pojmy politiky liberální i každé jiné vykládat podle zkušeností a ná-

---

70) Obrazy z Rus, (Quisovo vyd. II. 99, vyd. Krejčího str. 75.).

71) V polemice s Čuprem r. 1846 (vyd. Quisovo III. 172) se Havlíčkovi zdařila docela Comteovská formulace positivního nazírání: „My nelibujíce si v zbytečných „filosofických myších", poněvadž duši nikde nevidíme, soudíme o ní jen potud, pokud se nám v činnosti objevuje, a proto jest naše duše spojení činností duševních, naše duše nejsou „einfache Wesen" (jak dle Herbarta píše Čupr). Také tato formulace se blíží psychologii anglické.

72) Cours VI. 651 a 672 (čes. překlad výtahu str. 429 a 434).

zorů obvyklých v lidu a rovněž formou u lidu obvyklou, na příklad lidovými příslovími, pořekadly, přirovnáními („A protož budiž od nynějška politika Slovanů: z ručky do ručky! A nic na ouvěrek!"[73]), snadno srozumitelným vtipem a ironií nebo metaforou (základní práva oktrojované ústavy jsou „ouhoř, který se všude vykroutí",[74]) a i kde nebylo mu lze použít prostředků tak účinných a svérázných, užíval výkladu snadno srozumitelného, v němž problémy třeba násilně zjednodušoval, jen aby je učinil čtenářům přístupnými a stravitelnými.

Počínání to však nemělo pravý účel popularisační. Havlíček, jak cítíme skoro všude při četbě jeho politických úvah a poznámek, vyjadřoval tak bezprostředně a nehledaně myšlenky i snahy, jimiž jeho duch překypoval, že beze vší pochyby valnou měrou sám smýšlel tak, jak psal. Neběží tu o mravní shodu Havlíčkovy činnosti s jeho přesvědčením — tu Havlíček nejjasněji dotvrdil svým životem a osudem, i netřeba o ní žádných důkazů jiných — nýbrž o shodu ideového typu či vnitřní konstrukce myšlení Havlíčkova s myšlením lidovým. Shoda ta nejjasněji vysvítá z Tyrolských elegií, Křtu sv. Vladimíra a jiných básní, které Havlíček psal v Brixenu

---

[73]) Nár. Noviny 11. dubna 1849. (Válka uherská a Slované.)

[74]) Nár. Noviny, 14. března 1849. (Výklad oktrojované ústavy.)

téměř úplně pro sebe a které tíhnou k lidovosti co nejvýrazněji.

A tak liberalistická hesla byla Havlíčkovi vlastně jen prostředkem k dosažení cílů positivních. Nebyl si toho sám plně vědom a dokonce nevysvítá to nezahaleně z jeho článkův, ale přese všechen vliv resp. podíl metafysiky v článcích těch přece Havlíčkovy projevy byly o celé myšlenkové období dále než většina projevů tehdejších; tíhly k positivnosti, z části jí i dostihovaly a tím ukazovaly do budoucnosti. Vnikaly do věci hlouběji než pouhá časová a dočasná hesla, a proto působí živě podnes, kdežto časová nálada a názory r. 1848 namnoze dávno zapadly do moře kulturní historie.

Rozbor tento potvrzuje se i Havlíčkovým vývojem náboženským. V prvém čísle Národních Novin (5. dubna 1848) napsal: „Vedení semináře Pražského udusilo ve mně velikou část pravých náboženských citů, a teprve za několik let po návratu do zdravého božího světa podařilo se mi po mnohých bouřlivých dobách najíti opět pravou cestu a pravé veslo."

Odkazuje na podrobný výklad této poznámky a na rekonstrukci Havlíčkova náboženství, jež jsem podal v svém „Havlíčku" (str. 128 a násl., 146 a násl., 164 a násl.), podotýkám zde pouze, že z poznámky té vysvítá jasně přechod Havlíčkův od theologie přes rozkladnou metafysiku k positivnosti.

Že Havlíček nedospěl k positivnosti ryzí a nezbavil se úplně názorů metafysických, vyložil jsem shora; že nevymkl se úplně ani z vlivu theologie, ba ani z pověr, vylíčil jsem v „Havlíčku" (str. 170). To arci nepřekvapuje, protože každý stav, jímž člověk prochází, vrývá v jeho bytost známky a stopy; Comte výslovně a správně uvádí, že i myslitel positivní často bývá náchylen k recidivě do názorů theologických a metafysických, kterým dříve přivykl a kterých se zbavil teprve časem.

Tak duchovní vývoj Havlíčkův ukazuje se speciálním případem vývoje formulovaného Comtem, vývoje, jehož positivní období neodloučilo se ještě úplně od metafysického. K odloučení tomu se Havlíček nejvíce přiblížil v posledním, Brixenském a pozdějším období svého života. Po té stránce tedy, právě tak jako po stránce básnické a umělecké, osobní vývoj Havlíčkův byl neustálým pokrokem: vrchol jeho byl na konci dráhy životní — úpadku svého ducha se Havlíček nedožil.

XV.

Souhrn.

Shledali jsme, že bytost Havlíčkova spojuje v sobě několikeré protivy: přírodu a umělou civilisaci, lidovost a studovanost, vážnost i vtip, nacionalism a kosmopolitický liberalism, záliby ethnograficko-romantické a osvícenství, racionalism a zbytky pověry a tak dále. Takové spojení protiv shledáváme

v každé povaze; krajnosti samy se v praxi nevyskytují. Jako není člověka pouze přírodního, tak není člověka od přírody naprosto odtrženého a podobně. Jednotlivci rozeznávají se od sebe jen tím, které ze dvou krajností určitého směru jsou blíže (na př. v Havlíčkově vtipu je více lidovosti než učenosti), pak zdali vůbec jest u nich vyvinut poměr k určité dvojici protiv (na př. u Havlíčka nehraje pražádné rozhodné úlohy pohlaví nebo hudba), a posléze které jemné odstíny a znaky osobní se vyskytují u několika osob, jichž povaha připadá na stejné místo v určité dvojici.

Když jsme určili Havlíčkův poměr ke hlavním dvojicím či pólům, mezi kterými tkví jeho individualita, máme jeho osobnost, sestrojenou z vlivů naň působivších. Každý čtenář postřehne, že osobnost, sestrojená takto, je méně určitá, přesná a živá než osobnost, jakou lze poznati z dřívějších mých knih o Havlíčkovi, zbudovaných na přímém studiu bytosti jeho. Příčina je na snadě. Studujeme-li přímo určitou osobnost, můžeme od jejích projevů přesným postupem dospěti až k poznání jejích kořenův a ovzduší, ve kterém vyrůstala; opačným postupem, od vlivů k projevům osobním, nelze dospěti přesně k individualitě, právě tak jako ze znalosti kořenů stromu nelze dedukovat jeho listí, květy a plody, ani ze znalosti podnebí nelze sestrojit určitou rostlinu. Neboť i v stejném podnebí a za stejných poměrů vznikají by-

•

tosti a povahy rozdílné, lišící se od sebe účinky vlivů nám neznámých. Rozdíly ty jsou právě oněmi jemnými odstíny, shora uvedenými, které nelze redukovat na jejich kořeny a příčiny. Vidíme je samy, ale nevíme, odkud se vzaly.

Tak celkovým rozborem vlivů působivších na Havlíčka dosáhli jsme jen toho, co jest methodicky možno: vložili jsme jeho bytost v určitý rámec místní, časový a společenský, zařadili jsme jej na určitá místa v několik kategorií, hrajících hlavní úlohu v jeho životě. Shledali jsme v něm mocně vyvinutého racionalistu, blízkého osvícenství Voltairovu a Lessingovu, ale spojujícího s logickou přímočárností vždy živý původní cit rodový a národnostní. Viděli jsme, kterak s touto rozumovostí spojen jest jeho vtip a humor, a jak s její časovou osvícenskou formou souvisí jeho víra v školy a výchovu; a naopak jak s jeho nacionalismem souvisí lidovost, což všechno splývá v jeho politické a žurnalistické propagandě, hlásající lidové vzdělání v duchu národním. S jiné stránky, s hlediska Comteova, shledali jsme v jeho programu a nazírání zajímavý specifický přechod od theologie k positivnosti. Jiné zvláštnosti jeho povahy jej ukázaly jako rozeného horala z českého jihovýchodu. Tak vidíme v něm složitý produkt složitých vlivův a poměrů, prostřed nichž nevysvětlena, sama v sobě jednotna a nerozborna stojí jeho vlastní osobní původnost a velikost, založená na dvou rysech — na mu-

čednictví nepřemožitelného učitele a bojovníka, a na humoru rozeného satirika — které v bytosti jeho splynuly v nenapodobitelné kouzlo, stavící Havlíčka mezi nejzajímavější individuality vůbec.

OBSAH.

Z BULHARSKÉHO BOJIŠTĚ

DOJMY VÁLEČNÉHO ZPRAVODAJE

PÍŠE
VLADIMÍR SÍS

DRUHÉ VYDÁNÍ.

V PRAZE 1913
PRAŽSKÁ AKC. TISKÁRNA. — NÁKLAD. „ČESKÉHO ČTENÁŘE"

Psáti o válce dnes, kdy ještě není mír podepsán, kdy se ještě neví, bude-li se ve válce pokračovati nebo ne, je těžké. Je také zcela vyloučeno napsati nějaké kritické pojednání. Mohu pouze v hrubých obrysech nakresliti mlhavý obraz všeho toho, co se až dosud událo na válečném poli bulharském. Ne více!

A o to jsem se také pokusil. Bude mnoho nedostatků. Pochopitelné je i to: zprávy o jednotlivých bojích dosud jsou nesoustředěné a namnoze si odporující. Ptejte se účastníků a každý vám poví něco jiného. Proto necht se čtenář spokojí s tím, co jsem sebral a napsal. Doufám, že se tu přes to doví leccos nového i zajímavého, ježto česky nebylo dosud nic napsáno.

V Sofii, 10. ledna 1913.

Vladimír Sís.

Do mobilisace.

Už několik let připravovali se Bulhaři bezprostředně k válce s půlměsícem, a přece nikdo o tom nemluvil, nikdo o tom jakoby nevěděl. To leží v povaze Bulharů: mlčelivost. Důstojníci, učitelé, kněží — všichni ti vychovávali s vlasteneckým zápalem své svěřence k velikým událostem dnešních dnů, ale bez hlučných deklamací, bez bojovných frází a přípitků. Jen slova „válka" nebylo nikde ani slyšeti.

Přišly však zprávy o massakrování Bulharů ve Štipu v Makedonii, zprávy, jež pronikly do nejzapadlejších vísek bulharských. Ještě nebyly sňaty černé prapory s domů vlastenců bulharských, a už opět nová krev prolita byla krvelačnými pochopy Islamu. Po Štipu přišly na řadu Kočany, město, ležící jen asi 30 kilometrů od bulharských hranic.

V zemi zavřelo. Tisk začal volati po pomstě. Obrovské meetingy vyzývaly otevřeně krále, aby se postavil v čelo národa a vedl jej proti půlměsíci. Už se nikdo nezdráhal vypustiti z úst slovo „válka". Tradicionální zášť proti

Turku, jehož násilnickou ruku pamatuje si ještě dobrá polovice Bulharů, vyvrcholovala — Teď — nebo nikdy! — volalo se se všech stran.

K válce bylo vše připraveno — a především — dosaženo bylo dohody mezi balkánskými královstvími. Zapomenuty byly boje slivnické, zapomenuty půtky o Makedonii. Sofie — Bělehrad — Atheny i Cetyň sbratřily se. Spočítány bodáky a vidělo se, že společné síly mohou nejen čeliti půlměsíci, nýbrž i bezpečně spoléhati na vítězství.

Národ válku chtěl a v tom už byl zajištěn poloviční úspěch. Neboť válka, má-li býti úspěšná, musí býti nejen řádně připravena, nýbrž musí býti i populární, její potřeba musí býti uznána celým národem a ne pouze jednotlivci. A válka s Tureckem byla také populární a to nejen v Bulharsku (z důvodů shora vzpomenutých), nýbrž i v Srbsku, Černé Hoře i Řecku. V Srbsku i Černé Hoře rozechvěn byl národ krvavými událostmi beranskými i sjenickými, v Řecku opět nemohli dosud zapomenouti na své porážky v Thesalii. Válka byla potřebná, byla nutná.

Už v září bylo lze zpozorovati na všech stranách jakousi nervosnost, jakési rozechvění. Na hranicích bulharsko-tureckých opakovaly se téměř každodenně srážky pohraničních stráží. Do Srbska přebíhali ze sandžaku uprchlíci, jejichž vypravování o mukách Starosrbijánců rozhořčilo i nejlhostejnější. Povstalecké čety — komiti — stály připraveny na hranicích; mnohé pak čety křižovaly již po

sandžaku a mstily se muhamedánům. A konečně Černá Hora — ta vlastně již válčila bez vypovězení války.

V Sofii netrpělivě čekali, kdy promluví král Ferdinand. Nechyběly ni výhrůžky. Dokonce vyvinula se i jakási dynastická otázka. Král však mlčel; měl jasno před sebou a věděl na vlas, co se v nejbližších dnech stane. Dnes pak se mu klaní všichni. Zaslouží si to; nevím, který vladař může se mu dnes vyrovnati jako diplomatu i otci národa!

Nejčastěji bylo králi vytýkáno v bulharském i vůbec slovanském tisku, že jezdí příliš často do Vídně. A zatím? Vyprávěl to bývalý předseda ruské dumy Gučkov na cestě z Lozengradu do Dimotiky: právě při jedné takové příležitosti, kdy král Ferdinand meškal ve Vídni, ať už za účelem jakýmkoli, podpisoval předseda sobrání dr. Danev v jeho jménu balkánský čtyřspolek. Balkánská diplomacie ukázala se tentokráte světu v plném svém lesku. Překvapila; byla dříve podceňována, jako bývá podceňováno obyčejně vše, co je mladé i malé. Pracovala tajně i tiše a překvapila Evropu hotovým. Ale ještě i v září bylo vytrvale dementováno ze Sofie i Bělehradu, že čtyřspolek existuje. Dementování tomu se obyčejně věřilo (neboť se zdálo býti „znalcům" Balkánu nemožným, že by se kdy mohli Srbi s Bulhary a Bulhaři s Řeky smířiti!) a to ovšem bylo balkánským diplomatům zcela vhod.

Teprve v druhé polovici září počínalo se i v západním tisku všelicos našeptávati. Všimli

si přátelských styků patriarcha cařihradského Joachima III. s bulharským exarchem Josefem, všimli si pozdravů, vyměňovaných mezi Athenami i Sofií, padlo jim též do očí stálé jezdění srbského vyslance dra. Spalajkoviće ze Sofie do Bělehradu a bulharského vyslance Toševa z Bělehradu do Sofie i zlepšení styků dynastií karaďorděvičské a něgušovské — a stali se nedůvěřivějšími.

Jak a co se mluvilo v této době v Turecku, nevím. Ale když jsem ještě v srpnu mluvil ve Smyrně s několika štábními důstojníky, sami se mi chlubili, že se Turecko připravuje k válce s celým Balkánem.

„Teď jen to skončíme s Italií a na jaře (r. 1913) překvapíme Bulhary i Srby dříve ještě, než si sami vzpomenou na válku s námi" — řekli mi.

Tehdy jsem se tomu klidně zasmál, a když balkánský čtyřspolek vypověděl Portě válku, zasmál jsem se ještě více. Válka byla čtyřspolkem připravena. O její nevyhnutelnosti, o její nutnosti nikdo nepochyboval. Vědělo se, že je nutna především v zájmu lidskosti. Srbi i Bulhaři nemohli klidně přihlížeti k vybíjení svých soukmenovců, svých bratří v Makedonii. Pakli se křesťanská Evropa držela stále ještě hesla Bismarckova, že pro nějakých 40.000 křesťanů Turky povražděných netřeba se rozčilovati, malé státy balkánské byly jiného mínění. Válka však byla nutna i v zájmu míru Balkánu a tím částečně i celé Evropy. Makedonie, ta země věčné anarchie, násilí i převratů, musila býti konečně osvo-

bozena, aby nebyly zbytečně znepokojovány sousední země. V zájmu každého státu je, aby i v jeho sousedství vládl mír i pořádek. Poněvadž pak Turci nejen že nebyli s to pořádek v Makedonii zavésti, nýbrž se dokonce i zdráhali vykonati potřebné a Evropou určené reformy a sami anarchii ještě šířili, bylo třeba, aby přišel někdo zvenčí a poučil Turky o jejich povinnostech k poddaným. Mimo to obyvatelstvo v sousedních svobodných královstvích žilo věčně v krajním rozčilování, pobuřováno stále novými i novými zprávami o násilnostech, páchaných v bezprostřední blízkosti i na lidech zpřízněných krví i vírou.

Bylo třeba vedle Makedonie osvoboditi i Staré Srbsko, tu patriarchální zemi, v níž po staletí vládli slavní Nemaniči, v níž rozséval sv. Sáva první seménka slovanské kultury, v níž Dušan Silný, nejslavnější panovník Slovanů, vydal svůj známý zákoník, sloužící za vzor nejmodernějším zákoníkům, v níž konečně vykrvácel car Lazar s výkvětem srbské šlechty, bráně Evropu od zběsilých hord asijských. V Srbsku nemohli déle trpěti, aby bestie arnautské třísnily svatou půdu Kosova Pole krví ubohé ráje ústavní. A když zvířecké vášně muhamedánů i Arnautů propukly v celém sandžaku i u samých hranic srbských, tu už bylo pozdě raditi k mírumilovnosti.

V pondělí 30. září ve 3 hodiny odpoledne zvláštní vydání úředních „Srpskih Novin“ uveřejnilo „ukaz“, jímž král Petr I. nařizuje „mobilisaci veškeré válečné síly srbské“. Mobilisace byla motivována jednáním Turků, již

mobilisovali o dva dny dříve. Ještě téhož dne, jen o nějakou hodinu později, nařízena byla všeobecná mobilisace i v Bulharsku a ještě o něco později i v Řecku a na Černé Hoře.

Mobilisace.

Byl jsem v té době v Bělehradě. Zažil jsem dny, v nichž každá hodina přinášela nové dojmy a nové obrázky. Ulice stále byly plné; demonstranti pozdravovali krále, zpívajíce před palácem vlastenecké písně a volajíce po válce. Při tom však ani jednomu z demonstrantů nenapadlo, aby šel zkusiti svou statečnost na oknech tureckého vyslanectví nebo konsulátů, jak to činili Turci v Cařihradě, Skoplji a jinde. Válka s půlměsícem hned od prvních dnů přijata byla jako válka svatá, válka křižová a také nebyla ničím znesvěcena.

Druhého dne naplnil se Bělehrad záložníky, spěchajícími přihlásiti se ku příslušným velitelstvím. Tváře hořely vzrušením, oči zářily. Pozdravují se známí i neznámí. Při loučení slyšíte jen: „Do viděňa na Kosovu!"

Závodiště sportovní proměnilo se v obrovský vojenský tábor. Zde byly rozdávány zbraně. Byly to interesantní obrázky: úředník ve fraku připásal si šavli a přehodil přes rameno pušku; vedle něho sedlák v huňatém kožichu připínal si nad opánky ostruhy. Vše tu bylo smícháno: měšťané s venkovany, bo-

háči s chudáky, prostí vojáci s důstojníky. Nikde ani zmínky po rozdílech třídních. Viděl jsem známého svého, tajemníka ministerstva zahraničních záležitostí, jenž jako prostý dělostřelec odříkával nějaký raport podporučíku, praktikantu z jeho kanceláře. Na nádraží opět universitní docent-voják nosil na zádech těžké žoky mouky pro proviant. Ale nikde neslyšeti reptání, všichni jsou nadšeni, všichni plní své povinnosti s nejkrajnější ochotou. Zapomenuty stranické nesváry. Bývalí opposicionáři stejně nadšeně chápali se zbraně, jako lidé vládní.

Nebylo jinak ni na venkově. Slyšel jsem pak vypráveti, jak přijali sedláci zprávu o mobilisaci. Hned, jakmile se rozlehly výstřely jízdních kurýrů, oznamujících mobilisaci, sedláci z třetí výzvy vzali své pušky i náboje a ještě v noci vydali se do měst ku svým velitelstvím. Jednomu sedláku v užickém okrese umíral syn jediný. Ani trochu neváhal, políbil umírajícího a první spěchal za povinností.

Už v úterý dopoledne byly některé pluky, zvláště z divise drinské, úplné, jiné ze tří čtvrtí. Chyběli obyčejně jen ti, již neměli s městem příslušným rychlého spojení, nebo oni, jež zastihla zpráva o mobilisaci v cizině. Tu se opět ženy ukázaly pravými vlastenkami i hrdinkami. Matky samy telegrafovaly synům, ženy mužům, dcery otcům, aby se co nejdříve dostavili ke svým praporům, nebo oznamovaly adresy jejich velitelstvím.

Na velitelstvích pracovalo se o překot. Hlásili se často i takoví, již nikdy ani nesloužili,

nebo byli příliš mladí, nebo příliš staří, a nechtěli se dáti odbýti. Takovým byla prostě ukázána cesta k „Národní Obraně", „Srpské braći" i jiným vlasteneckým spolkům, jež přijímaly a vypravovaly dobrovolníky.

Přihlásilo se i těch několik tisíc.

A jak to vypadalo v Bulharsku v době mobilisace, vyprávěl mi jeden reservní důstojník v Sofii:

„Venkované, unavení celodenní prací, právě ulehli ke spánku, když zazněl zvon kostelní. V několika minutách všichni — muži, ženy, děti — na polo oblečeni shromáždili se před „kmetstvem", kdež jim kmet — představený obce — přečetl mobilisační rozkaz. Té noci už nikdo na spánek ani nepomyslil. Na honem připraveno prádlo i vše ostatní, co si smí voják vzíti. Časně pak ráno řadili se muži vojenskou službou povinní dle druhů zbraní v čety před kmetstvem, zatím co jiní přijížděli s vozy a koni. V poledne pak opouštěla vesnici dlouhá řada vozů, na nichž seděli reservisti. Ženy plakaly, záložníci je okřikovali:

— Proč pláčete, bláhové ženské, když se my již ani dočkati nemůžeme, až uvidíme Turka!

Hned po příjezdu do okresního města (to bylo v Šumenu) ohlásili se záložníci u svých pluků, a ježto v kasárnách nebylo místa, ubytovali se po městě ve školách i soukromých domech. Druhého dne, když se zatím už setniny doplnily na tři čtvrti, „rotnija komandir" rozdělil si svou setninu na čtyři „vzvody" (čety) a tyto opět každý na čtyři „otdeleni".

Každému takovému oddílu přidělen byl poddůstojník, takže setnina měla celkem šestnáct poddůstojníků. Hned na to byli záložníci uniformováni i ozbrojeni. Nelenilo se. Každý den cvičili se vojáci ve střelbě; zopakovány byly povely, cviky, signály a asi po týdnu odesíláni byli vojáci k hranici, pozdraveni při odchodu plukovníkem i pokropeni svěcenou vodou."

Tak to vyhlíželo všude. V celém Bulharsku nenalezl se člověk, jenž by ze strachu před válkou snížil se k deserci. Mobilisace také skutečně svou rychlostí, přesností i dobrovolností překvapila celý svět. Překvapila i domácí lidi.

„My jsme se neznali!" — volali v Sofii i v Bělehradě.

„My jsme jich neznali!" — volal opět tisk cizí až na malé výjimky.

V jednom jediném týdnu stály statisíce nadšených, odhodlaných a boje chtivých bojovníků pod vlajícími prapory. Zakročování velmocí bylo již zbytečné, rada k demobilisaci byla ironií. Demobilisace byla také vyloučena. Ni jeden z těch vojáků, opustivších domácí krb svůj a čekající na okamžik, kdy bude moci vypáliti první ránu proti Turkům, nesložil by zbraně, kdyby byl přišel rozkaz demobilisační. Místo demobilisace měly by pak vlády balkánské domácí, vojenské revoluce. To dobře také věděli na příslušných místech a proto bylo také dle toho zakročujícím vyslancům, mandatorům evropských ochránců

míru, příslušným způsobem odpověděno: na Cetyni vyhlášením války, v Bělehradě, Sofii a Athenách shovívavým úsměvem.

„Zkuste zastaviti je, poručte jim, aby se vrátili domů!" ukázal v odpověď ministerský předseda Pašič vyslanci rakouskému i italskému na eskadrony dragonů, táhnoucích z Bělehradu k hranicím. „Já se toho odvážiti nemohu, pánové. Zkuste vy!" To v Bělehradě i Sofii dobře věděli, že s podepsáním mobilisačního rozkazu bylo současně podepsáno již i vypovězení války, a také dle toho jednali.

Z Bělehradu do Sofie i v Sofii.

„Národní Listy" rozhodly se poslati mne na bulharské bojiště k thráckým armádám. Byl jsem na rozpacích: především tušil jsem, že válka bude již v několika dnech zahájena a obával jsem se tudíž, že přijedu do Sofie příliš pozdě; a za druhé — nebylo ani spojení se Sofií, ježto vlaky sloužily výhradně jen vojenským účelům. Poslední starost záhy odpadla: počínajíc čtrnáctým říjnem, trať Bělehrad—Sofie otevřena byla opět i pro obecenstvo. Vlak jel do Sofie jednou za den a jízda trvala 24 hodin.

Vyjel jsem z Bělehradu 15. října v úterý. Vagony byly přeplněny. Musili jsme státi bez ohledu na to, měl-li kdo lístek první nebo

druhé třídy. Byl však na štěstí krásný, slunný den a já přestál jsem celé dopoledne na můstku, neodvraceje očí od krásných panoramat, jež úrodná Šumadie poskytuje.

Že bude válka, bylo viděti pouze na nádražích, kdež se tísnili vojáci i dopravní, selské vozy, pak nákladní vlaky s děly a válečným materiálem.

Před Nišem uviděl mne známý můj Leonid S. Zarin, úředník ruského vyslanectví v Bělehradě. Byl poslán jako zvláštní kurýr do Sofie. Pozval mne do svého kupé.

Mluvili jsme o nastávající válce.

— Válka skončí pro Slovany dobře! — tvrdil. — My v Rusku nejsme tak odslovanění, jak se nám vytýká stále. V Moskvě bije slovanské srdce, v Petrohradě bdí slovanské oko. I stvoření čtyřspolku je ruská práce. Dokud byl Čarykov v Cařihradě, nešlo to, poněvadž ten usiloval o stvoření vůbec balkánského spolku s Tureckem v čele, kdežto Hartvig byl proti. Čarykov byl odvolán, našemu vyslanci (bělehradskému) uvolněny byly ruce a za přispění zemřelého srbského min. předsedy dra. M. Milovanoviče, vyslance dra. Spalajkoviče, dra. Daneva i řeckého ministrpresidenta Venizelosa vytvořen byl balkánský čtyřspolek ne v čele s Tureckem, nýbrž proti němu. Hartvig vyslovil se proti Turecku jedině z toho důvodu, že už se k ničemu nehodí, a spíše by balkánský spolek svou přítomností seslabovalo, než posilňovalo.

V Niši se uvolnilo. Mnoho cestujících, mezi nimiž byl na prvním místě dobrovolný personál Červeného kříže, vystoupilo. Šli jsme do nádražní restaurace se navečeřeti a setkali jsme se tu s nišským ruským konsulem Byl nadšen mobilisací.

— Vyhrajeme to, vyhrajeme to na celé čáře!

A vyprávěl nám dále o vpádu tureckých pohraničních stráží na srbské území u Ristovce.

— Však je to také naposled, co ozbrojený Turek vstoupil na svobodnou půdu srbskou!

Jeho proroctví se vyplnilo — —

Z Niše jsme vyjeli za tmy. Vlak míjel strážní ohně vojenských hlídek, rozestavených podél trati. Tři — čtyři hodiny a blížili jsme se k bulharským hranicím. Mám Srbsko rád a loučil jsem se s ním těžce — jak s druhou svou vlastí. Kdož ví, kdy je opět uvidím!

Pirot — hranice — Caribrod!

Caribrod je první stanice na bulharské půdě. Rozespalí vystoupili jsme z vagonu. Na nádraží procházelo se několik opolčenců — Šopů — v krátkých ovčích kožiších, s dlouhými puškami na ramenou. Našli jsme jich ještě více v restauraci nádražní, v níž už bylo vše vypito i vyjedeno. S bídou sehnali jsme špatný čaj a kousek chleba. Šopi (tak nazývají Bulhaři venkovany od srbských hranic) mne obklopili a já musil jsem jim zreka-

pitulovati všechny politické události z posledních dnů. Poslouchali, kývali hlavami a proklínali Turky.

Zazvonilo. Vsedli jsme do nového vlaku a časně ráno ocitli jsme se na sofijském nádraží.

Sofie ještě spala a malí kloučci — roznašeči novin — budili ji, vřískavě vyvolávajíce: „Utro! Ima vesnik Utro interesen!"

První starostí mou bylo ovšem zajeti si do hotelu, občerstviti se a pak po práci.

A práce bylo dosti: měl jsem vyhledati různé vlivné osoby, vymoci si vstup na bojiště, informovati se o nejnovějších událostech a p. Však jsem také viděl, když jsem vešel do budovy „Hlavní pošty", kde se v druhém poschodí ubytovala macecha žurnalistů, „Censura", že ani druzí nelení. Všude se hemžili zpravodaji, nervosně mávajíce rukama a rozmlouvajíce všemi evropskými jazyky. Já pak byl jsem jedním z nejposlednějších i měl jsem nejvíce na spěch.

Abych se však vyhnul dlouhému shánění a běhání od Piláta ke Kaifáši, odebral jsem se přímo k min. předsedovi p. Iv. Ev. Gešovu, na něhož jsem byl doporučen p. drem. K. Kramářem. Přijal mne velmi vlídně a napsal mi pro náčelníka censury majora Lefterova psaní, v němž mne doporučil jako válečného zpravodaje prvního českého listu.

Tím bylo všechno odbyto: obdržel jsem červený pásek se začátečními písmeny (cy-

rillskými) B. K. (Voennen Korrespondent) a číslem No. 64 a červenou legitimaci, i mohl jsem klidně čekati na odjezd k hlavnímu stanu. K tomu ovšem nebylo daleko. Události se rapidní rychlostí vyvíjely a měli jsme válku přede dveřmi. Ve středu 16. října přerušeny byly diplomatické styky s Portou a vyslanci vzájemně odvoláni. Ještě téhož dne Mugbil bey, turecký vyslanec, opustil Sofii a archiv vyslanecký přestěhován byl do německého vyslanectví.

Ve čtvrtek 17. října byl jsem opětně u p. J. Gešova. Je to už starý pán, prostřední velikosti, zavalitý, okrouhlého obličeje, prošedivělý.

Mluvili jsme o věcech zcela nepolitických. Vytušil jsem, že mu to bude milé v této době neutuchajícího napětí.

Byl zcela klidný a když jsem odcházel, řekl mi:

— Teď budeme míti velevýznamnou ministerskou schůzi!

Odešel jsem. Na ulicích bylo živo. Restaurace byly přeplněné. Všichni čekali. Nač? Vědělo se, totiž tušilo se, že se již tiskne — manifest.

A tiskl se. Blížil se památný pátek 18. října.

Ráno probudilo mne bubnování. Spěšně jsem se oblékl a vyšel na ulici. Tentokráte Sofie nespala. Ulicí „Marie Lujza" táhli vo-

jáci k nádraží. Nikdo si jich nevšímal, nikdo jich tentokráte nepozdravoval. Lidé tísnili se u nároží. Přiblížil jsem se k jednomu hloučku. Viděl jsem na zdi nalepený manifest. Kdosi četl nahlas, druzí poslouchali. Prodral jsem se až k manifestu a slabikoval si ho sám, jsa vzrušen jako ostatní, již se tísnili kolem mne.

Přináším tu manifest raději v plném znění:

B u l h a ř i,

po celou dobu svého dvacetiletého panování usiloval jsem vždy jen o mírnou, kulturní práci, pokrok, štěstí i slávu Bulharska a přál jsem si, aby se tou cestou ubíral i na dále národ bulharský. Avšak prozřetelnost usoudila jinak. Nadešla chvíle, kdy bulharské plémě povoláno je, aby opustilo dobrodiní míru a chopilo se zbraně k vykonání jednoho velkého úkolu.

Tam za Rilem i Rodopami naši bratří po krvi i víře nebyli do dnes, kdy jsme my již třicet pět let svobodni, tak šťastni, aby se domohli snesitelného, lidského života.

Všechna úsilí, vynaložená k tomu cíli jak od velmocí, tak od bulharské vlády, nebyla s to, zjednati podmínky, za nichž by se mohli křesťané těšiti právům i svobodě člověka.

Slzy balkánského otroka, nářky milionového obyvatelstva křesťanského nemohly nedojmouti naše srdce, srdce jejich souplemenníků i jednověrců, již vděčí za svobodu i mír-

ný život jedné velké, křesťanské osvoboditelce.

Bulharský národ vzpomněl si na prorocká slova cara-osvoboditele: „Svaté dílo musí se dokončiti!"

Naše mírumilovnost je vyčerpána... Abychom pomohli utlačovanému křesťanskému obyvatelstvu v Turecku, nezbývá žádný jiný prostředek, než abychom se chopili zbraně. My vidíme, že jen tak můžeme zabezpečiti si ochranu života i majetku. Anarchie v Turecku otřásala i naším státním životem. Po vraždění ve Štipu i Kočanech místo aby trpícím přiznáno bylo právo a dáno zadostiučinění, jak jsme my žádali,*) turecká vláda nařídila mobilisaci svých válečných sil. Tak těžkým zkouškám podrobena byla naše trpělivost.

Humanní, křesťanské city, svatá povinnost pomoci bratřím, když tě jim hrozí nebezpečí vyhubení, jakož i čest a důstojnost Bulharska uložili Mně, abych povolal pod prapory syny hotové k obraně vlasti.

Naše dílo je spravedlivé, veliké a svaté. V klidné důvěře v ochranu i pomoc Všemohoucího oznamuji národu bulharskému, že válka za lidská práva křesťanů v Turecku je vypovězena.

*) 13. října bulharská vláda (a s ní současně i ostatní vlády čtyřspolkové) podala Portě notu, v níž žádala reformy pro Makedonii i Thrakii. Porta však třetího dne odpověděla, že bulharská nota nezasluhuje odpovědi.

Rozkazuji chrabrým bulharským vojskům, aby vtrhla do tureckých území! Současně s námi bojovati budou se společným nepřítelem a za týmž cílem vojska spřátelených balkánských států: Srbska, Řecka i Černé Hory. A v tom boji kříže proti půlměsíci, svobody proti tyranii budeme míti sympatie všech těch, již milují pravdu i pokrok. Ochrabřen těmito sympatiemi nechť statečný bulharský vojín vzpomene si na herojské skutky svých otců i dědů a znamenité vlastnosti svých učitelů-Rusů osvoboditelů a nechť spěje od vítězství k vítězství!

Ku předu! Budiž Bůh s námi!

Vydán ve St. Sofii 5. (18.) října 1912.

Na originálu vlastnoruční Jeho Veličenstva cara podpis: Ferdinand.

Pak následovaly podpisy všech ministrů.

V tisících exemplářích rozletěl se manifest po celém Bulharsku a všude byl čten a pozdravován jako nejpříjemnější zvěst. Nadešla kýžená hodina — hodina odplaty, hodina pomsty.

Car ještě v noci odjel s nástupcem trůnu princem Borisem a princem Kirillem do Staré Zagory, jež vybrána za sídlo hlavního stanu. Tam v chrámě sv. Bogorodice odsloužena byla stařičkým metropolitou Methodiem slavná liturgie, po níž pak car přečetl národu manifest. Válka byla zahájena.

Ještě téhož dne bulharské pluky, vyprovázené carem přes Harmanlij až ke hranicím, rozloučily se s vlastí, aby přinesly svobodu bratřím thráckým i makedonským. Tři armády současně vstupovaly na turecké území. Armáda první, sesílená srbskými pluky, vyrazila z Küstendilu do Makedonie; armáda druhá pod velením generála Ivanova táhla k Drinopolu, a konečně armáda třetí, vedená generálem Radkem Dimitrijevem, zamířila k Lozengradu.

Hlavní stan prozatím zůstal ve Staré Zagoře. Tu byl car jako nejvyšší velitel všech tří armád, i jeho pravá ruka a skutečný vrchní velitel generál Savov a chef generálního štábu generál Fičev.

V pátek prolévána krev ještě nebyla. Pohraniční stráže turecké opouštěly bez výstřelu svá místa a ustupovaly do vnitrozemí. To ducha bulharského vojska jen ještě více povzneslo.

První úspěchy.

Sobota přinesla už první vítězství. První armáda obsadila Carovo Selo, Horní Džumaji i Černou Skálu; druhá armáda obsadila Mustafu Pašu i Kurt-Kale a všechny pohraniční karauly.

Obtížné bylo dobytí Černé Skály, nepřístupných tureckých posicí, ovládajících vstup

do údolí řeky Strumy. Nepřátelský Srbům tisk rozkřičel tehdy, že srbské pluky útočící na turecké posice byly odraženy a obráceny v útěk. To však pravda nebyla. Srbi při prvním útoku sice odraženi byli, ale již druhým útokem, v nějž zasáhli i dva prapory bulharské, Černá Skála byla dobyta. Jejím pádem otevřena byla vítězům cesta podél Strumy k jihu.

Mustafa Paša dobyta byla bez krveprolití. Ještě v pátek přiběhly z Hebibčeva pohraniční hlídky do M. Paše a oznámily, že se Bulhaři blíží. V M. Paši byla slabá posádka: jen asi dvě setniny pěchoty a několik jízdních četníků. Turecké i židovské obyvatelstvo počalo se kvapně stěhovati. Posádka vojenská na odpor nepomýšlela. Bylo rozhodnuto, aby couvla do Čermenu. Dříve však měl býti zbořen historický kamenný most, vysoko se klenoucí nad Maricí. Vybráni byli čtyři vojáci a jim uloženo, aby položili na most bomby, a když se Bulhaři přiblíží, aby je zapálili. Ostatní pak vojsko opustilo M. Pašu v největším spěchu.

Z dálky bylo viděti již bulharskou jízdu — asi dvě eskadrony. Za jízdou následovala pěchota a artilerie, jež obsadila oba břehy Marice. Oni čtyři vojáci, zanechaní u mostu, vzpomněli si na svůj úkol, ale jen jednomu se podařilo bombu v čas zapáliti. Následoval výbuch a kus zábradlí a asi tři čtverečné metry po kraji sřítily se do vody. Pilíř zůstal neporušen.

Zatím se již jízda přiblížila k městečku. Za ní poklusem následovaly dva prapory 30. pěšího pluku. V městečku se však nikdo ani ne-

hýbal. Ženy a děti skryly se ve sklepích, muži bojácně vyhlíželi z oken.

Hudba zahrála „Šumi. Marica!" a bulharské vojsko vstupovalo na most, na týž most, přes nějž se kdysi ubíraly vítězné armády turecké, aby dobývaly Evropu. Měšťané dodali si odvahy a vyšli vstříc svým osvoboditelům. Přivítali je na témže místě, na němž před 33 léty vítali „bílého generála" Skobeleva.

Mustafa Paša byla osvobozena a na „konaku", jenž byl ještě před několika téměř hodinami sídlem kajmakama (okresní hejtman), proslulého svou ukrutností, zavlál trojbarevný prapor bulharský. Ženy opustily sklepy a svobodně vyšly na ulici. Všem se rázem ulevilo. To, co bylo až dosud jen tajným přáním, jehož se nikdo nesměl odvážiti nahlas vysloviti, stalo se skutkem: M. Paša byla podruhé a to trvale osvobozena.

To byl první den úspěchů bulharské zbraně.

Váleční zpravodaji do St. Zagory.

V neděli 20. října bylo nám oznámeno, že se máme příštího dne dostaviti na nádraží a odjeti k hlavnímu stanu do Staré Zagory.

Sešlo se nás válečných zpravodajů hodně — přes osmdesát. V deset hodin dopoledne vlak opustil nádraží sofijské a odvážel nás k bojišti, nebo alespoň blíže k němu.

Ve vlaku počínali jsme se seznamovati. Mezi Italy našel jsem dosti známých, s nimiž

jsem se viděl na Rhodu i ostatních Italy obsazených egejských ostrovech. Byl tu Ernesto Vassallo, zpravodaj „Corriere d'Italia". Conrad Zoli od „Secola" a Luigi Barzini od „Corriere della Sera". Barzini je známý již válečný zpravodaj, jenž nechybí při žádné válce, revoluci nebo alespoň stávce. Byl však po celou tu dobu churav, jak někteří tvrdili, ze vzteku na censuru macešskou. Musil jsem Italy naučiti zpívati „Šumi Marica" a teprve potom mne propustili.

Přešel jsem do německo-anglického kupé, v němž bylo neobyčejně živo. Paul Block, zpravodaj „Berliner Tageblattu", starší, obtloustlý pán, vezoucí s sebou koš šampaňského, vyprávěl anekdoty a ostatní se smáli. Byl tu ještě von Gottberg, zpravodaj „Berl. Lokalanzeigru", mladý Švýcar dr. Hodel od „Frankfurter Zeitung" a Klein z „N. F. Presse". Mezi Angličany našel jsem rovněž známé: William Maxwell z „Daily Mail", Besset Burleigh z „Daily Telegraph", P. Gibbon z „Daily News", W. Nevinson z „Daily Chronick" a Amerikán M. Stanhope z „New York Herald". Po chvíli pak přišel i Francouz Ch. Vallier z „Matinu" pařížského.

Němci začali o politice a o válce i těšili se, že to Turci vyhrají. Já i Angličani jsme pochybovali. Stanhope prorokoval, že přijde cholera, a vyprávěl, jak v Hamburku spal s jedním nemocným, jenž druhého dne zemřel od cholery.

Blížili jsme se k Plovdivu. Na obzoru směrem jihozápadním viděli jsme dým, a když

se setmělo, ohnivou zář. Hořelo, a jak nám vysvětlil provázející nás důstojník, hořela buď nějaká pohraniční vesnice, nebo strážnice turecká.

Němci se opět rozčilovali a mínili, že asi Turci vtrhli na bulharské území a zapálili nějakou ves. Vzal jsem si raději Weiningera a četl, zatím co ostatní kukátek s očí ani nespouštěli.

Do Staré Zagory přijeli jsme v půlnoci. Žurnalisti zůstali spáti ve vagonech, ježto se v blátě nikomu do města nechtělo, a já lehl jsem si v blízkém parku na lavičku. K ránu, ještě za šera, probudilo mne pronikavé světlo elektrických lampiček. Promnul jsem si oči a poznal své známé Italy, Němce i Angličany.

— Vy tu spíte? A nezmrzl jste? My máme všichni rýmu!

Rozednilo se. Zašli jsme si do města vyhledati byty. Nikdo se o nás nestaral, musili jsme s oháněti sami. Na mne se obraceli žurnalisté všech národností, abych jim byl tlumočníkem. A to tak mrzelo jednoho mého krajana-kolegu!

Stará Zagora je hezké město novějšího data, ježto ve válce rusko-turecké byla do základů zničena. Obyvatelů je asi 25.000, z toho malé procento připadá na muhamedány i Cigány. Ulice jsou široké, přímé, domy prosté, čisté. Na hlavní ulici, jejíž domy byly ozdobeny prapory, ubytoval se chef štábu generálního Fičev s generálem Mich. Savovem. Zřídka kdy se objevili na ulici. Fičev je ještě celkem

mladý generál, pětačtyřicátník. Má italskou školu. Politicky patřil kdysi k stambulovistům. Vyznamenává se vzácnou chladnokrevností i duchapřítomností. M. Savov, bývalý ministr vojenství, je už šedesátník. Dnešní armáda bulharská je jeho životní dílo. Rovněž jest strůjcem válečného plánu. Nedaleko od domu, v němž se ubytovali oba tito generálové, nalézá se jednoposchoďový dům. Před vchodem stála stráž, se střechy vlály prapory. Dům ten určen byl pro cara, ale car zřídka kdy překročil jeho práh. Obyčejně bydlil v salonním vagonu na nádraží. Generální štáb umístěn byl v rozsáhlé gymnasijní budově. Tam vládl ve dne v noci čilý ruch. Ordonanční důstojníci vcházeli i odcházeli; před vchodem tísnily se automobily, kočáry a koně kurýrů i důstojníků. Tu bila tepna války, odtud rozletovaly se rozkazy na celé válečné pole.

Generální štáb žurnalistů byl opět v restauraci „U zlaté koruny". Tam se obědvalo i večeřelo, tam vymýšleny byly depeše i projektovány válečné dopisy. Tu snad také v tom neutuchajícím křiku i hluku zdávalo se některým zpravodajům, že slyší hřmění děl, ston raněných a že vidí dým hořících vsí, jak mnozí též psali (Bauer, Zifferer a jiní). Často se telegrafovaly směšné věci. Jednou stěžoval si mi německý jeden žurnalista, že mu censura nedovolila telegrafovati, že gen. Fičev onemocněl. Poradil jsem mu, aby censuru oklamal a telegrafoval prostě: Heute vom Fičev Chinin genommen. — Fičev měl totiž nějakou

zimnici. Dobrák Němec poslechl. Ale dověděli se o tom i ostatní a v domnění, že jedná se o dobytí nějaké pevnosti turecké, chtěli rovněž totéž odtelegrafovati. Censoři měli hodně práce, než jim to rozmluvili.

Toho dne, kdy jsme přijeli, přivedli do St. Zagory první zajatce. Když je vedli ulicemi, nikomu ze Starozagořanů ani na mysl nepřišlo, aby si ulevil nadávkou. Spíše bylo lze pozorovati jakýsi soucit. Zajatce zavedli na dvůr budovy, kde se nalézá štáb tundžanské divise, a dali jim večeři. Byli vyhladovělí. Apathicky hleděli před sebe a mlčky přijímali cigarety, jež jim generál Petrov rozdával. Jen jeden — asijský Turek — stále se plaše ohlížel a nechtěl věřiti, že se mu nic zlého nestane.

Večer seznámil jsem se s malířem J. Věšínem. Měl na sobě černou uniformu se stříbrnými šňůrami na prsou. Byl poslán ministerstvem vojenským na válečné pole, aby si sbíral látku pro obrazy. Bulhaři nazývají ho svým Vereščaginem. Je to elegantní, příjemný pán, neznající únavy i překážek. Pracoval celý den v nevytopeném improvisovaném atelieru při špatném osvětlení. Také si tu vysílil oči na delší dobu.

Lozengrad.

Lozengradu je s to dobýti pouze pruské vojsko, a to po tříměsíčním obléhání.

Von d. Goltz paša.

Hned, jak jsme přijeli do St. Zagory, dověděli jsme se, že bylo už přikročeno k současnému obléhání Adrianopole i Lozengradu. Dvě ty pevnosti měly dle přesvědčení generálního štábu tureckého zadržeti Bulhary tak dlouho, až by bylo dopraveno z Malé Asie tolik vojska, kolik by stačilo ku poražení Bulharů i Srbů současně. Obě pevnosti jsou prvního řádu. Lozengrad byl opevněn pod dohledem samého reorganisátora turecké armády, Němce von d. Goltz paše, jenž si také na tom značně zakládal.

Dostal jsem se do Lozengradu později, a když jsem viděl turecké posice, nedivil jsem se ani trochu výroku Goltzovu. Když se čtvrtek 24. října přišla zpráva, že Lozengrad padl, ze žurnalistů málo který tušil, co dobytí této pevnosti znamená. Mnozí krčili rameny:

— Opevněný tábor, náspy hliněné, nic více!

Lozengrad však třeba viděti a teprve potom souditi.

Pevnost, jež se turecky zove Kírkilise, je vzdálena od hranic bulharských jen asi 40 kilometrů a nalézá se v centru obranné pevnostní linie Adrianopol-Lozengrad-Malé Trno-

vo. Řeci nazývají Lozengrad Saranda Ekklisie. Bulharské jméno znamená „Vinohrad", turecké „Čtyřicet kostelů", řecké rovněž. Bulharské jméno je novějšího data a zvoleno proto, že v okolí města skutečně se nalézají samé vinohrady. Město jest amfitheatrálně rozloženo na úrodných svazích a zvláště v létě, kdy se zelenaly sady i vinohrady, dnes většinou zničené, působilo milým dojmem. Původu je prastarého. Byla to kdysi římská kolonie a důležitá obchodní stanice, ležící na staré, dlážděné silnici, vedoucí z Cařihradu k Dunaji. Zbytky silnice, jakož i pevnůstek, k jejímu střežení postavených, dosud se vidí u Bunar-Hissaru.

Lozengrad, dokud patřil Turkům, byl sídlem mutesarifa, jakéhosi krajského hejtmana a podřízeny mu byly kazy (okresy): malo-trnovská, bunar-hissarská, vizenská, lüleburgaská i baba-eskijská. Obyvatelstva před válkou bylo asi 22.000. Většinu tvořili křesťané: Bulhaři a Řekové. Bylo též Turků i židů hodně, ti však město opustili. Dnes je Lozengrad sídlem vojenského gubernátora i ústřední správy Thrakie.

Jako pevnost jde Lozengrad za Adrinopolem. Pevným dělá ho přirozená poloha. Před hlavní pevností v kruhu postaveno bylo ještě asi šestnáct menších pevnůstek i redut, jež musili Bulhaři jednu za druhou dobývati.

Proroctví Goltzovo se nesplnilo. Neobléhali Lozengradu Prusové, nýbrž Bulhaři, nováčci ve vojenském umění; a neobléhali pevnosti

tři měsíce, nýbrž pouze tři dny. — A Lozengrad padl.

Úkol, jenž byl svěřen Napoleónku, jak Bulhaři nazývají generála Radka Dimitrieva pro jeho malou, zavalitou postavu, nebyl snadný. Lozengrad měl vedle silných posicí i silnou posádku. Byly tu úplné tři armádní sbory řadového vojska, jeden reservy a pak ještě dvě samostatné divise. Armádě pak velel syn velkovezírův Mahmud Muktar paša, ministr námořnictví, jenž schválně přijel z Cařihradu, aby dodal svou přítomností vojsku odvahy i nadšení. Bitevní linie turecká sahala až ke vsi Petře, ležící asi 15 km na severozápad od Lozengradu, a byla obsazena osmi divisemi ve dvojných posicích. Radko Dimitriev postavil frontou proti nepříteli tři čtvrtiny své armády a zbytek odeslal na krajní pravé křídlo své, aby se případně zajistil před možným přepadnutím se strany adrianopolské. Adrianopol tehdy ještě nebyl obklíčena a mohli tedy odtud přijíti Turci lozengradské armádě ku pomoci.

V úterý 22. října podniknut byl hlavní útok na přední turecké posice u Petry. Boj, v němž hlavní účast brala z počátku jen artillerie, trval bez přestávky do středy dopoledne, kdy se Turci dali na útěk. Jen divise Hilmibeye držela se asi ještě dvě hodiny, ale konečně byla i ona přinucena uchýliti se za hradby pevnůstek a za zákopy.

Hlavní armáda lozengradská byla schvácena takovou panikou, že Mahmud Muktar paša

nadarmo prosil a zaklínal vojáky, aby se zastavili a znovu útočili na Bulhary. V noci na čtvrtek byl i on přinucen, vida, že je Lozengrad ztracen, v největší rychlosti uprchnouti, dokud byla ještě železnice v rukou tureckých. Armáda turecká rozprchla se na všechny strany, ale hlavním proudem ustupovala k Bunar Hisaru a přes Kavakly k Baba Eski, Lüle Burgasu. V Lozengradě i pevnůstkách zůstala ještě silná posádka, hlavně však bašibozuci — Kurdi, Tataři i Albánci, již skryti ve vinohradech, pokrývajících pahorky, na nichž se nalézaly pevnůstky, způsobili Bulharům největší škody.

Bylo bojováno celou noc na čtvrtek. Útok následoval za útokem. Minovaná půda vybuchovala, pohřbívajíc celé čety. Vojáci padali do hlubokých jam a nabodávali se na ostré koly. Jiní opět vykrváceli, zapletení v ostnaté dráty. Bašibozuci drželi se statečněji než řadové vojsko a musili býti z vinohradů bodáky vypuzeni. Konečně k půlnoci byli Bulhaři pány tří nejdůležitějších pevnůstek. Dopravena rychle děla a pak se již vzdávala jedna pevnůstka za druhou. Ráno pak zbýval už jen Lozengrad sám. Ale o jeho osudu nebylo třeba již pochybovati. Bulhaři vtrhli ze tří stran do města. Rozzuřil se pouliční boj, při čemž hlavní podíl brali dobrovolníci. Dům po domě dobýván a bašibozuci kryjíce se v nich, vybíjeni. Posádka v hlavní pevnosti držela se statečně. Teprve v deset hodin zavlál bílý prapor a v 11 hodin zamě-

něn byl již bulharským. Lozengrad kapituloval.

Ještě dnes lze viděti všude půdu rozrytou granáty i posetou šrapnelovými střelami, prázdnými patronami, kusy látek a j. Vše svědčí o úžasných bojích.

Nepřítele Bulhaři daleko pronásledovati nemohli. Pěchota byla unavena, jízdy málo a k tomu cesty rozmoklé, neschůdné. Pouze směrem k Bunar-Hisaru pronásledovala prchající jízda asi na 15 km., při čemž bylo ukořistěno ještě několik děl. V samém Lozengradě našli Bulhaři děl na šedesát. Zajato bylo asi 1200 vojáků. Mimo to ukořistěny byly velké zásoby šatstva, kamaší (prodávají se teď po 4 francích) a několik metrických centů — aspirinu. Rovněž nalezeno asi 15.000 pušek německého původu a s datem 1913. Jsou to pušky, jimiž bude letos vyzbrojena německá armáda a byly poslány Němci plukovníku Veitu, jenž velel jízdě u Lozengradu. Osud jeho tehdy zajímal veřejnost. Myslilo se, že padl do zajetí. Zatím se však zjistilo, že byl od prchajících askerů zabit, když se pokoušel dle pruského způsobu zastaviti je revolverovými výstřely.

Co zavinilo porážku Turků u Lozengradu?

Nebyla to především snad přesila bulharská. Turci měli výhodné posice, měli řetěz dobrých pevnůstek i zákopů, měli i silnou artilerii. V tom spočívaly velké výhody. Ale velkým neštěstím bylo pro Turky, že měli ve vojsku křesťany, již svými hromadnými

desercemi podryli duch i kázeň ostatních. Když se hnali Bulhaři od Skupola k Petře, zajali mnoho takových křesťanských vojáků, již odhazovali zbraně a křižujíce se, na důkaz, že nejsou muhamedáni, vzdávali se přikvapivším bulharským vojákům.

Nebylo sice křesťanů v armádě lozengradské mnoho, snad připadl průměrně jeden, nanejvýše dva na setninu, ale už ta jejich přítomnost mnoho uškodila. Velikou též chybou bylo, že je turečtí důstojníci posílali do předních řad. Jejich úmyslem bylo šetřiti muhamedány, ale úmysl selhal. Křesťanští vojáci nevydrželi ani jednoho útoku, poněvadž nechtěli. To pak zaviňovalo porážky celých pluků, celých divisí. Divise Hilmiho beje se jen proto tak dlouho a chrabře držela, že v ní nebylo téměř ani jednoho křesťana.

Na tak brzké dobytí Lozengradu v Bulharsku nikdo nepomyslil. Byl jsem v Staré Zagoře. V úterý večer našeptávalo se, že několik útoků bulharských bylo odraženo. Ve středu ráno náhle gen. Savov odjel. Kam, nevědělo se, ale tušilo se, že je to ve spojení s obléháním Lozengradu. A zatím ve čtvrtek přišla zpráva, že je Lozengrad dobyt. Mnozí žurnalisti, třebas že zprávu o tom odtelegrafovali, mnoho nevěřili. Teprve v pátek, když byli přítomni slavnostnímu díkůvzdání za vítězství lozengradské v chrámu sv. Bogorodice a když slyšeli, jak biskup Methodie gratuluje caru a předpovídá, že je blízký den, kdy se stane dle vůle Prozřetelnosti carem velké ří-

še balkánské, zmizely poslední pochybnosti. Němci však příliš velké radosti nejevili.

Význam vítězství lozengradského byl dalekosáhlý. Poražená armáda Mahmuda Muktara, prchající k Lüle-Burgasu, pramálo mohla dodati odvahy armádám Turghutově i Abdullahově. To byl již počátek konce. Mimo to pádem Lozengradu a M. Trnova, jiż bylo dobyto den před tím, zůstal Adrianopol osamocen v pevnostní linii, určené k zadržení Bulharů a mohl býti obklíčen se všech stran. To se také stalo: zvláště pak, když po porážce Turků u Lüle-Burgasu dostala se do rukou Bulharů železnice, spojující Adrianopol s Cařihradem. Pak už byl Adrianopol zcela odříznut od světa, jak nějaký ostrůvek v nepřátelském moři.

Zajímavé je vítězství lozengradské i jinak. V těchže dnech totiž, kdy bulharské šiky porážely lozengradskou armádu, vítězili Srbové u Kumanova. Dvě těžké rány zasazeny byly současně půlměsíci na různých a značně vzdálených od sebe bojištích.

Lozengrad padl. Radko Dimitriev nejen že Turky porazil, nýbrž dovedl též vítězství využíti. Dav plukům, jež utrpěly největší ztráty, odpočinek, méně unavené poslal, aby přísně methodicky pronásledovaly nepřítele a připravoval se k novému boji u Lüle-Burgasu, věda dobře, že se tu Turci soustředí a napnou všechny síly, aby odčinili porážku lozengradskou. Nedostatek jízdy byl zvláště tentokráte citelný. Jízda byla by mohla nepřítele pro-

následovati rychleji a nedala by mu bývala času k vzpamatování se nebo oddychu. Tak úlohu pronásledovatelů musila převzíti na sebe z počátku artilerie a potom pěchota.

V Makedonii.

Osvobození této země staletého utrpení, jejíž každá píď skropena je slzami ráje i potřísněna krví nevinných, svěřeno bylo VII. rylské divisi, nalézající se pod velením generála Todorova. Divise rozdělena byla na tři brigády, jež všechny měly společný cíl: Solun. První divisi, jíž velel plukovník Mitov, určena byla cesta přes Kočany, Štip a Dojrany, tři památná města nedávných pogromů. Druhá, vedená plukovníkem Čilingirovem, poslána byla přes Carské Selo, Pehčevo, Petrič a Kukuš. A konečně třetí divise, jíž velel generál Georgiev, měla postupovati přes Horní Džumaji, Melnik i Demir Hisar na Seres a odtud vpadnouti Solunu v týl.

Úlohy byly tedy rozděleny, cesta mathematicky vyměřena a vypočítána a dostaveníčko dáno v Solunu. Skutečně se tu také šťastně všechny tři divise sešly, urazivši každá v 22 dnech přes 200 km.

Pochod první divise byl jakousi významnou demonstrací i pochodem mstitelů. Ve třech dnech stála již divise před Kočanami. Jako předvoj táhl pernišský pluk, jenž se tu

střetl s osmi prapory nizamů a odrážel tak dlouho jejich útoky, dokud nepřispěla ku pomoci artilerie. Turci měli přesilu téměř trojnásobnou a výborné horské dělostřelectvo, jež zaujalo výhodné posice na okolních vrcholcích. Dlouho se však nebojovalo. Bulharští vojáci dlouho neotáleli. Místo zdlouhavého střílení nasadili raději bodáky a jediným útokem zmocnili se předních posicí tureckých. Turci se déle nebránili a v největším spěchu couvali k Štipu, zanechavše na bojišti několik děl i spoustu střeliva.

Kočany byly osvobozeny. Do města vtáhl pernišský pluk. Bulharští vojáci kráčeli týmiž ulicemi, v nichž před několika měsíci vraždili rozvášnění muhamedáni bulharské obyvatelstvo. Otevřeny žaláře a vypuštěny na svobodu nevinné oběti turecké spravedlnosti. Ženy, muži, děti objímali i líbali své osvoboditele.

Den odpočinku, a divise zamířila k Štipu. Pochod byl obtížný. Dešti z posledních dnů rozmokly cesty a hlavně děla mohla býti jen s největší námahou dopravována. Po celé pak cestě až k Štipu ležely hromady zbraní, torb i šatstva odhozeného prchajícími Turky. Štipu už přestrašení Turci dlouho nebránili. Opět pernišský pluk téměř bez jediného výstřelu obrátil Turky na útěk. Prchající pluky turecké pak se už nikde nezastavily a nepostavily na odpor. Krvavě byly pomstěny masakry kočanské i štipské.

Poměrně nejméně bojů svedla druhá divise. Pouze z počátku srazila se s Turky u Carena Sela, pak u Pehčeva i Petriče. Jako předvoj táhly povstalecké čety, jež jí razily cestu a ušetřily mnohý krvavý boj.

Za to nejvíce bitev svedla divise třetí — celkem sedm, nepočítaje v to drobné srážky. Poslední byla u Ajvatora u samého Soluna, kdež musili Bulhaři bíti se se solunskou armádou, zatím co Řekové procházeli se ulicemi solunskými, loupíce a znásilňujíce solunské židovky.

Je již ostatně známo, jak byl Solun dobyt. Řekové přitáhli od Jenidže Vardar. Velitel solunské posádky věda, že mu vpadnou co nejdříve v týl Bulhaři a že pak podmínky vzdání budou těžší, vyslal parlamentáře k princi Konstantinovi a nabídl kapitulaci Soluna za podmínek velmi příznivých: celá posádka solunská směla odejíti i ponechati si zbraně a děla.

Řekové pak, chtějíce býti za každou cenu první v Solunu, přistoupili na podmínky turecké a obsadili bez jediného výstřelu město. O Turky se již nestarali.

Zatím byli už i Bulhaři blízko. Spojené tři brigády zaskočily ustupující solunskou armádu a v několika hodinách ji porazily a zajaly. Na to Bulhaři vtrhli do města přes veškero zdráhání vítězných Řeků a generál Todorov telegrafoval v sobotu večer 9. listopadu caru:

„Solun ot dnes e pod skiptra na Vaše Veličestvo!“

Ovšem, Řekové rozkřičeli do světa, že Soluna dobyli a že ho nevydají. Bulhaři, aby se vyhnuli zbytečným hádkám, jež by přišly jen vhod nepříteli, raději mlčí a doufají, že se otázka solunská časem rozřeší zcela klidně. Jaký však je rozdíl mezi bulharským a řeckým vojákem, mohou nejlépe potvrditi solunští obyvatelé. Zatím co se denně množí žaloby proti Řekům, o Bulharech může se povídati jen to nejlepší. Korektní, pozorní, rytířští dovedli si získati sympathie a důvěru všech nových poddaných. Na řecké pak vojáky i důstojníky musil si vrchní rabín solunský stěžovati samému králi.

Ze Staré Zagory do Mustafy Paše.

Za dva dny po pádu Lozengradu bylo nám oznámeno, že se máme připraviti k odjezdu. Zvláštní vlak měl v pondělí odvésti všechny zpravodaje do Mustafy Paše k štábu druhé armády.

Nečekal jsem do pondělka a odjel jsem raději v neděli kočárem, abych si mohl lépe prohlédnouti krajinu. Ze Staré Zagory do Mustafy Paše je asi sto kilometrů. Jeli jsme i v noci. Bylo chladno. Zastavovali jsme se u strážních ohňů, u nichž se ohřívali hlídači železniční trati a mostů. K ránu stanuli jsme v Trnovu Sejmen, v malém, nehezkém městečku. Po dlouhém novém železničním

mostě vysoko se vznášejícím nad Maricí dopravována byla právě těžká obléhací děla, kolem nichž se hemžili zimou zkřehlí vojáci, pohánějíce voly i bůvoly, děla táhnoucí.

Když byli koně nakrmeni, vydali jsme se dále na cestu. Z Trnova Sejmen do Harmanlie není ani hodinka, ale my jsme jeli tři hodiny. Blátivé cesty byly rozjezděné. Dobytek klouzal v jílovitém blátě. Viděl jsem, jak musili voli zvedati provazy. Před Harmanlií tábořilo pevnostní dělostřelectvo i mitrailleuské oddělení. Pevnostní pancéřová děla stála tu jak malé, ocelové vížky.

Ale ani od Harmanlie k staré hranici nešlo to rychleji. Opět nás zdržovaly nekonečné řady povozů, odvážejících k Adrianopolu střelivo i potraviny. Těžké selské vozy, do nichž byli zapřaženi hlavně voli i bůvoli, jak hlemýždi pohybovaly se ku předu.

Překročili jsme hranici. U Hebivčeva dohnali jsme celý pluk polního dělostřelectva i houfnic. Dělostřelci byli zdvořilejší než proviant. Důstojníci sami volali: Cesta! — a já svobodně předjížděl jsem baterii za baterií! Ale řady byly nekonečné a teprve před samou Mustafou Pašou cesta se uvolnila.

Po pravé straně na jakémsi pastvisku utábořil se Červený kříž. V dálce v zeleni ovocných stromů krylo se městečko samo. Je vzdáleno od nádraží asi 5 km a není tudíž divu, že cařihradský dopisovatel „Berliner Tageblattu" domníval se, že je Mustafa Paša

vlastně jen nepatrné nádraží s třemi, čtyřmi baráky.

Městečko leží na obou březích Marice, překlenuté starým mostem sultána Sulejmana, jenž při jeho dostavení řekl, že tudy ubírati se budou pluky turecké, aby dobyly kontingent. Teď však naopak po něm ubíraly se pluky bulharské, aby splatily půlměsíci za jeho násilí staletí beztrestně páchaná.

Před samým mostem postavena byla slavobrána s nadpisem: „Dobre došel, carju osvoboditelju!" Byla přichystána k uvítání cara.

Samo městečko jest typ špinavé, vnitrozemní, turecké vesnice. Ulice úzké a špinavé, domy nízké, často v ubohém stavu se nalézající. Ovšem tu i tam možno nalézti hezkou vilku po nějakém bohatém Turkovi nebo židovi. Většina domů byla opuštěna. Křesťanské domy byly označeny bílými kříži na dveřích i bulharskými prapory. Mešity přetvořeny byly v skladiště vojenská. Jednopatrový konak kajmakamský stal se sídlem štábu druhé armády i naší macechy censury. Hned pak naproti byla pošta a radnice.

O nás se opět nikdo nestaral. Podařilo se mi objeviti veliký, prázdný dům, v němž měli židé svůj klub, a obsadil jsem ho, pozvav ještě několik žurnalistů. Francouzi si vzali velký sál, kdež dosud stály dva kulečníky. Posloužily teď jako postele Francouzům, kteříž si dali na dvéře nápis: „Kroužek francouzských žurnalistů". Já jsem si vyčistil i des-

infikoval jeden pokojík, v němž zůstalo několik židlí a stůl se skříní. Mým sousedem s jedné strany byl P. Block a s druhé Holanďani Ram a Fabius. Žili jsme svorně, vaříce si kávu i konservy a popíjejíce Blockovo šampaňské. Na půdě rámusily myši, ale my byli spokojeni, že spíme pod střechou.

Druhý den chtěli jsme si udělati výlet k Adrianopoli, ale byli jsme upozorněni, že si to generál Ivanov, jenž žurnalistů moc rád neviděl, nepřeje a že dovoluje vzdáliti se od Mustafy Paše (bulharsky Svilen, ježto se v městečku hodně pěstuje hedvábí, bulharsky „svila") nanejvýš 5 km. Přísný zákaz! Tak co dělati? Dlouho jsme neuvažovali a každý na svou pěst pokusili se dostati se co nejdále. Nu — a mnohým z nás se to podařilo. Právě toho dne pokusili se Turci o výpad. Děla hřímala celý den. V dálce viděl jsem zadýměné posice bulharské, nad nimiž pukaly šrapnely i granáty, viděl jsem černé masy pěchoty ženoucí útokem, hořící vesnici — prostě nádherné, úžasné divadlo.

Obléhání Adrianopole.

Adrianopol, tu perlu mé říše,
za nic na světě nevydám.
Sultán Mehmed V.

Mustafa Paša, jak jsem se již zmínil, obsazena byla bez výstřelu.

Za to však očekával Bulhary těžký boj u Čermenu. Čermen, silně opevněný tábor, patří k nejsevernějším posicím adrianopolským a je vzdálen od M. Paše asi 8 km. Leží na pravém břehu Marice. Artillerie bulharská tu mnoho poříditi nemohla, ježto neměla výhodného postavení. A proto dobýti pevnůstky svěřeno bylo výhradně pěchotě. Tu se poprvé osvědčil bulharský bodák. Téměř bez výstřelu přiblížila se pěchota bulharská k posicím nepřátelským — pak ohlušující „Urá!", „Napred!, Na nož!" — a v hodince byli Bulhaři pány Čermenu. To se událo v pondělí 21. října.

Nepřítel couvl podél pravého břehu Marice ke Kadyköj a zaujal výborné posice asi 4 km na jih od vsi. Tu se táhnou dvě příční horská pásma, oddělená od sebe hlubokým údolím. Artillerie turecká zaujala jižní pásmo, v údolí skrylo se jádro pěchoty a reservy a na severním pásmu v zákopech asi sedm set metrů dlouhých kryl se předvoj.

51. a 52. pluk zahájil útok na turecké posice. Severní pásmo dobyto bylo prvním útokem. Předvoj turecký sestoupil do údolí. Turecké batterie střílely špatně. Bulhaři hnali se dále do údolí a vytlačovali odtud pěchotu, jež se dala na útěk. Tu i artillerie opustila své posice a couvla k Juruši, jenž toho dne byl také zapálen (úterý 22. října). Bulhaři obsadili i druhé pásmo. Ztráty jejich byly nepatrné.

V noci však velitel VIII. hrudžanské divise generál Kirkov, nechtěje snad přespříliš exponovati své pluky, jež pronikly nejblíže k Adrianopolu, zatím co na ostatních stranách obléhací linie byla značně v zadu ještě, vydal rozkaz, aby na jižním pásmu ponechány byly pouze sesílené hlídky a ostatní vojsko aby couvlo na pásmo severní. Turci to zpozorovali, vrátili se a znovu dobyli nejen jižní, nýbrž i severní pásmo.

Pak několik dní vládl všude klid. Nebojovalo se. Obě strany jako by vyčkávaly, kdo začne. Teprve koncem týdne dán byl rozkaz od armádního velitele k opětnému dobytí tureckých posicí. Útočilo se týmže způsobem jako dříve. Nejprve dobyto bylo pásmo severní. Tentokráte však Turci lépe stříleli z děl a způsobili Bulharům citelné ztráty. Ale i tentokráte to bodák vyhrál. Vytlačena opět z údolí pěchota, obsazeno i jižní pásmo a dobyt dokonce i Juruš.

Před očima bulharských vojáků objevil se Adrianopol - Odrin. Čtyři štíhlé minarety, zdobící nádhernou mešitu sultána Selima, jako by vyzývaly k útoku na hrdé zdi adrianopolské.

— Dostaneme se i tam! — pomyslili si vojáci bulharští a unaveni celodenními bitkami uléhali k spánku.

Adrianopol je pevnost první třídy. Stála Turky přes 80 millionů franků a považována je jimi za nedobytnou. V hustém kruhu kolem do kola řadí se dvacet šest moderních beto-

nových pevnůstek, vyzbrojených celkem sedmdesáti těžkými Kruppovými děly. Před pevnůstkami v několika řadách vykopány jsou hluboké příkopy a před těmito ještě číhá na útočníka neproniknutelná síť ostnatého drátu. Ostnatý drát nalézá se i za prvním řetězem pevnůstek i redut, aby se posádky jejich nedaly strhnouti k útěku nebo ústupu. Na jihu přístup k městu znemožňují ohromné močály, jež teď rozvodněnou Maricí i Ardou proměněny jsou v nepřekročitelné moře.

Po pádu Lozengradu a po porážce Turků u Lüle-Burgasu obléhací kruh přiblížen byl až na 5 km k předním pevnůstkám. Na rychlo vykopány byly zákopy. Dnes jsou tak široké, že jimi mohou pohodlně protáhnouti vojáci v osmistupech. Turci pokusili se několikráte proraziti blokádu. Největší pak výpad připraven byl na 29. říjen a jeho účelem bylo odňati Bulharům výhodné posice: Havaras, Sofularu, Ortakjoj i Kadynköj, ohrožující Adrianopol se severu i některé posice, s nichž Bulhaři mohli vydatně bombardovati pevnůstky Papas-tepe, ležící mezi Ardou i Maricí.

Asi půldruhé divise postupovalo proti bulharským posicím v rovině ardské za vydatné palby pevnostních děl. Posice bulharské bráněny byly jen dvěma pluky. Rozzuřil se úžasný boj, trvající plných osm hodin. Dva bulharské balony pozorovaly pohyby nepřítele a upozorňovaly artillerii, kam má střileti. S počátku zdálo se, že budou Bulhaři z po-

sicí vytlačeni. Brzy však zasáhla v boj rychlopalná děla i mitrailleusy, a situace se rázem změnila. To nebyl více boj, to bylo massakrování. Jeden turecký pluk byl úplně zničen. Tlak vzduchu byl tak úžasný, že vojáci klesali nezranění k zemi a jak šílení ubíjeli se mezi sebou. Jiné vybuchující šrapnely odhazovaly daleko od místa výbuchu. Na útok nebylo více ni pomyšlení. V panickém strachu utíkaly pluky turecké přes hromady mrtvol zpět za zákopy.

Stejně krvavě odráženy byly i ostatní výpady.

Po prvním listopadu přitáhlo k Adrianopolu i srbské vojsko a to divise timočská a dunajská. Velká část bulharského vojska byla odeslána k Čataldži a mezery vyplnili Srbi. Dislokace obléhacích vojsk vyhlížela pak takto: v rovině mezi Ardou i Maricí postaveny byly čtyři pluky dunajské divise s těžkým dělostřelectvem bulharským i srbským. Úkolem jejich bylo dobýti pevnůstku Papas-tepe i ohrožovati Kazan-tepe. Mezi Maricí i Tundžou v širokém oblouku rozestavena je proti jádru pevnůstek celá divise tirnočská. Zbytek obléhacího kruhu doplnili Bulhaři a to tak, že na levo od srbských posicí počínaje pravým břehem Ardy postavena je tundžanská divise, před močály jízda a na jihovýchodní straně těžké, obléhací dělostřelectvo. Odtud má býti Adrianopol bombardován. V cestě nestojí ni jedna pevnůstka a terrain je

k bombardování velmi příznivý. Turci tu mají pouze zákopy a dvě stabilní batterie.

Třeba se zmíniti při této příležitosti o Srbech. Jsou obdivuhodní. Ačkoli bojují na cizím válečném poli, třebas že dobývají pevnost, jež jim nikdy náležeti nebude, přece jen si jsou vědomi, že bojují proti společnému nepříteli a že pomáhají nyní bratřím.

Ztráty Srbů jsou také dosti citelné, ježto posice srbské jsou nejvíce vydány ohni nepřátelskému. Život vojáků v prvních dnech byl úžasný. Celý den i noc stáli v zákopech zaplavených vodou. První týden si ani zdřímnouti nemohli. Rovněž teplých pokrmů nebylo. Neměli pokoje ni v noci, neboť Turci osvětlovali jejich posice obrovskými reflektory a zasypávali šrapnely. A že Turci střelivem nešetřili, svědčí případ, že na tři vojáky, ubírající se do blízkého statku pro seno, bylo vypáleno přes dvacet šrapnelů i granátů.

Nikdo však nereptá. Vojáci plní denně své povinnosti a důstojníci slouží jim vždy a všude svou obětavostí i odvahou za vzor. Kdykoliv pak palba umlkla, vojáci sesedli se v zemljankách, někde se objevily dvojnice (píšťala dřevěná) nebo gusle a zabouřily srbské písně, nesoucí se až k tureckým posicím. Anebo některý důstojník přinese noviny. Jeden předčítá, druzí poslouchají a slzí, kdykoliv uslyší nějaké známé jméno z milé jejich Srbije. Nepřátelé Srbů, jichž bohužel tito mají více než přátel, snaží se stále o nich roz-

trušovati zprávy ty nejhorší. A zde v Sofii, což jest nejsmutnější a nejnevděčnější, často se jim i věří.

A opět stačí jen, aby vojáci zaslechli zatroubení polnice, a hotovi jsou vrhnouti se znovu do boje za ohlušujícího hřmění těžkých děl a hlavně svých srbských světců. (Srbská obléhací děla mají všechna jména světců: sv. Ilija, sv. Sáva, sv. Đorđe i j.)

Znamenité služby prokazuje obléhacím vojskům aviatika. Stanice aeroplanů je u Mustafy Paše. Odtud podnikají smělí aviatici na svých dvouplošnících tříhodinové výlety nad Adrianopol, aby z výše (minimum 1300 m.) pozorovali pohyby Turků, zasypávali město proklamacemi a občas polekali nějakou bombou. Když vojáci turečtí poprvé uslyšeli nad sebou hrčení stroje, hrůzou padali na zemi zakrývajíce si tváře i oči, aby nemusili hleděti na šejtana, jenž se jim vznášel nad hlavami. Pak na domlouvání důstojníků dodali si odvahy a stříleli na aeroplany. Stávalo se však, že vracející se střely zabíjely i zraňovaly střelce, a to paniku jen zvyšovalo.

Později si však zvykli a vážně ohrožovali vzduchoplavce. Někteří byli i zastřeleni. Poručík Topratkiev, jenž se sřítil s výše 150 m už u samé Mustafy Paše, měl stroj prostřelen sedmi koulemi. Ale to neodstrašuje druhé smělce, aby se nevznášeli do nebezpečných výšin a nepřinášeli pak cenné zprávy.

Byly dvě nenahraditelné příležitosti k dobytí Adrianopole: po pádu Lozengradu a po-

rážce Turků u Lüle Burgasu. V obou těch případech posádka adrianopolská zdeprimována byla do té míry, že vojáci odhazovali zbraně a chtěli opustiti pevnost. Důstojníkům jen ztěží podařilo se vojsko uchlácholiti a zdržeti je často radikálními prostředky — decimováním praporů vzbouřivších se a podobně. Tehdy stačil pouze jeden energický útok a Adrianopol byl by v rukou bulharských.

Krásná mešita Selimova byla v obraně Adrianopolu rovněž angažována Turky. Na vysokých minaretech umístěny byly obrovské reflektory, jež osvětlovaly daleko široko posice oblehatelů a umožňovaly artillerii turecké, aby je ve dne v noci zasypávala ohněm.

Konečně však došla trpělivost Srbům a přes to, že bylo přáním cara i gen. Ivanova, aby byla mešita zachována, vypáleno na ni několik dobře mířených ran nechybivších svého cíle.

Podepsáním příměří nastal klid před Adrianopolem. Vlaky bulharské provážely nádražím na velké překvapení prostých vojáků tureckých potraviny pro armádu bulharskou, stojící před Čataldžou. Jeden vlak si ovšem vyhladovělí vojáci turečtí podrželi, ale Bulhaři, nechtějíce porušiti příměří, mlčeli.

Hlad! Tím zlomí odpor Adrianopole. Nepomohou betonové zdi, nepomohou těžká děla a Adrianopol bude kapitulovat. Dny jeho jsou sečteny.

Bestie.

Poráženi za každým krokem Turci prchali zanechávajíce za sebou zpustošené kraje, vyvražděné a vypálené vesnice. Bulharské vojsko, kamkoliv přišlo, nalézalo jen spáleniště, mrtvoly zohavené, umírající venkovany, zpustošené sady a nivy a vydrancované kostely.

Byl jsem v Kavakly a popsal v „Nár. Listech", co jsem tam viděl.

Nebylo však lépe ni jinde. To, co se dálo v Makedonii, těžko líčiti.

Vražděno bylo bez ohledu na pohlaví a stáří. Každá téměř ves, jíž prošli prchající askeři nebo bašibuzuci, poskytovala hrozný obrázek: mrtvoly mužů, žen a dětí válely se vedle mrch postřílených i rozsekaných fanatickými muhamedány vepřů. Lékaři, táhnoucí s pluky, nepostačili obvazovati zmučené a zhanobené děti, ženy s rozřezanými životy, muže s přeráženými údy. I nejtvrdší hrůzou trnuli.

V Kavakly složili Turci raněné vojáky-křesťany od 15. pluku nizamů do jednoho domu, vehnali tam ještě i několik vesničanů a dům zapálili, střílejíce na ony, již se pokoušeli uprchnouti. Porážku lüleburgaskou pomstili povražděním několika set křesťanů, v armádě turecké sloužících.

V řecké vsi Jani pod Bunar Hisarem nezůstala ni jedna mladá žena nebo dívka. Askeři je pochytali, přivázali na koně a odvlekli,

neznámo kam. Ale o osudu ubohých těch žen netřeba pochybovati: nevrátila se ni jedna.

Třeba viděti takové trupy s uřezanými nosy, ušima, jazyky, třeba viděti těhotné ženy, jimž rozpárány životy a plod přibodnut k prsům, třeba viděti znásilněné děti, starce, jimž rozbity lebkv a drásána se zad kůže — a pak teprve pochopíte, co se mohlo odehrávati v duši každého Bulhara, jenž musil broditi se potoky prolité nevinné krve. Už celá tato válka je jakousi hromadnou pomstou celého národa. Obrázky, jež skýtala téměř každá víska makedonská nebo thrácká, pomstychtivost tu ještě více rozdmychovaly.

Do jedné vesnice blízko Čorlu přitáhl oddíl pěchoty výzvědní. Vyhladovělí vojáci objevili v opuštěném domě jednom veliký žok čehosi. Myslili, že je to mouka. Otevřeli a zhrozili se. Pytel naplněn byl odřezanými prsy znásilněných venkovanek.

Stalo se i toto: Turecká jízda nalezla na bojišti jednoho raněného bulharského důstojníka. Vojáci odvlékli ho s sebou a u jednoho lesíku blízko Uručly ho umučili: odsekávali mu úd za údem, vybodli oči, uřízli jazyk i pohlavní úd a nechali pak vykrváceti. Nějaký vesničan je viděl a zavolal v okolí křižující bulharskou jízdu. Turků byla sice značná přesila, ale rozvzteklení dragoni bulharští je obklíčili a do jednoho pobili, nedbajíce, že prosili o milost. Na to pochovali tělo ubohého důstojníka, kolem hrobu položili mrtvoly tureckých kavaleristů a na rov položili kus pa-

píru s poznámkou: — „Tak se mstí Bulhaři bestiím!"

Nezapomenou tak brzy thrakijští vesničané na hrůzy, jež právě přežili. Draze zaplatili tu svobodu, jež jim bulharská zbraň přinesla. V mnohých vískách nezůstal nikdo živ, jinde jen několik mrzáků. Počínajíc od Lozengradu na jih celé kraje proměněny jsou v poušť. Jen zvolna, velmi zvolna hojiti se budou rány naposled zhovadilou rukou ráji thrácké zasazené.

A kdyby nebylo rychlých pochodů vítězných vojsk bulharských, bylo by bývalo povražděno všechno obyvatelstvo. Tak však neměli prchající Turci mnoho času, aby dokázali na bezbranných venkovanech svou statečnost. A ještě lépe by bylo bývalo, kdyby měli Bulhaři více jízdy, jež by byla mohla překaziti mnohý zločin bažibuzukům, nebo alespoň ztrestati je na místě.

Na štěstí promluvila asiatská zběsilost naposled. To bylo její poslední vyvášnění na půdě makedonské i thrácké.

A P. Loti?

Divíte se, jak se mohou v kulturní Evropě nalézti ještě lidé, již dovedou litovati „poetické, roztomilé Turečky" a nazývati Bulhary barbary, ničemy i jejich vítězný pochod na Cařihrad „Raubzug-em".

Co možno souditi o takových lidech?

Že jsou zvrhlí, perversní nebo slepí! To!

Lüle-Burgas.

Po pádu Lozengradu prchala armáda Mahmuda Muktara v největším zmatku částečně k Bunar-Hisaru a Karagaču, částečně pak přes Kavakly k Baba-Eski a Lüle-Burgasu. Sám Mahmud Muktar paša ujel železnicí do stanice Čerkes-Köj a odtud na koni do Vizy, starého byzantského města. Jak měl na spěch, svědčí, že zanechal v Lozengradě veškera zavazadla.

Pronásledování nepřítele bylo obtížné i riskantní. Z Lozengradu rozvětvují se k jihu cesty paprskovitě všemi směry a proto musil Radko Dimitriev, aby mohl pronásledovati úspěšně nepřítele, rozkouskovati svou armádu na menší oddíly. Tu ovšem hrozilo nebezpečí, že se tak znemožní celková jednota armády a přeruší spojení mezi jednotlivými pluky. Díky však vysoké morální vyspělosti vojáků i energii a samostatnosti velitelů jednotlivých oddílů, plán pronásledovací se šťastně zdařil.

V poražené armádě vládl zmatek, jenž se nedá vylíčiti. Prchající vojáci zabíjeli se navzájem, odhazovali zbraně a střelivo, zanechávali děla bez potahu zmocňujíce se koní, aby mohli co nejdříve prchnouti s místa porážky. Žádná moc na světě nebyla s to v prvních dvou dnech prchající armádu zastaviti. Na štěstí však Turků pronásledování prováděno bylo od Bulharů téměř liknavě. V hlavním stanu bulharském, ať už z důvodů

jakýchkoliv (možná, že se báli nějaké léčky), stále radili k největší opatrnosti i methodicnosti a krotili bujnost R. Dimitrieva i jeho generálů-divisionářů. To také Turky zachránilo.

24., 25. a 26. říjen minul téměř bez boje. Jedině 35. pluk ještě 24. října pronásleduje zrychleným pochodem nepřítele, zastihl ho v Kavakly. Sveden tuhý boj. Turci vztýčili bílý prapor. Velitel praporu, postupujícího jako předvoj, Čech, kapitán Toušek, dal se zlákati, vyšel vstříc parlamentáři tureckému a byl zastřelen. Za to byli turečtí vojáci pak rozhněvanými Bulhary do jednoho pobiti. Jinde však bojováno nebylo.

Třídenní pausa, jež sice byla i unaveným vojskům bulharským velmi vítána, mnoho pomohla Turkům. Zatím se poněkud vzpamatovali vrchní velitelé Mahmud Muktar i Abdullah paša a vrátili se opět ke svým armádám, snažíce se je přivésti jakž takž do pořádku. Nebylo to tak snadné, vojáci stále ještě chtěli jen prchati. Teprve rozvodněná říčka Karagač-dere a močály je zdržely. Jedině vrchní vojevůdce Nazim paša neztratil hlavu. Vzpomněl si, že ho učitel jeho von d. Goltz paša upozorňoval vždycky na výhody posicí v linii Baba Eski, Lüle Burgas až Bunar Hisar a také přikročil rychle k jejich obsazení a spěšnému opevnění. A tak zaujaty tytéž posice, na nichž v r. 1877 Turci plných devět dní odráželi útoky vítězné armády ruské. Posice dnešní táhly se v linii,

dlouhé 40 km a tvořily lámaný polokruh, tak že křídla byla pošinuta značně ku předu a střed tak kryt. Posice ty byly také výhodné hlavně pro artillerii, jež mohla ničiti útočníka křížovým ohněm a snadno ovládati celé bojiště. Nejpevnější bylo pravé turecké křídlo, sahající až do Bunar Hisaru. Posice turecké rozloženy byly na příkrých výběžcích pohoří Strandže a přístup k nim z předu stěžován močály a blátivou říčkou Karagač-dere. Křídlu tomu připadla také důležitá úloha: proraziti levé křídlo bulharské, proniknouti až do Lozengradu a zaskočiti tak bulharskou armádu. Turci tu měli také výborné zákopy, uměle maskované chrastím, a nejlepší a nejčerstvější vojsko.

Jaké byly celkové síly válečné Turků, je těžko říci. Jako minimum udává se 100.000 vojáků. Dle jiné verse měl Nazim paša celkem 8 divisí nizamů z I., II. a III. armádního sboru a 4 divise redifů ze VI. sboru. V Midii nalézaly se 3 divise, dopravené právě od Kavkazu a před Čataldžou stálo v záloze 9 divisí. Dle toho měl k disposici Nazim paša celkem 200.000 mužů a asi 300 děl. Do boje pak zasáhnouti mohlo asi 150.000 mužů pěchoty. O jízdě pak, jíž mají Turci na 100 praporů, nebylo ani zmínky. Jakoby se do země propadla. Vědělo se jen, že stojí hodně daleko za bitevní čarou, ale v boji jí nikdo nespatřil.

Radko Dimitrev měl asi půl desáté divise pěchoty a tři brigády jízdy. Byli tedy Turci

v přesile v prvních dnech boje lüle-burgasského. Měli i jiné výhody oproti Bulharům. Především železnice usnadňovala jim transportování vojska i střeliva a potravin až k samým posicím; posice samy nalézaly se na vyvýšených místech za močály a říčkami; baterie jejich ovládaly celou rovinu, v níž se nalézali Bulhaři, vydáni úžasné jejich křížové palbě.

Když si vojsko poněkud odpočinulo, odhodlal se Radko Dimitriev k boji. Už 27. října, v neděli, i 28. zahájen byl boj na levém křídle bulharském. Útočeno nebylo. Bulhaři postupovali jen zvolna a s největší opatrností, aby si vybrali příznivější posice.

Až teprve úterek může býti nazván prvním dnem pětidenního boje lüle-burgasského. Toho dne srazily se předvoje s obou stran po celé čáře bitevní. Levému křídlu podařilo se zatlačiti Turky několika energickými útoky až za vesnici Kulibu. Tu se také Bulhaři zakopali — to jest vykopali zákopy — a drželi nepřítele v šachu. Ku poněkud přenáhlenému útočení dalo se strhnouti pravé křídlo, jež obsadilo Baba-Eski i střed, jenž na krátkou dobu obsadil Lüle Burgas. Jízda pak bulharská dokonce obešla Turky a přitrhla až k Rodostu. Druhého však dne, vlastně ještě v noci, byli Bulhaři z dobytých posic Turky opět vytlačeni. Z toho dne se také datují vítězné zprávy cařihradské, zaplavivší celý tisk evropský.

Ve středu 30. října podnikl Radko Dimitriev veliký útok ve frontě 30 km. a angažoval k němu všechny válečné své síly. Zvláště tuhý boj sveden byl na levém křídle. Turghut paša, známý svými expedicemi proti bouřícím se Albáncům, jenž velel pravému křídlu tureckému, podnikl prudký útok na bulharské posice. Bulhaři útok krvavě odrazili. Turci dali se na ústup. Bulhaři následovali za nimi, což bylo celkem neopatrné, a pronikli až ke vsi Janě. Tak se dostali do bezprostřední blízkosti tureckých posicí, s nichž byli pak zasypáni ničivým ohněm kartáčovým. Zvláště veliké ztráty měl tu druhý a pátý pluk. Přes to však Bulhaři necouvli.

Významnými dny byl 31. říjen a 1. listopad. To jsou vůbec dny největší slávy vítězné bulharské armády v celé této válce. Lví pak podíl z té slávy náleží levému křídlu i jeho veliteli,· starému generálu Christovu, všeobecně zvanému Kanalijata dle oblíbené jeho nadávky. Nazim paša věděl, jaké by z toho vyplynuly výhody, kdyby mohl poraziti levé křídlo bulharské a zmocniti se silnice, vedoucí k Lozengradu, a proto soustředil tu nejlepší pluky a postavil nejenergičtějšího svého generála. Ale i R. Dimitriev ocenil v čas význam posicí u Bunar Hisaru a několikráte zdůraznil generálu Christovu, aby tu raději padl se všemi vojáky, ale aby neustoupil nepříteli ani píď země.

Ve čtvrtek ráno pátý pluk, třebas že značně prořídlý středečním útokem, první

počal postupovati proti nepřátelským posicím. Palba tureckých baterií byla úžasná. Pluk stanul; vojáci lehli; na ústup však nikdo nepomyslil. Avšak ani ne na útok, třebas že byla každá minuta drahá. V kritickém tom okamžiku sám plukovník Petrov předjíždí pluk a staví se v jeho čelo. V útoku se pokračuje, Petrov padá. Vojáci shlukují se kolem padlého plukovníka, aby zachránili jeho mrtvolu. Pluku zmocňuje se nepokoj, strach. Řady kolísají, couvají. Turci, chtějíce využíti výhodného okamžiku, postupují ke kontraútoku, ale jsou zavčas odraženi reservou, složenou ze samých už starších vojáků. V tom až také v dešti koulí přijíždí stařičký generál Christov s celým štábem a uvádí bitevní řady v pořádek.

Zatím se setmělo a palba zastavena. Vojáci honem vyryli zákopy a vyčkávali, až se rozbřeskne, aby pokračovali dále v boji. Na odpočinek pomýšleti nikdo nemohl.

Zatím co bylo takto bojováno na levém křídle, dálo se téměř totéž i v centru. Hlavní útok, řízený generálem Bojadžievem, veden byl proti tureckým posicím v délce pěti kilometrů od Karagaču k jihozápadu se táhnoucím. Až do poledne přálo štěstí Bulharům. Turci ustupovali krok za krokem.

V poledne se však stalo něco, co snadno mohlo přinésti Bulharům úplnou porážku. Některé totiž pluky, bojující na pravém křídle středu, decimovány zhoubnou palbou tureckých baterií (baterie ty nalézaly se pod

velením německých důstojníků, z nichž jeden byl zabit a dva zajati), počínaly ustupovati. Špatný příklad počínal strhovati i ostatní pluky. I tentokráte třeba děkovati osobní statečnosti plukovníků 8. a 35. pluku, již se sami chopili praporů, postavili v čelo pluků a dodali takto znovu odvahy chabnoucím vojákům. Vojáci, zahanbeni, vrhli se ještě s větší zuřivostí na nepřítele a k večeru byli už Turci vypuzeni z posicí karagačských.

Interesantní je, že se i na pravém křídle událo totéž, co i ve středu. Turci útok bulharský nejen odrazili, nýbrž přešli i v kontraútok a byli by bývali porazili pravé křídlo, kdyby mu nebyla došla posila, s jejíž pomocí byli Turci zatlačeni opět do svých posicí. Novým pak útokem byli vytlačeni z předních zákopů. I zde noc zastavila další akci obou stran.

Výsledek toho dne nebyl nejskvělejší, ale za to prodělali Bulhaři dobrou školu válečnou, seznámili se s terrainem a připravili se na generální útok pro příští den.

V noci na 1. listopad Nazim paša sesílil čerstvými pluky své pravé křídlo a vydal rozkaz generálu Turghutovi, aby za každou cenu hleděl poraziti nepřítele a zmocniti se silnice lozengradské, po níž dopravovány byly pro celou armádu bulharskou potraviny i střelivo. Turghut paša také ještě za ranního šera zahájil útok na pravé křídlo bulharské. Útoku se zúčastnilo přes 50.000 vojáků. Bulhaři odráželi útoky hravě. Nechali pokaždé

nepřítele přiblížiti na bezpečný dostřel a pak salvami, strojními puškami a mitrailleusami kosili celé kolony. Den ten byl jeden z nejkrvavějších. Dobrá polovice páté divise zůstala na bojišti. A když v boj zasáhly i rychlopalné baterie, veškeré další útoky byly nemožny. Marně Turghut paša honil šavlí své vojáky nazpět. Nikdo neposlouchal. Plán Nazimův selhal.

Turci útočili pouze na svém pravém křídle, kdežto v centru i na levém křídle byli napadnuti opět Bulhary. Bulhaři hnali otevřeným, čelním útokem na turecké posice a hravě dobyli Karagač a přiblížili se bezprostředně do roviny řeky Ergene před samé posice lüle-burgaské i babaeskijské. V Karagači ukořistěny byly čtyři baterie rychlopalných děl. Bateriím těm veleli opět němečtí důstojníci.

Noc umlčela palbu s obou stran. Radko Dimitriev konal přípravy k rozhodujícímu boji. Věda, že generál Ivanov s částí své druhé armády spěchá mu od Adrianopole ku pomoci a že i od Lozengradu blíží se čerstvá posila, sáhl ke lsti. V noci na sobotu dal svému pravému křídlu (a částečně i centru) rozkaz, aby couvlo asi o osm kilometrů. Věděl dobře, že se Turci nechají oklamati, že opustí své posice u Baba-eski a tím umožní generálu Ivanovu, aby vpadl levému křídlu v týl.

Stalo se tak. Turci na levém křídle byli ráno velice mile překvapeni, když viděli, že

posice nepřátelské jsou opuštěny. V domnění, že Bulhaři prchají, dali se strhnouti ku pronásledování.

K desáté hodině vydal R. Dimitriev rozkaz ke všeobecnému útoku na celé frontě. Tedy i levé křídlo mělo přejíti z defensivy v ofensivu. Zatím přispěl generál Kutinčev s jednou svěží divisí. Nové ty pluky rychle byly rozděleny po celé linii bitevní — hlavně však na levém křídle i v centru a útok byl zahájen.

První vyrazil ku předu střed. Bulharská pěchota téměř ani nestřílela. Jedině artillerie snažila se umlčeti nepřátelské baterie. Přední řady přiblížily se k řece Ergele. Tu sveden nejtužší boj. Pěchota bulharská musila postupovati s největší námahou blátivou rovinou ergelskou, zasypávána deštěm granátů i šrapnelů. Granáty na štěstí zabořovaly se do bláta, aniž by vybuchly. Úsilí Bulharů bylo namířeno hlavně k zachování mostu, vedoucího přes Ergelu. Nasazeny bodáky a první šiky vnikly na most. Pak už turecký střed nečekal a dal se na ústup.

Současně vpadl levému křídlu v týl generál Ivanov. Ustoupivší pravé křídlo bulharské se vrátilo a nepřítel dostal se tak do dvojího ohně. Z mnohých pluků nezůstal téměř nikdo živ. Celé levé křídlo turecké bylo tu doslovně zničeno.

Zbývalo už jen pravé křídlo. Vyplniv mezery, způsobené jeho plukům dosavadními

boji, čerstvou posilou, generál Christov podnikl krátce před polednem energický útok na nepřístupné posice turecké, táhnoucí se na jih od vesnice Jany. Turci, nevzpamatovavší se dosud z hrůz předchozího dne, začali ustupovati. Gen. Christov nepopřál jim oddechu ni v noci. Přiblíživ se k nepříteli u vesnice Sudžaku na pět set kroků, přešel v prudký bodákový útok, jenž zlomil poslední odpor Turghutovy armády.

Veliká, pětidenní bitva, jíž se rozsahem i krveprolitím vyrovná pouze bitva u Mukdenu, byla vyhrána. Bulhaři tu byli Japonci, ale Turci nebyli Rusy. V největším nepořádku prchala stotisícová armáda turecká, hledajíc poslední útočiště za hradbami čataldžských pevnůstek. Generál Radko Dimitriev, jenž až dosud mučil hlavní stan lakonickými zprávami: „Normálně, normálně!", mohl oznámiti konečně do Staré Zagory, že táhne k Čataldži.

Nepřítel prchal, bylo třeba ho pronásledovati. A tu opět cítil se příliš nedostatek jízdy. Kdyby jí bylo bývalo více, turecká armáda sotva by se byla zastavila u Čataldže. Taková panika ji ovládla!

Obešel jsem bojiště lüle-burgaské. Důstojník, jenž mi vysvětloval postup boje a ukazoval posice, jak se měnily den za dnem, hrdě mávl vytasenou šavlí k severu a řekl:

— A to vše jsme udělali před očima Evropy — my, malí, nepatrní, nováčci v kultuře,

nováčci v umění válečném, nováčci v každém ohledu.

— A co myslíte, že nejvíce přispívá k bulharským vítězstvím? — otázal jsem se.

— Co? To je hlavně inteligence našeho vojáka a dostatek samostatnosti a vlastní iniciativy nejen vyšších důstojníků, nýbrž i velitelů čet, ba dokonce i malých oddílků. Stávalo se, že v některé setnině, ba i praporu byli pobiti všichni důstojníci a přece vojáci nepomyslili na ústup. V takových případech chápali se velení poddůstojníci nebo i prostí, starší vojáci a bylo bojováno dále. Hlavně pak působí na vojáky demokratické jednání důstojníků i jejich osobní statečnost. Důstojníků také hodně padlo. Jednak se příliš exponovali, jednak jsou svými nápadnými uniformami dobrým terčem nepříteli. Jak žili vojáci, tak i důstojníci. V době bojů u Lüle-Burgasu Radko Dimitriev téměř ani nespal, nalézaje se ustavičně pod širým nebem. Jeho pobočník spal ve stáji s koňmi. Když hladověli vojáci, hladověli i důstojníci.

U Turků bylo jinak. Prostí vojáci neměli důvěry ve své důstojníky — mekteblije t. j. školované. Důstojníci pak hleděli na vojáky jako na obyčejnou stravu děl. Mezi důstojníky nebylo svornosti. Celá pak armáda zdemoralisována byla politickou propagandou a zdeprimována už prvními neúspěchy. Porážku středu tureckého, jeho ústup zavinil útěk jediné setniny, jež pak strhla celý pluk a pak i celou armádu za sebou.

V inteligenci, morálce a nadšení spočívá nepřekonatelná síla bulharského vojáka! Všeho toho turecký voják nemá a proto ty stálé porážky.

Čataldža.

Uplynulo plných deset dní, než se předvoj bulharský objevil před frontou: Lazar-Köj-Čataldža-Arnautköj.

Tak pomalý postup — z Lüle-Burgasu je do Čataldže všeho všudy sto kilometrů — dá se snadno vysvětliti. Nedbalost turecká zanechala sice Bulharům železnice zcela neporušené, ale bylo málo lokomotiv i vozů, pročež doprava vojska i děl dála se velmi skrovně i zvolna. Nové pak vlaky z Bulharska dopraveny býti nemohly. Železniční odbočka lozengradská spojení s Bulharskem nemá, hlavní pak trať adrianopolská je rovněž u Adrianopole pro Bulhary zavřena. Staví se sice honem oblouková odbočka z Dimotiky do Kadyköj, ale pro nedostatek pracovních sil i obtížnost terrainovou práce postupuje liknavě, třebas že trať ta bude celkem jen asi 35 km dlouhá.

Hlavní část vojska musila tedy postupovat pěšky. Tu třeba opět uvážiti, s jakými obtížemi bylo to spojeno. Kdo zná turecké silnice vůbec a kdo pak je viděl v deštivé době podzimní, ten si dovede představiti, co to

znamená pochod po nich. Jen s největší námahou i opatrností mohlo se postupovati ku předu. Vojáci, vysíleni celotýdenními boji, nemohli uraziti více od desíti kilometrů denně. Jsem ujištěn, kdyby to byla kterákoliv jiná armáda, že by tutéž vzdálenost neurazila ani ne za dvacet dní. Bulharský voják osvědčil se i tentokráte.

Von d. Goltz paša obranné čataldžské linie nikdy nedoporučoval, ba naléhal dokonce na její zrušení, dokazuje, že k zadržení nepřítele se severu stačí pevnostní čára: Adrianopol-Lozengrad-Malé Trnovo a v pádu, že by byla tato proražena, druhá čára: Baba Eski-Lüle Burgas-Bunar Hisar. Dle jeho přesvědčení pevnosti v takové blízkosti od sídelního města neměly významu. Stoupenci však staré, domácí školy přes veškeren respekt ke Goltzovi, jeho rad neposlechli a Čataldžu zachovali. Dnešek dokázal, že plným právem.

Pevnostní linie čataldžská táhne se od břehů moře Mramorového ke břehům černomořským v kontaktní délce 25 km po svazích nízkého horského pásma, dělícího výběžek cařihradský od Thrakie. S jižní strany vbíhá do pevniny asi 8 km dlouhé jezero Bujuk Čekmedže gölü. Na severu pak zkracuje suchozemskou vzdálenost mezi oběma moři jezero Derkos. Obě jezera oddělena jsou od moří úzkými pásy pevniny. Od jezera čekmedžského na sever proti toku řeky Karasu (Černá voda) táhnou se široké močály, tvo-

řící samy o sobě nepřekročitelné a nedobytelné hradby jižnějšímu řetězu pevnostnímu. Pevnůstky, jichž je celkem asi 26, zbudovány jsou většinou na chlumech, průměrně asi sto metrů vysokých. Je to tedy výška celkem nepatrná, ale přes to dominuje značně nízkým rovinám, na západ se prostírajícím, a hlavně skýtá velké výhody artillerii, jež může snadno ovládati celé bojiště, sama výborně kryta. Dle toho, jaký kde je terrain, pevnůstky postaveny jsou buď v jednoduchých, nebo ve dvojích, ba i trojích řadách, jako na příklad v centru před Hadenköj. Úzký průchod mezi Mramorovým mořem i jezerem čekmedžským hájen je dvěma pevnůstkami i hlubokými zákopy. Na počátku bojů stálo tu asi 20.000 mužů. Za bažinami Karasuskými nalézá se několik chatrných, zanedbaných pevnůstek i redut. Jsou na nejméně exponovaném místě a také v bojích čataldžských hrají nepatrnou jen úlohu. Výborné jsou pevnůstky v centru, jako na př. Hamidije, Mahmudije, Achmed paša, Mahmud paša, Evik a Karakal nokta. Nekteré jsou tu zcela nové, jiné opravené, betonované. Rovněž v dobrém stavu nalézají se pevnůstky u jezera Derkos, kde je terrain kamenitý a tudíž přístupnější. Tudy také jedině mohou Bulhaři silným, zkoncentrovaným útokem proraziti, vpadnouti armádě turecké v bok a obejíti Čataldžu.

Jak silná je dnes turecká armáda za Čataldžou, ví snad jen turecký generální štáb.

V prvních dnech bojů čataldžských stav turecké armády byl následující: dobrého vojska bylo na pravém křídle asi 20.000. V centru bylo ho asi 25.000 a to 15.000 nizamů, ostatní pak redifi z 9. a 10. divise. Na jihu pak nalézalo se rovněž 20.000 vojáků, již se bojů dosud nezúčastnili. Dobrého vojska měli tedy Turci na počátku asi 65.000. K tomu třeba přičísti osmdesátitisícové zbytky zničené armády lüle-burgaské, na něž se však mnoho spoléhati nemohlo. V pozadí pak, jakoby v reservě, stála jízda, celkem šedesát škadron. Ale ta pro terrain, na němž se boj vedl, a hlavně pro těsnost jeho vůbec v boj zasáhnouti nemohla a ztrácela úplně svůj význam.

Pevnůstky byly na rychlo připraveny k obraně. Z dardanelských tvrzí dopravena byla těžká děla, vykopány zákopy, nahozeny náspy. Jinak pevnostní linii čataldžskou nečiní silnou ni armáda, ni technika válečná, nýbrž pouze a pouze příroda. A kdyby tu byla lepší armáda, kdyby tu byla jiná artilerie, kdyby tu byli sytí, nezmoření nemocemi a stálým útěkem vojáci, Čataldža by byla v dnešní době nedobytná. Ke kontra-útokům se Turci odvážiti nemohou, byť by měli i dvojnásobnou přesilu. Důstojníkům chybí iniciativa i svornost, vojákům kázeň i výcvik, pevnůstkám — dobrá artilerie. Jen ty močály a epidemie brání Čataldžu. Mimo to pomáhají pozemské armádě i válečné lodi, jež ze zátoky čekmedžské mohou obstřelovat

těžkými děly bulharské posice až do samého středu. Vše to tedy zabezpečuje Turkům vydatnou obranu, ale nějaká ofensiva je naprosto vyloučena.

Bulharské posice vybrány jsou dle možnosti co nejlépe, ale přes to nejsou ani zdaleka výhodné. Baterie postaveny jsou na vzdálených pahorcích, značně nižších než čataldžské. Polní děla nemohou ani dostřelovati a proto na rychlo dopravena těžká, dalekostřelná děla, jež by mohla úspěšněji podporovati akce pěchoty. Posice bulharské táhnou se od severozápadního břehu jezera Derkos přes stanici Čataldžu k břehům Mramorového moře. Po celé té linii vykopány jsou zákopy. Z počátku vedlo se vojákům zle. Zákopy naplnily se vodou, takže vojáci se topili a mrzli. Teď už zhotovena byla v Čorlu zvláštní lešení z desek, takže vojáci budou státi v suchu.

Z polohy posic tureckých i povahy terrainu vidí se, že jakýkoli frontový útok, jak tomu bulharští generálové z počátku chtěli, je vyloučen. Bulhaři byli by se vydávali zbytečně nebezpečí, že budou palbou tureckých baterií zničeni dříve ještě, než se jim podaří přiblížiti se k tureckým posicím na tři tisíce kroků anebo, že se jim celé pravé křídlo v močálech utopí. Zbývá tedy pouze proražená pevnostní linie na severu u jezera Derkosu. To je možno jedině soustředěným útokem bodákovým. Ale i tu jsou Turci ve výhodě, že mohou sami včas přehlédnouti celé

bojiště a připraviti se k vydatnému protiútoku.

Před Čataldžou nebylo dlouho bojováno, ale za to krvavě.

14., 15. a 16. listopadu takřka bez boje obsazeny byly přední čataldžské posice, jako: na pravém (jižním) křídle i v centru zákopy i reduty u Ezetinu, stanice Čataldža s třemi redutami, všechny zákopy podél říček Kujaku i Kara-su; a na severu přední posice podél břehů jezera Derkosu.

17. listopad byl vybrán ku prvnímu útoku. V noci zaujalo dělostřelectvo své posice. Hlavně výborně postaveny byly houfnice v připravených zákopech. Zákopy ty byly tak dovedně maskovány, že turecká artilerie nemohla jich plné dva dny odhaliti, třebas že vypálila na ně na 6000 ran. Artilerie turecká vůbec pokaždé kulhala za bulharskou, co se týče trefování. Počtem děl ovšem předčila.

Hned od časného rána zahájen byl dělostřelecký souboj, do něhož zasáhla se strany turecké i lodní děla čtyř křižáků, v zátoce čekmedžské kotvících. Palba těchto děl mnoho škody bulharským bateriím nezpůsobila, ale znemožnila útok pěchoty proti jižnímu křídlu tureckému.

Útočeno bylo hlavně v centru a na severu. Nejprudší útok byl v centru a to proti trojímu řetězu pevností, v jejichž pozadí kryje se Hademköj, sídlo generálního štábu tureckého. Cílem útočníků bylo ztéci hradby pevnůstek Hamidije, Mahmudije a Karakal

nokty. Dobytí jich mělo svůj velký význam. Nalézají se na pahorcích, ovládajících celou rovinu, před nimi ležící, a poskytovaly artilerii turecké výbornou ochranu.

Pěchota přešla v útok kolem poledne. V čele postupoval třetí pluk. Artilerie turecká zasypala útočníky tisíci šrapnelů i granátů. Bulhaři však přes to všechno přiblížili se ku pevnůstkám až na tisíc kroků. Pak byla učiněna krátká přestávka; vykopány zákopy, v nichž se útočníci skryli, a odpočívalo se. Krátce před večerem se v útoku pokračovalo. Střelba tureckých baterií se stupňovala. Bulhaři přiblížili se až na 400 kroků ku pevnůstkám a opět si vykopali zákopy už u samého úpatí vrcholků, na nichž se nalézaly turecké přední posice. Tu také přenocovali.

Na severu bylo útočeno mnohem methodičtěji. Pěchota postupovala co nejopatrněji, nevydávajíc se zbytečně nepřátelskému ohni. Zde však byla dělostřelba daleko slabší než v centru. Šrapnely vybuchovaly v obrovské výši nad hlavami útočníků, aniž by jim způsobily mnoho škod.

18. listopad velkých změn na bojišti nepřinesl. Nejjižnější pravé křídlo zachovávalo nezměněně své posice a nepouštělo se do žádné akce, ohrožováno stále palbou lodních děl. Nebylo mnoho útočeno ni v centru. Třetí pluk, obléhající Karakol noktu i Mahmudii, vytrvával po celý den v zákopech, decimován celodenní palbou pevnostních děl a mause-

rovek. Při tom očekávaná posila nikterak nepřicházela a rovněž ni artilerie, jsouc příliš vzdálena, nemohla mnoho pomoci.

Na severu centra dosaženo bylo jakéhosi úspěchu dobytím jedné reduty, z níž pak mohli Bulhaři vydatně obstřelovati turecké posice. Ale to nebylo na dlouho.

Byla dobyta jedna reduta i na levém křídle u jezera Derkosu. Turci pokusili se jí znovu dobýti. Bulharští vojáci chtěli couvnouti, ale plukovník Kirjakov je zdržel, postaviv se před ně i volaje:

— Darebáci ať si jdou, hodní vojáci zůstanou tu se mnou!

Bylo odraženo několik tureckých protiútoků. Ale na konec, zvláště když raněný Kirjakov musil se vzdáti velení, byla reduta opuštěna.

Totéž se opakovalo na nejkrajnějším křídle levém, kde rovněž jednoho dne dobytá reduta musila býti druhého dne opuštěna Plné čtyři hodiny odrážel tu jediný pluk bez pomoci dělostřelectva útoky tří pluků, vedených samým Muktarem pašou, jenž byl při té příležitosti též raněn. Z blízkých pevnůstek a redut sypal se na Bulhary úžasný déšť granátů i šrapnelů. Posila nepřicházela a tak musili Bulhaři redutu opět opustiti.

Více bojováno nebylo. Zatím se Turci, vidouce, že se Čataldžou dlouho neudrží, že Bulhaři, seznámivší se zatím s terrainem, snadno dobudou pevnůstky u Derkosu, raději poslali parlamentáře, aby vyjednávali

o příměří. Poprvé je Radko Dimitriev vrátil s odmítavou odpovědí. Pak však vlivem politických okolností a hlavně nátlakem velmocí musili Bulhaři popustiti a příměří také podepsáno.

Děla a pušky umlkly. Vojáci se odpásali i odpočívali. Jen zdravotní sbory nemohly odpočívati. Bylo třeba vypověděti válku novému nepříteli: choleře, tyfu, disenterii a jiným nemocem, jež stejně kosily řady vojáků, jako do nedávna nepřátelské střely. Nakažené pluky byly isolovány a podrobeny karanténě. Vojáci očkováni i poučováni, jak se mají brániti proti epidemiím. Všude pak zřízeny nemocnice pro infekční nemoci, oddělené zcela od nemocnic pro raněné. Z onemocnělých zemřelo 10%. Vykonány byly též velké změny v dislokaci vojsk. Pluky, jež utrpěly největší ztráty, postaveny byly do pozadí a na jejich místo přišly pluky nové, svěží. Po moři i po suchu, jak bylo umluveno v příměří, dopraveny byly velké zásoby potravin. Vysílení boji a pochody vojáci konečně se zase do syta i klidně najedli, nabrali sil a čekají netrpělivě, až bude boj znovu zahájen. Že Čataldže není nedobytná, ví každý. Nadšení, jak by leckdo předpokládal, z armády nevymizelo. Spíše ještě vzrostlo. Vojáci stali se jaksi nervosními. Říkají: „Nač tu mříti zbytečně. Raději pojďme se bít!" Někteří ranění vyprávěli mi úžasné věci. Tak na př. nalezli zákopy jedné reduty přeplněné mrtvolami. Byly to oběti cholery. Vyprávěli

mi též o osudném omylu jednom, kdy artilerie bulharská v mlze ztratila směr a začala páliti do jednoho pluku bulharského, útočícího právě na turecké posice. Podobné omyly doprovázejí ovšem každou válku. Udál se jeden i u Adrianopole, kdy dva prapory 12. pluku bulharského srazily se v noční tmě a střílely do sebe tak dlouho, dokud nedošlo k bodákovému útoku, při němž se bojující teprve navzájem poznali.

Před Čataldžou je teď ticho, ale je to dusné, tíživé ticho. Kdož ví?! A i když bude mír uzavřen, pak není vyloučeno, že v několika letech budou tu voje bulharské opět státi, aby dohrály poslední akt „Umírajícího muže".

Mnozí si myslí, že Turci zatím dopravili z Malé Asie nové, svěží, odpočaté armády a že tudíž mají dobré vyhlídky na úspěch v pádu, bude-li se ve válce pokračovati. To je však nesprávné. Turci mohou míti půlmilionovou armádu za Čataldžou a přece jen na nějakou ofensivu nemohou ani pomysliti. Čataldžská fronta je příliš těsná a může býti obsazena nanejvýš šedesáti tisíci mužů. Za touto linií mohou následovati ostatní řady. Bude-li se ve válce pokračovati, pak Bulhaři několika energickými útoky prorazí severní křídlo turecké a osud armády turecké je zpečetěn. Ve vojsku tureckém nevládne morálka, jež by dovedla udržeti pořádek v ostatní armádě. Stačí, aby se jeden pluk dal na útěk, bude utíkati celé křídlo. A stačí,

aby se dalo jedno křídlo na útěk, a bude utíkati celá armáda. To je logika, jež platí pro turecké vojsko.

Bulhaři se války báti nemusí. Jim škodí více takovéhle příměří než nejhroznější válka. Turci toho necítí. Turecký voják jest mrtvá hmota, pravá potrava děl. Bulharsko však angažovalo příslušníky ze všech tříd společenských: inteligenci, obchodníky, živnostníky, zemědělce. Každý den znamená tedy pro kulturní i hospodářský život bulharský obrovskou ztrátu. A proto raději válku, než nejisté příměří.

Carská rodina v době válečné.

Cara jsem viděl několikráte. Poprvé mne oslovil ve Staré Zagoře. Ubíral se právě v průvodu předsedy sobrání dra. Daneva. Když slyšel, že jsem Čech, začal se mnou česky, respektive slovácky. Vidělo se, že si zamiloval Slovácko i slováčtinu. Rád vzpomíná na svůj pobyt mezi nimi a hlavně na Velehrad. Tehdy si ovšem jako rakouský důstojník sotva pomyslil ve staroslavném Velehradě, že bude brzy povolán, aby se stal panovníkem národu, jejž s naším národem sbližují vzpomínky na tytéž slovanské učitele a apoštoly.

Car byl, kdykoliv jsem ho viděl, v dobré náladě. Hladě si občas prošedivělou bradu i

podpíraje se o hůl, vyptával se mne se zájmem, co je nového, co píší české noviny, co se mluví v delegacích a jak pohlížejí u nás na válku. A když jsem mu vyprávěl, s jakým nadšením národ český pozdravuje každé vítězství jeho armády, dojat tiskl mi ruku a opakoval:

— „My bojujeme, abychom měli mír a porobení bratři naši svobodu! Poděkujte dru. Kramářovi, poděkujte všem dobrým Čechům za jejich sympathie a pomoc!"

Car je zajímavý člověk. Pilný sběratel motýlů, brouků, nerostů a bylin, rád i v nejbouřnějších dobách vrací se ku přírodě. Na mostě mustafopašském právě, když jsme si prohlíželi místo, odtržené bombou, zahlédl car nějakého brouka:

— Škoda, že odlétl nad vodu. Takového dosud nemám!

A dlouho, dlouho díval se za lesklým broučkem. Jakoby mu půl carství z ruky vyklouzlo. Jinak ale sebral přece několik motýlů, brouků, rostlin i kamenů a poslal do Sofie. Dr. J. Bureš, jenž je správcem jeho sbírek, ukazoval mi několik krabiček od zápalek, v nichž mu car svou kořist zaslal s poznámkou: Nalezeno neb chyceno u Lozengradu, v Mustavě Paši — v době pětidenní bitvy lüle-burgasské a p.

Po celou dobu války, do podepsání příměří, car dlel u hlavního stanu, aby vyslechl první všechny zprávy a raporty armádních

velitelů. Teprve, když zavládl prozatímní klid zbraní, vydal se na cestu nově dobytým územím z Lozengradu přes Dedeaghač a Seres do Solunu a odtud do Sofie, již po dvou měsících viděl poprvé. A přece na něm nikdo nemohl spatřiti známky únavy. Vždy bodrý, čilý a starostlivý poskytuje vzor vladaře, jakého mohou Bulharům záviděti veškeří národové.

Jak ho vojáci zbožňují, dokazuje malý příklad. Car táže se jednoho raněného, co by si přál:

— Odebrati se zpět na bojiště a umříti pro Tebe!

Získala si sympathie národa i carevna Eleonora. Ni ona neznala odpočinku. Oděna jako prostá milosrdná sestra, samaritánka, objížděla, doprovázena princeznami Naděždou i Evdokií, roztroušené po Bulharsku nemocnice, zastavujíc se u každého lůžka a vlídným slovem a dárkem těšíc raněné. V M. Paši sehnula se nad nosítky, na nichž právě odnášeli nového raněného do nemocnice. Raněný jí nepoznal:

— Dej mi, sestro, vody!

A carevna beze slova přinesla mu vody.

Princezny opět mísily samy chléb pro raněné.

A princové? Ti stejně jako car nevzdalovali se z bojiště, přecházejíce z Thrakie do Makedonie a nazpět, dodávajíce svou přítomností vojskům odvahy i nadšení. Sami

sympatičtí stali se sympatickými poslednímu vojáku.

Prostě celá rodina carská získala si jisté zásluhy v této válce. Odplatou jí bude věčná láska národa, jenž beztak vděčí svému caru za svou velikost dosavadní, jako že mu musí vděčiti i za velikou budoucnost, jež jeho silnou rukou zbudována, usmívá se na Silné Bulharsko! „Otec národa", „matka národa" — jsou epitheta, jež si oni oba v této válce vysloužili. Byl-li ještě kdo v zemi protivníkem dynastie koburské, dnes musí s úctou skloniti hlavu a přiznati:

— Bez něho nebyli by Bulhaři takoví, jací jsou a jaké obdivuje dnes Evropa. On vychoval Bulhary, on vybudoval Bulharsko takové, jaké bylo v dávných dobách heroa Kruma nebo slavného Simeona!

Český národ a válka na Balkáně.

Dosud nejsou zapomenuty bohaté dary české v poslední válce srbsko-turecké, zaslané Srbům. Dnešní pak válka poskytla národu českému novou příležitost, aby dokázal opětně, že jeho slovanofilství nejsou pouze fráze, že jeho láska k Slovanům a hlavně jižním Slovanům není snad jen platonická, nýbrž že je opravdová, reální a skutková. V nouzi pozná se přítel. Balkánští Slované ho poznali: je to národ český.

Hned, jakmile přilétly první poplašné zprávy o nebezpečí války na Balkáně, štědré ruce české pospíšily si, aby z dobrovolných příspěvků peněžních mohly býti vypraveny hned v prvních dnech pomocné lékařské sbory na balkánská bojiště. Stalo se. 18. října byla vypovězena válka a po třech dnech už odjížděly první výpravy na Balkán. V Bělehradě byl první prof. Jedlička, v Sofii dr. Štěpán a Slavinger. Za první výpravou následovala druhá, třetí, čtvrtá. Bulhaři žasli, očím svým nevěřili. My, národ malý a vždy první, kdekoliv jde o pomoc jiným. Ani jedna výprava nepřijela s prázdnýma rukama. Každou vyprovázel vagon s lůžky i nemocničními potřebami.

Netřeba vychvalovati naše výpravy. Práce mluví za ně sama. Nepřeháním, řeknu-li, že rukama českých lékařů prošla šestina všech raněných Bulharů. Nejlépe obeznámen jsem s činností první výpravy zmíněných dvou lékařů, kteříž sem přijeli první a také poslední tu zůstali. V ambulanci této výpravy obvázáno bylo celkem asi 3000 raněných; ošetřovaných pak v českých odděleních bylo od 26. října do 10. ledna celkem 1200 raněných, z nichž bylo jich 800 operováno. V prvních dnech připadalo průměrně 5 operací na den. Počet převazů kolísá průměrně mezi 65—85 denně. Amputace byly pouze čtyři, úmrtí sedm. Všichni ti zemřeli obyčejně následkem nějaké ještě jiné choroby, hlavně pro slabost srdce. Operace byly mnohé velmi nesnadné:

aneurismata, trepanace a j. A vše to vykonali pouze dva lékaři, majíce ku pomoci studenty, ne mediky, nýbrž techniky. Značný kus zásluhy patří i jejich instrumentářce. A jaká čistota vládla v českých odděleních, dokazuje to, že po celou zmíněnou dobu nevyskytl se ni jeden případ nemocí, zaviněných snad nečistotou, jak tomu bylo v jiných nemocnicích. Obdivuhodné byly i Češky, jež tu byly jako ošetřovatelky: sl. Mrkvičková, Stefanová, Levitová, pí. Vašíčková, všechny ony zaslouží si uznání.

Neméně vykonaly i ostatní výpravy, jež pracovaly v Plovdivě, Jambolu, Lozengradě a jinde.

I jinak dokázali Češi Bulharům, jak se dovedou pro ně obětovati. V řadách bulharských dobrovolníků bojovalo nejméně sto Čechů, již opustili svou vlast, aby položili životy na oltář svobody slovanské. Hned po vypuknutí války začínali se sjížděti v Sofii. Vím hlavně o patnácti technicích. Zapsali se do „Slivnice", vyzbrojili se a odtáhli přímo na bojiště k Lozengradu, kdež se zúčastnili prvních bojů. Tu už také dva padli. Oba Moravani: V. Hladký ze Slavkova a Šturc z Kromeryška u V. Klobouk. Od Lozengradu táhli naši dobrovolníci s dobrovolnickým sborem přes Dimotiku k Dede-aghači, pomáhali zajímati Javera pašu a odebrali se na konec ještě i před Čataldžu. Tam opět padli dva a opět Moravané: St. Štěpánek z Oskoře u Sloupa a Kopřiva z Klobúk. Jednomu pak

— Nápravníkovi — přeražena byla pažbou žebra. Leží v české nemocnici.

Jaký osud stihl ostatní dobrovolníky, dnes ještě nevím. Ale jsem si jist, že i oni bili se stejně chrabře jako tato patnáctka a že mnohý z nich své vlasti více nespatří.

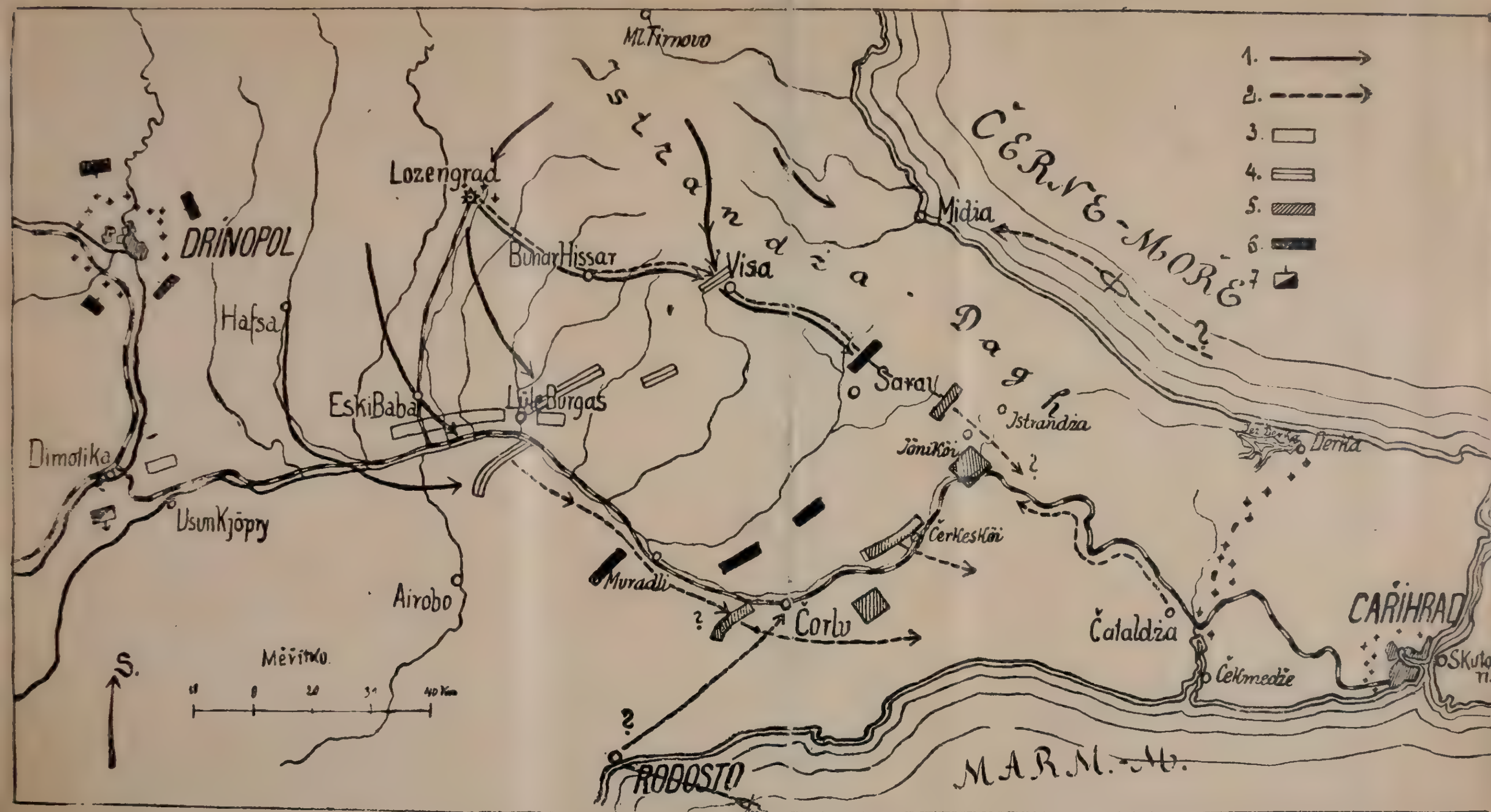
Čest památce padlých! Jejich láska k slovanskému Balkánu je láskou nejsvětější, neboť vyvrcholila ve smrti. Jména jejich nechť jsou s úctou vyslovována. Oni pak, jichž se ztráta těchto dotkla nejcitelněji, ať si hrdě utrou slzy. Padli heroové. Padli junáci.

Drinopol — Lozengrad.

Skizza k situaci u Lüle Burgasu.

1. Linie bulharského postupu.
2. Linie tureckého postupu.
3. Postavení Turků po bitvě u Lozengradu.
4. Postavení (pravdě podobné) Turků v bitvě u Lüle Burgasu.
5. Postavení Turků po porážce u Lüle Burgasu.
6. Bulhaři.
7. Bulharská jízda.

